

Szegedi Tudományegyetem
Gazdaságtudományi Kar
Közgazdaságtani Doktori Iskola

Gébert Judit

Helyi gazdaságfejlesztés a képességszemlélet alapján

Doktori értekezés

Témavezetők:

Dr. Farkas Beáta
Intézetvezető egyetemi tanár
SZTE Gazdaságtudományi Kar
Pénzügyek és Nemzetközi Gazdasági
Kapcsolatok Intézete

Dr. Málovics György
Egyetemi docens
SZTE Gazdaságtudományi Kar
Kutatóközpont

Szeged, 2015

Köszönetnyilvánítás

Köszönettel tartozom a szüleimnek, mert lehetővé tették, hogy olyan sokfélét és olyan hosszú ideig tanulhattam, ameddig csak kedvem tartotta; témavezetőimnek – Farkas Beátának és Málovics Györgynek – akik elláttak útmutatásokkal; Bajmócy Zoltánnak, aki hasznos tanácsokkal kommentelte a munkámat, Tózsér Jánosnak, aki segített világosabbá tenni a mondanivalómat; és interjúalanyaimnak, akik rendelkezésemre bocsátották tudásukat és idejüket. Kutatásaimat az OTKA K-109425 számú pályázata támogatta.

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés.....	1
2. Képességszemlélet bemutatása	5
2.1. A képességszemlélet központi fogalmai.....	5
2.2. Képességszemlélet és alternatívái.....	10
2.2.1. Haszonelvűség és jólétiség	12
2.2.3. Erőforrások, eszközök alapvető javak és alapvető szükségletek.....	16
2.2.4. Szubjektív jól-lét.....	18
2.3. Felhasználási lehetőségek	19
2.4. Politikaelméleti előfeltevések	23
2.4.1. A szabadság fogalma	24
2.4.2. A képességszemlélet emberképe	26
2.4.3. Igazságosság	27
2.5. Demokrácia és részvételiség szerepe a képességszemléletben.....	29
2.5.1. Demokrácia önértékét és instrumentális szerepe	29
2.5.2. Deliberáció és lista.....	30
2.5.3. Empowerment és képességszemlélet.....	33
2.6. A képességszemlélet korlátai.....	35
2.7. A „Képességszemlélet bemutatása” című fejezet összefoglalása.....	40
3. Helyi gazdaságfejlesztés elmélete	41
3.1. Helyi gazdaságfejlesztés bevett elméletei	41
3.1.1. A helyi gazdaságfejlesztés alapfogalmai és logikája	41
3.1.2. Versenyképesség modelljei	43
3.2. Helyi gazdaságfejlesztés koncepciójával kapcsolatos problémák	47
3.2.1. A jövedelemben mért anyagi életszínvonal előállításának problémái a helyi gazdaságfejlesztés jelenlegi modelljeiben.....	47
3.2.2. Pozitív és normatív helyi gazdaságfejlesztés.....	50
3.3. Helyi gazdaságfejlesztés körvonalai normatív kiindulópontból.....	59
3.3.1. A helyi gazdaságfejlesztés célja	59
3.3.2. Helyi gazdaságfejlesztés logikája	59

3.4. A konvencionális helyi gazdaságfejlesztés és a képességszemlélet alapú helyi gazdaságfejlesztés összehasonlítása	64
3.4.1. A helyi gazdaságfejlesztés célja	64
3.4.2. A helyi gazdaságfejlesztés fókuszsa	65
3.4.3. Jövedelem szerepe a helyi gazdaságfejlesztésben	67
3.4.4. Környezeti és társadalmi szempontok a helyi gazdaságfejlesztésben	67
3.4.5. A helyi gazdaságfejlesztés információs bázisa	69
3.5. Helyi tervezés a képességszemlélet alapján	71
3.5.1. Helyi tervezés folyamata Magyarországon	72
3.5.2. Helyi fejlesztés általános gyakorlati tapasztalatai Magyarországon	74
3.5.3. Javaslatok a helyi tervezés átalakítására	76
3.6. „Helyi gazdaságfejlesztés elmélete” című fejezet összefoglalása	78
4. Képességszemlélet alapú elemzési keret esettanulmányok elemzéséhez.....	79
4.1. Elemzési keret a képességszemlélet alapján	79
4.2. Szakirodalomban megtalálható esettanulmányok elemzése	83
4.2.1. Metaelemzés esettanulmányai	83
4.2.2. Metaelemzés eredménye	85
4.2.3. Metaelemzés tanulságai helyi döntéshozatalra nézve	96
4.4. Elemzési keret kiigazítása empirikus elemzésre	97
4.5. „Képességszemlélet alapú elemzési keret esettanulmányok elemzéséhez” című fejezet összefoglalása	100
5. Szegedi esettanulmányok elemzése – Árkád, Napfényfürdő, Mars téri piac ..	101
5.1. Kutatás módszertana	101
5.2. Árkád építése	103
5.2.1. Árkád fontosabb jellemzői	103
5.2.2. Árkád fejlesztésével kapcsolatos fontosabb dokumentált események	104
5.2.3. Árkád elemzése	106
5.2.4. Összefoglalás az Árkádról	125
5.3. Napfényfürdő építése	127
5.3.1. Napfényfürdő fontosabb jellemzői	127
5.3.2. Napfényfürdővel kapcsolatos fontosabb dokumentált események	128

5.3.3. Napfényfürdő elemzése	130
5.3.4.Összefoglalás a Napfényfürdőről	146
5.4. Mars téri piac felújítása	147
5.4.1. Mars tér fontosabb jellemzői	147
5.4.2. Mars tér felújításával kapcsolatos fontosabb dokumentált események	147
5.4.3. Mars tér elemzése	151
5.4.4. Mars téri piac felújításának összefoglalása.....	171
5.5. „Szegedi esettanulmányok elemzése – Árkád, Napfényfürdő, Mars téri piac” című fejezet összefoglalása, esettanulmányok összehasonlítása	172
6. Következtetések, összefoglalás.....	177
7. Felhasznált irodalom	183
8. Melléklet	192

Ábrák jegyzéke

<i>1. ábra</i> Helyi gazdaságfejlesztés logikája	44
<i>2. ábra</i> Konvencionális felfogás és képességszemlélet alapú felfogás fókusza.....	68
<i>3. ábra</i> Elemzési keret a képességszemlélet alapján.....	85
<i>4. ábra</i> Hatalomkocka	102

Táblázatok jegyzéke

1. táblázat Konvencionális helyi gazdaságfejlesztés és képességszemlélet alapú helyi gazdaságfejlesztés különbségei	70
2. táblázat A fejlesztések során megvalósult képességek	87
3. táblázat Átváltási tényezők és lehetőséghezág	89
4. táblázat A fejlesztések folyamat szerinti aspektusa	93
5. táblázat Esettanulmányok lehetőségek szerinti aspektusa	173
6. táblázat Esettanulmányok folyamat szerinti aspektusa.....	174

1. Bevezetés

Mindannyian tudunk példákat hozni olyan helyi gazdaságfejlesztési projektekre, amelyek eredménye megkérdőjelezhető. Ilyenek a rohamtempóban felépült irodaházak, amelyek később üresen konganak, vagy a nagy nehézségek árán kiépített öntözőrendszer, amelyet a helyi lakosság lerombol. Vannak olyan fejlesztési projektek is, amelyek hatása összetettebb: megépül ugyan a bevásárlóközpont, de elszívja a belvárosi kereskedők forgalmát, elkészül az ipari park, azonban nem teremt új munkahelyeket.

Ezekből a jól ismert jelenségekből kiindulva, disszertációmban olyan kérdésekre próbálok meg választ találni: hogyan ítélni meg egy helyi gazdaságfejlesztési projekt sikeressége, miért sikerülnek félre egyes helyi gazdaságfejlesztési projektek, és mit tehetnek a helyi szereplők, hogy sikeressé tegyék ezeket a projekteket?

Dolgozatom kiindulópontja a helyi gazdaságfejlesztés elmélete. A Világbank meghatározása a következő: „a helyi gazdaságfejlesztés célja az adott térség gazdasági teljesítményének és valamennyi ott élő életminőségének javítása” (Swinburn et al. 2006). Erre épül a helyi gazdaságfejlesztés versenyképesség alapú stratégiája, mely szerint a helyi gazdaságfejlesztés *célja* az életminőség növelése, *eszköze* a versenyképesség, *alapja* pedig a helyi vállalatok versenyelőnyeinek a megerősítése (Bajmócy 2011).

E megközelítés több hiányossággal is küszködik. Először: semmit nem mond arról, hogy mit jelent a helyi lakosok számára az életminőség, vagy jól-lét, holott a közgazdaságtan másik részdiszciplínája – a jóléti közgazdaságtan – ezt részletesen elemzi. Több elmélet és könyvtárnyi szakirodalom szól arról, hogy lehet az emberi jól-létet megragadni és a döntéshozatalnak milyen tényezőket kell figyelembe vennie, amikor egy térség társadalmának jól-létét akarja meghatározni. Az alternatív jól-léti mutatószámok népszerűsége, használatának kötelezővé tétele azt mutatja: a többféle tényezőt figyelembe vevő szemlélet egyre nagyobb teret nyer a politikai gyakorlatban is.

Másodszor: a helyi gazdaságfejlesztés elméletei – ahogy a főáramú közgazdaságtan is – feltételezik a reáljövedelem növekedése és a jól-lét közötti pozitív egyirányú kapcsolatot: ha növekszik a reáljövedelem, akkor növekszik az emberek jól-léte is (bármit is takarjon ez a fogalom). E kapcsolatot azonban az utóbbi évtizedekben többen megkérdőjelezték (Easterlin 1974; Stiglitz et al. 2009).

Az ide sorolható érveknek alapvetően két típusa van. Az egyik szerint fennáll ugyan a pozitív kapcsolat a jól-lét és a gazdasági növekedés között, de a gazdasági növekedésnek

vannak bizonyos melléktermékei, externáliái. Egyrészt a magasabb jövedelem elérhetővé teszi, hogy jobb minőségű termékeket és szolgáltatásokat vegyenek meg a térség lakosai, több legyen a szabadidejük és jobb feltételekkel menjenek nyugdíjba. Ezen felül a magasabb helyben megtermelt jövedelem magasabb adóbevételeket is jelent a közösség számára, amelyből közjavakat (utakat, iskolákat, parkokat stb.) tudnak finanszírozni. Másrészt azonban a gazdasági növekedésnek gyakran vannak nem kívánatos melléktermékei: nehézkesebbé válik a közlekedés, növekszik a közművek, utak terheltsége, megnövekszik a szén-dioxid mennyisége és szennyező anyagok jelennek meg a környezetben. Ezek a mellékhatások költségeket generálnak (például: utak karbantartása) és közvetlen negatív hatással vannak az ott élők életkörülményeire. Előfordulhat az is, hogy a gazdasági növekedés költségei felülmúlják a gazdasági növekedés előnyeit, ezért nem érdemes minden megfontolás nélkül kizárólag a gazdasági növekedésre helyezni a hangsúlyt (Greenwood és Holt 2010).

A másik típusú bírálat szerint a reáljövedelem önmagában csak eszköz a jól-létünk elérésének érdekében (Sen 2005). Valójában az olyan tevékenységek/létállapotok számítanak, amelyeket az egyén értékel a saját életében. Például írni-olvasni tudni, jól-tápláltnak, egészségesnek lenni, testmozgást végezni stb. A reáljövedelem és az értékes cselekvések és létállapotok közötti kapcsolat nem közvetlen. Figyelembe kell vennünk ugyanis bizonyos átváltási tényezőket, amelyek befolyásolják, hogy egy egyén mit tud kezdeni az eszközeivel. Hiába növekszik meg valakinek a reáljövedelme, nem fogja tudni elérni a műveltség állapotát, ha bizonyos társadalmi előítéletek kizárják az oktatásból (például mert nő vagy valamilyen marginalizált csoport tagja). De vegyünk egy gazdaságfejlesztéshez közelebb álló példát: ha rossz a közbiztonság, az egyén jövedelmének jelentős hányadát kell védekezésre költenie (rácsokat kell felszerelni, riasztót működtetni, őrző-védő céget megbízni stb.). Ennélfogva hiába rendelkezik magas reáljövedelemmel, nem fogja tudni megvásárolni ugyanazokat a termékeket és szolgáltatásokat, mint amelyeket egy hasonló jövedelemmel rendelkező, de biztonságos környezetben élő ember.

E felmerülő problémákat kiküszöbölendő, disszertációmban először a jól-lét fogalmának igyekszem *szubsztantív* meghatározását adni, és e fogalomra alapozva próbálom felépíteni a helyi gazdaságfejlesztés stratégiáját. Az általam kiválasztott jól-lét koncepció az Amartya Sen nevéhez köthető *képességszemléletből* ered, mely szerint az emberi jól-lét az emberek számára elérhető tényleges lehetőségekből tevődik össze (Sen 1999b).

Ezt követően a seni képességszemlélet alapján egy elemzési keretet állítok fel. Ennek segítségével egyrészt lehetővé válik a helyi gazdaságfejlesztési projektek sikerességének az értékelése, másrészt rá tudunk mutatni arra, mely társadalmi, gazdasági, környezeti tényezők

játszanak közre egy helyi gazdaságfejlesztési program kivitelezése során. Disszertáciomban különböző helyi gazdaságfejlesztési projektekre alkalmazom ezt az elemzési keretet, így meg tudom mutatni, hogy milyen eredményekkel szolgálhat a helyi gazdaságfejlesztés képességszemlélet szerinti megközelítése.

Disszertációm a következőképpen épül fel. „A képességszemlélet bemutatása” című fejezetben bemutatom a seni elmélet alapvető fogalmait, összehasonlítva a rivális jól-léti elméletekkel. Megvizsgálom, hogy a képességszemlélet milyen szerepet tölt be a kortárs jóléti közgazdaságtanban, és részletesen elemzem a képességszemlélet felhasználási lehetőségeit. Amellett érvelek, hogy (1) valamennyi elmélet közül a képességszemlélet a *legalkalmasabb* az emberi jól-lét megragadására, és (2) a képességszemlélet *nem értékes* elmélet, hanem hangsúlyosan elkötelezett bizonyos értékek mellett. Ez utóbbi azonban nem hátránya, hanem éppen erénye az elméletnek.

A „Helyi gazdaságfejlesztés elmélete” című fejezetben a helyi gazdaságfejlesztés elméleteit elemzem. Először tisztázom a helyi gazdaságfejlesztés alapfogalmait és bemutatom a kortárs közgazdaságtudományban uralkodó versenyképesség alapú megközelítést, és annak különböző változatait. Másodszor a versenyképesség alapú megközelítés nehézségeire mutatok rá. Amellett érvelek, hogy keverednek benne a preskriptív és deskriptív elemek és az elmélet redundáns. Harmadszor a képességszemlélet alapján felvázolok egy normatív helyi gazdaságfejlesztési stratégiát, amelynek célja a helyben élők képességeinek a kiterjesztése. Negyedszer azt igyekszem megmutatni, hogy az általam javasolt stratégia mentes a versenyképesség alapú megközelítés bizonyos hibáitól.

A „Képességszemlélet alapú elemzési keret esettanulmányok elemzéséhez” című fejezetben az eddigi eredmények alapján olyan elemzési keretet állítok fel, amely alkalmas lehet arra, hogy a segítségével helyi gazdaságfejlesztési projekteket elemezzünk. Ennek lényege a következő: a fejlődési folyamatot az egyéni képességek bővüléseként, kiterjesztéseként kell értelmeznünk. Következésképpen annál jobb helyzetben van egy közösség, minél több tényleges lehetőség nyílik meg a tagjai számára, amelyek közül választhatnak.

A „Szegedi esettanulmányok elemzése – Árkád, Napfényfürdő, Mars téri piac” című fejezetben saját empirikus kutatásaim eredményeit mutatom be.

A „Következtetések, összefoglalás” című fejezetben elméleti és empirikus kutatásom legfontosabb következtetéseit adom elő tézisszerűen. Íme: (1) A helyi gazdaságfejlesztés konvencionális modelljeinek információs bázisa szűk. (2) A helyi gazdaságfejlesztés normatív modellje szélesebb információs bázisra támaszkodik, mint a konvencionális modellek. (3) A

vizsgált gazdaságfejlesztési projektekre az jellemző, hogy elérhetővé tesznek, de egyúttal meg is szüntetnek lehetőségeket a helyben élők számára. (4) A vizsgált gazdaságfejlesztési projektekre az jellemző, hogy egy fejlesztés által elérhetővé tett eszközök (Árkád, Napfényfürdő, Mars téri piac) használatát és a fejlesztési folyamatban való részvételt tipikusan az egyének jövedelmi szintje, az egységes városi koncepció hiánya és az átláthatatlan közigazgatási folyamatok befolyásolják. (5) A vizsgált gazdaságfejlesztési projektekre az jellemző, hogy a helyi gazdaságfejlesztési döntések zárt és rejtett terekben zajlanak. (6) A vizsgált gazdaságfejlesztési projektek esetében a fejlesztéshez kapcsolódó civil tevékenységek szerzett és rejtett térben zajlanak, továbbá jellemző rájuk megkésett reagálás.

Dolgozatom nívumait a következőkben látom.

(1) A képességszemléletnek elenyésző a magyar szakirodalma, ezért nívum a téma magyar nyelvű szakirodalmi összefoglalója. A magyar szakirodalom terminológiája sok esetben pontatlan, nehézkes, néhol egyenesen félrevezető. Ezért disszertációmban arra is kísérletet teszek, hogy tisztázzam az elmélet kulcsfogalmait és világos magyar terminológiát vezessek be.

(2) A helyi gazdaságfejlesztés versenyképesség alapú modelljeinek szakirodalma nem reflektál más közgazdasági tudományterületek eredményeire az emberi jól-léttel kapcsolatban. Ezért disszertációmban nívum, hogy megpróbálom összehangolni az eddig egymásra nem reflektált szakirodalmakat.

(3) Disszertációmban olyan esettanulmányokat dolgozok fel, melyek alacsony jövedelmű országok helyi fejlesztéseit elemzik a képességszemlélet szemszögéből. Habár ezek az esettanulmányok a képességszemlélet fogalmai eszköztárát használják, részben eltérő módszereket alkalmaznak, és nem veszik figyelembe egymás eredményeit. Ennélfogva az esettanulmányok *metaelemzése* ugyancsak nívum.

(4) A képességszemlélet szakirodalmában igen gyakori az alacsony jövedelmű országokról szóló elemzés, de tudtommal még senki nem alkalmazta a képességszemléletet magasabb jövedelmű országok helyi gazdaságfejlesztési projektjeinek elemzésére. Így a disszertációmban előadott elemzési keret és annak empirikus alkalmazása is újdonságnak tekinthető.

2. Képességszemlélet bemutatása

A képességszemlélet az egyik legtöbbet vitatott elmélet a kortárs társadalomtudományokban és a politikai tervezésben. A koncepciót a Nobel-díjas Amartya Sen dolgozta ki, akit az elmélet kidolgozásában számos kutató és döntéshozó követett. Az ezzel kapcsolatos szakirodalom az utóbbi néhány évtizedben exponenciálisan nőtt. Sen munkássága a társadalomtudományok több területén kifejtette a hatását: többek között a jól-léttel, emberi fejlődéssel, szegénységgel, társadalmi igazságossággal kapcsolatos témákban. Az elmélet népszerűségét mutatja, hogy 2004-ben megalakult a *Human Development and Capability Association*, amely összefogja a témával foglalkozó kutatókat, negyedévente folyóiratot ad ki *Journal of Human Development and Capabilities* néven és évente konferenciát szervez. Az alábbiakban a képességszemlélet szakirodalmáról adok áttekintést, különös tekintettel a kutatási témámra vonatkozó kérdésekre.

Ahogy már említettem, ma már nagyon sok kutató foglalkozik a képességszemlélettel és járul hozzá a szabadság alapú fejlődés szakirodalmához. Többek között: Martha Nussbaum, Sabina Alkire, Ingrid Robeyns, David A. Crocker és Des Gasper. A képességszemlélet elméleti bázisa tehát szélesebb, mint egy gondolkodó munkássága. Dolgozatomban mégis elsősorban Sen munkáira fókuszálok, amikor a képességszemléletet ismertetem.

2.1. A képességszemlélet központi fogalmai

A képességszemlélet bemutatását célszerű az elmélet két központi fogalmával kezdeni: a képességgel (*capability*) és az tevékenységgel/létállapottal (*functioning*). Kezdem az utóbbival: „[a] tevékenység/létállapot egy személy állapotának a részletét reprezentálja – pontosabban azokat a különböző dolgokat, amelyet sikerül végrehajtania, vagy amely állapotokat sikerül elérnie az élete során” (Sen 1993, 31). A képességszemlélet terminológiájában tehát a tevékenységek/létállapotok olyan cselekvéseket (*doings*) és létállapotokat (*beings*) jelent, amelyeket a személy, vagy személyek értékelnek. A „tevékenység/létállapot” kifejezés nagyon egyszerű dolgokra is vonatkozhat, mint például: megfelelően tápláltnak lenni, egészségesnek lenni, írni-olvasni tudni stb., de összetettebb tevékenységek/létállapotok is elképzelhetőek, úgy mint diplomával rendelkezni, részt venni a

közösség életében, önbizalommal rendelkezni, vagy szégyenkezés nélkül megjelenni a közösség előtt stb.¹

„[A] »képesség« kifejezés a tevékenységek/létállapotok alternatív kombinációira utal, amelyeket egy személy el tud érni, és amelyek közül választhat egy kollekciót” (Sen 1993, 31). Így a képességek jelentik az összes elérhető életmódot, amelyet egy személy folytathat, vagyis egy személy képességei megmutatják, hogy *ténylegesen* mit tud megtenni, illetve mivé tud válni. Másképpen fogalmazva: a képességek jelölik a *valódi* lehetőségeket, vagy szabadságokat az életben, amelyekkel különböző tevékenységek/létállapotok megvalósíthatóak. Jelentős kapcsolat van a tevékenységek és a képességek között: a képességeket a tevékenységek/létállapotok terében értékeljük, abban az értelemben, hogy egy képesség mindig egy tevékenységre/létállapatra való lehetőség.²

A képesség alapú megközelítésben az élet minőségét az határozza meg, hogy milyen képességekkel (vagyis tényleges lehetőségekkel) rendelkezünk ahhoz, hogy elérjük a számunkra értékes tevékenységeket. Ennek következtében bármely fejlődési folyamat célját úgy határozhatjuk meg, mint a képességek kiterjesztését (Sen 1999b).

Sen kiemelt jelentőséget tulajdonít az eszközök és a célok közötti különbségtételnek, amely a disszertációm szempontjából is különös fontossággal bír. Sen élesen elválasztja az emberi fejlődés eszközeit a fejlődés céljaitól (Sen 1995, 1999b; Robeyns 2005). Például: a táplálék eszköz ahhoz, hogy elérjem a megfelelően tápláltság tevékenységét/létállapotát. Míg a célnak, vagyis az értékes tevékenységnek/létállapotnak (a példában a megfelelően tápláltságnak) intrinzikus értéke van (vagyis öncél), addig az eszköznek (a példában a tápláléknak) csupán instrumentális érték tulajdonítható. Vagyis nem azon van a hangsúly,

---

¹ A „functioning” kifejezés talán az egyik legnehezebben magyarra fordítható terminus. Sen együttesen érti a functioning kifejezésen az egyén tevékenységeit (*doings*) és létállapotait (*beings*). De amíg angol nyelven ugyanazzal az igével (például *achieve*) lehet használni mindkét kifejezést, addig a magyar nyelvben a tevékenységeket *végzi* az ember, a létállapotokkal pedig *rendelkezik*. Azért nem tartom szerencsésnek a functioning kifejezés szimplán „tevékenységgel” való fordítását – ahogy azt Hegedűs Judit teszi (Sen 2003), mert olyan magyarul furcsán hangzó mondatokat eredményezhet, mint például: rendelkezem a diplomásnak lenni tevékenységgel. Azért döntöttem úgy, hogy a „tevékenység/létállapot” szóösszetételt fogom használni, mert ez talán rávilágít a functionings kifejezés kettős jelentésére.

² Sen korai munkáiban a képesség (*capability*) kifejezés nem ugyanazt jelentette mint ahogy legtöbbször ma használják a szakirodalomban. A „képesség” kifejezés egy személy választási lehetőségeinek a *halmazára* vonatkozott, vagyis azokra a tevékenységekre/létállapotokra *együttesen*, amelyekre tényleges lehetősége volt. Sen és munkatársai később kezdték el használni abban az értelemben, hogy a képesség *egy meghatározott* tevékenységre/létállapatra való lehetőséget jelent és nem azok halmazát. Ebben az értelemben egy személy lehetőségeinek a halmaza képességekből össze. Egy képesség pedig egy konkrét szabadságra vonatkozik (Robeyns 2005).

Ebben a terminológiában a „szabadságok” (*freedoms*) kifejezés is hasonló, mint a „képesség” kifejezés. Vagyis egyes számban egy konkrét tevékenységre/létállapatra való szabadságot jelent. Például: politikai részvételre való szabadság. Többes számban több tevékenységre/létállapatra való lehetőségeket, azok halmazát jelenti.

hogy milyen eszközökkel rendelkezünk, hanem azon, hogy azokkal az eszközökkel mit tudunk kezdeni.

Annak eldöntése, hogy mi számít eszköznek és mi célnak nem mindig egyértelmű egy elemzés során. Például az oktatás egyrészt lehet eszköz, mert általa az egyénnek jobb esélyei vannak a munkapiacra, nagyobb hozzáadott értéket tud előállítani, de önmagában cél is lehet a „tanultnak lenni”. Az tehát, hogy mi számít a képességszemléletben célnak, vagy eszköznek mindig értékelés kérdése (Robeyns 2005), amelyre a későbbiekben fogok visszatérni.

Habár az eszközök és célok közötti különbség éles hangsúlyozása első pillantásra fölöslegesnek is tűnhet – ha rendelkezem a táplálékkal, akkor el tudom érni a megfelelően tápláltság állapotát –, Sen szerint ez sem egyéni, sem társadalmi szinten nem ilyen egyszerű. Azt, hogy milyen mértékben tudom a rendelkezésemre álló eszközeimet értékes cselekvésekké és létállapotokká konvertálni, különböző átváltási tényezők befolyásolják (Sen 1995, 1999b; Robeyns 2005). A példánál maradva: hogy egy adott élelemmennyiséggel megfelelően táplált leszek-e, az függ többek között a fizikai állapotomtól, és egyéb személyes jellemzőimtől. Egy gyermeket váró nő nem lesz megfelelően táplált ugyanazzal a mennyiségű étellel, mint amikor még nem várt gyermeket. Egy magas, testes férfi sem lesz megfelelően táplált azzal a mennyiségű táplálékkal, amely egy alacsony vékony nő számára elegendő. Társadalmi szinten ez ugyanúgy igaz: bizonyos mennyiségű élelem elegendő lehet egy meleg éghajlaton élő közösség számára, ám ugyanez kevésnek bizonyulhat a hideg éghajlat alatt élőknek. Hogy mindenki megfelelően táplált lesz-e a társadalomban még olyan tényezőktől is függ, mint az élelem társadalmon belüli eloszlása. Különböznek ugyanis a társadalmi normák, amelyek befolyásolják ezt az eloszlást. Gondoljunk például arra, hogy Indiában a helyi szokásoknak megfelelően a leánygyermek részesül utoljára az ételből a családi asztalnál, ami sokszor azt jelenti, hogy jóval kevesebb jut neki, mint fiútestvéreinek (Sen 1999b).

Azok a befolyásoló tényezők, vagy seni kifejezéssel *átváltási tényezők* (*conversional factors*), amelyek módosítják egy eszköz felhasználási lehetőségeit, igen sokfélék lehetnek. Íme Sen listája (Sen 1999b, 70-71):

1. *Személyes különbségek*, úgy mint fizikai, személyiségi jellemzők, életkor, nem, fogyatékosság, betegség, intelligencia stb. Például egy mozgássérült személynek több jövedelemre van szüksége, hogy megvásárolja a mobilitásához szükséges eszközöket (mondjuk egy kerekesszéket), mint egy egészséges embernek, akinek erre nincs szüksége.

2. *Környezeti tényezők*, úgy mint klíma, talajminőség, ivóvíz minősége, a szennyezettség mértéke stb. Más életminőséget tud valaki elérni, ha jövedelme jelentős hányadát a fertőzések és szennyezések elkerülésére kell költenie, mintha tiszta, egészséges környezetben él.
3. *Társadalmi klíma*, úgy mint társadalmi normák, szociális háló, tanulási lehetőségek, bűnözés jelenléte, diszkrimináció, hatalmi viszonyok, társadalmi intézmények, jogrendszer stb. Ahogy a társadalmi tőkével és intézményekkel kapcsolatos szakirodalom is hangsúlyozza: a társadalmi környezet jelentős hatással van az egyén lehetőségeire az adott közösségben. Például a nemi diszkrimináció befolyásolja a nők munkapiaci lehetőségeit, vagy a közoktatás minősége a gyerekek továbbtanulási, elhelyezkedési lehetőségeit.
4. *Viszonyítási különbségek*, vagyis az egyén társadalomban betöltött helyzete más egyénekhez, más társadalmakhoz képest. Például, ha valaki *relatív*e szegény egy gazdag közösségben, akkor nem biztos, hogy el tud elérni olyan tevékenységeket/létállapotokat, mint részt venni a közösség életében, vagy szegyenkezés nélkül megjelenni mások előtt, habár a jövedelme esetleg nem teszi *abszolút* mértékben szegénnyé. Egy bizonyos közösséghez tartozás, a szegyenkezés nélkül való megjelenés eléréséhez más javak (IT eszközök, ruházat stb.) szükségesek egy szegény és más egy gazdag közösségben.
5. *Családon belüli megoszlás*, vagyis annak a kérdése, hogyan oszlik meg a jövedelem a család kereső és nem-kereső tagjai között. Az ázsiai országokban például rendszerint a leánygyermek élelmezésére, oktatására jóval kevesebbet költenek, mint a fiúgyermekéire. De arra gondolhatunk is, hogy milyen nagymértékben befolyásolja egy fiatal életét az a tény, hogy a családjá finanszírozza-e a felsőoktatási tanulmányait.

Az átváltási tényezők tulajdonképpen azt a környezetet, amelyben egy eszköz vagy erőforrás felhasználása történik és az eszközt használó személyt jellemzik. Ezért van üzenete az átváltási tényezők megállapításának a közgazdaságtan számára, amelyet általában a szűkös erőforrások elosztásaként fognak fel (Samuelson és Nordhaus 2009). Az a tény tehát, hogy az embernek lehetősége van-e valamilyen értékes tevékenység/létállapot végzésére/elérésére két dologtól függ: a rendelkezésre álló eszközeitől és az átváltási tényezőktől. A kettő együtt, az eszközök és átváltási tényezők alkotják az emberek képességeit. A képességek fogalma tehát

az eszközök felhasználási lehetőségeit mutatja meg, de nem mond semmit arról, hogy az egyén melyik felhasználási lehetősége mellett dönt ténylegesen.

A képességszemléletben legalább kétféle értelemben fontos, hogy az egyén dönthet bizonyos lehetséges tevékenységek/létállapotok, képességek között. Egyrészt a képességszemlélet önmagában nem foglal állást a tekintetben, hogy mely tevékenységek/létállapotok értékesek, hanem ezt az értékelést és döntést az egyénre bízta. Sen elismeri, hogy az embereknek különféle céljaik és értékeik lehetnek, amelynek érdekében mozgósítani akarják az eszközeiket, így nehéz lenne kívülről bármit is állítani arról, hogy mik a jó élet összetevői az egyes egyének számára (Sen 1999b).

Másrészt a választási lehetőség fogalma azért is fontos a képességszemléletben, mert egy ember tulajdoníthat jelentőséget azoknak a tevékenységeknek/létállapotoknak is, amelyekkel *nem* él. Például: a napi 700 kalóriát fogyasztó fotómodell és a napi 700 kalóriát fogyasztó koldus ugyanazt a tevékenységet/létállapotot végzi/éri el, de míg a fotómodellnek lehetősége lenne rá, hogy többet fogyasszon, addig a koldusnak nincs. Másik példa erre az emberek politikai részvételre irányuló gyakori attitűdje. A demokráciával kapcsolatos empirikus kutatások azt mutatják, hogy az emberek többsége ugyan kevésbé hajlandó részt venni különböző társadalmi értékelő, döntéshozó folyamatokban, azonban a részvétel lehetőségét igen nagyra értékeli (Hibbing és Theiss-Morse 2002). Vagyis egy ember jól-léte nem csak az *elért eredményektől*, elért értékes tevékenységektől/létállapotoktól (*achievements*) függ, hanem az *eredmények elérésére való lehetőségtől* (*freedom to achieve*) is.

A képességszemlélet tehát két értelemben is pluralista. Egyrészt az emberek nagyon különböző célokkal, értékekkel és világnézettel rendelkeznek, amely alapján értékelnek cselekvéseket, vagy létállapotokat. Másrészt az emberek különbözőek annak tekintetében is, hogy az eszközeiket milyen módon tudják a céljaik elérésének szolgálatába állítani (Robeyns 2005; Gasper 2007).

A képességszemlélet fókuszában az áll, hogy az emberek mit tudnak ténylegesen véghezvinni az életük során. Az elmélet arra ad egyfajta elemzési keretet, hogy mit jelent az emberi jól-lét, vagy emberi fejlődés és milyen információkra van szüksége az elemzőnek, illetve a döntéshozónak, hogy teljes képet alkothasson egy társadalom jól-létéről (Sen 1999b; Nussbaum 2000).

2.2. Képességszemlélet és alternatívái

Annak érdekében, hogy megértsük a képességszemlélet jelentőségét, mindenképpen érdemes összehasonlítani más társadalmi-gazdasági értékelésre alkalmas elméletekkel, és elhelyezni a közgazdaságtan részdiszciplínái között.

Ezt megelőzően azonban szükségesnek tartom tisztázni a *jólét*, *jól-lét* és *jóléti közgazdaságtan* szóhasználatát. A jól-lét (*well-being*) az egyes ember tág értelemben vett jól levésére vonatkozik. Vagyis nagyjából abban ragadható meg, hogy milyen választ ad a „hogyan vagy?” kérdésre. Eszerint: egy ember jól van, ha nem beteg, rendelkezik a számára fontos erőforrásokkal, emberi kapcsolatokkal, lehetőségekkel stb.³ A jólét (*welfare*) ezzel szemben szűkebb, technikai értelemben vett terminus, amelyet haszonelvűség elméleti keretében használnak a preferenciák kielégítésének mértékére (Hausman és McPherson 1997). A jóléti közgazdaságtan (*welfare economics*) kezdetben kizárólag a haszonelvű megközelítést alkalmazta (innen a neve), azonban ennek megújítása során a kutatók egyre kevésbé ragaszkodtak a preferenciákban való gondolkodáshoz és más tényezőket is kezdtek figyelembe venni. Így tulajdonképpen ma már jól-léti közgazdaságtannak (*well-being economics*) kellene nevezni a diszciplínát, noha az általános szóhasználatban megmaradt a jóléti jelző. Így azokat a szerzőket is – köztük Sent is – ide lehet sorolni, akik jólét helyett jól-léttel foglalkoztak.

A képességszemlélet tulajdonképpen a 20. század közepén uralkodó neoklasszikus paradigmával és a korszakban nagy teret hódító jóléti közgazdaságtannal szemben lép fel a 20. század végén. Sen az 1998-ban kapott Nobel-díját is a jóléti közgazdaságtan megújításáért kapta. Azáltal, hogy a képességszemlélet fókuszában nem az anyagi javak, hanem a tényleges lehetőségek állnak; szemben áll a neoklasszikus jóléti paradigmával, amely elsősorban a reáljövedelem mértékére koncentrál.

A képességszemlélet másik előzménye az úgynevezett fejlődési gazdaságtan (*development economics*), amely elsősorban fejlődő országok gazdaságával foglalkozik. Sen világbanki közgazdászként a gyakorlatban is megtapasztalhatta, hogyan működnek a fejlődő országok gazdaságai, ezért példáinak többsége is ezekből az országokból való.

A képességszemlélet előzményeként és/vagy alternatívájaként a jóléti közgazdaságtanban a következő elméletek relevánsak (Hausman és McPherson 1997; Alkire et al. 2008; Sen

---

³ Habár a magyar helyesírás azt követelné meg, hogy jól-lét helyett jóllétet írjak, én mégis a kötőjeles írásmódot fogom használni annak érdekében, hogy hangsúlyozzam a kifejezés különbségét a jólléttől.

1999b): hasznosság alapú jólételemek, erőforrások, alapvető javak és alapvető szükségletek elméletei.

Ezek a jól-léti elméletek jelentik a mércét, amely alapján időben, vagy térben különböző társadalmakat és egyéneket szokás összehasonlítani. Növekedett-e az összhasznosság, kisebb, vagy nagyobb-e az alapvető javakkal való ellátottság stb. A szakirodalomban a hasznosság, erőforrások, javak, vagy képességek összefoglaló neve a *társadalmi előny(ök)* (*social advantages*). Különféle társadalmi előnyök alapján lehet személyközi összehasonlítást végezni, vagyis arról állításokat tenni, hogy a társadalom mely tagjai vannak jobb, vagy rosszabb helyzetben (Kymlicka 2002). A társadalmi előnyöknek üzenete van a politikai döntéshozó számára. Vagyis normatív keretet adnak arra vonatkozóan, hogy mit kell egy társadalomban növelni.

A képességszemlélet a társadalmi előnyöket vizsgáló elméletek között speciális helyet foglal el, mert egyaránt elutasítja mind a mentális állapotokra hivatkozást (lásd korai haszonelvűség), mind a materiális eszközökre (erőforrások, alapvető javak, alapvető szükségletek) való hagyatkozást az emberi fejlődés értékelése során.

Sen maga elismeri a többi társadalmi előny megfogalmazásának a létjogosultságát. Nem azt állítja, hogy ezek helytelenek, hanem csupán arra igyekszik rávilágítani, hogy ezek az elméletek *nem elegendők*, ha valaki az emberek jól-létéről akar beszélni (Sen 1999b, 2005). Sen műveiben megmutatja, hogy egyik releváns jól-léti alternatív elmélet sem foglal magába olyan mennyiségű információt, amely normatív szempontból elegendő lenne egy ilyen értékeléshez. Másképp fogalmazva: ezek az elméleti koncepciók ignorálnak olyan információkat az értékelésből, amelyre egy másik normatív elméleti keret szerint (vagy akár a morális intuíciónk szerint) szükség lenne egy jól-léti értékelésben. Vagyis sen fogalom szerint ezeknek az elméleteknek túlságosan szűk az információs bázisa:

[E]gy ítélet információs bázisa beazonosítja azokat az információkat, amelyektől az ítélet közvetlenül függ. Mindezek mellett megerősíti – ami nem kevésbé fontos –, hogy az igazsága, vagy a hamissága bármilyen más típusú információnak nem befolyásolja közvetlenül az ítélet helyességét (Sen 1995, 73).

A következőekben először röviden ismertetem a jóléti közgazdaságtan releváns koncepcióit (haszonelvűség, alapvető javak, erőforrások, alapvető szükségletek elméleteit),

majd bemutatom, hogy ezek milyen problémával szembesülnek. Vagy azért, mert inkonzisztensek, vagy azért, mert szűk információs bázissal rendelkeznek.

2.2.1. Haszonelvűség és jólétiség

A jóléti közgazdaságtant a 20. század közepén az *utilitarizmus*, vagy haszonelvűség koncepciója uralta. Olyan nevek kapcsolhatóak ide, mint Alfred Marshall, Arthur Cecil Pigou, vagy Vilfredo Pareto (Landreth 1976). Az utilitarizmus szerint kizárólag az elért hasznosság számít meghatározó információnak, ez alkotja az információs bázisát, ebből indul ki a helyzet felmérése során, vagy egy társadalmi döntés értékelésekor.

A klasszikus haszonelvűségben ez a hasznosság valamilyen pozitív mentális állapot: öröm, élvezet vagy boldogság érzete (Mill 1859/1980). A klasszikus haszonelvűség egyik módosított változata a preferencia-utilitarizmus, vagy *jólétiség* (*welfarism*), amelyben a hasznosság nem mentális állapot, hanem az egyén preferenciáinak kielégítése. Ebben az elméletben már nem a boldogság, vagy vágykielégítés a mérce, hanem az adott személy preferenciáinak megnyilvánulása. Az elmélet azzal feltételezéssel él, hogy ha egy személy inkább választja x , mint y helyzetet, akkor számára az x helyzet nagyobb hasznossággal bír, mint az y (Hausman és McPherson 1997). Így kikerülhetőnek tűnik az a probléma, hogy össze kelljen hasonlítani különböző mentális állapotokat, mint vágy, vagy boldogság. Egyszóval a modern közgazdaságtan jól-léti koncepciójában nem egy mentális állapot eléréséről van szó, hanem az egyén preferenciáinak tárgyi megvalósulásáról.⁴

A 20. századi jóléti közgazdaságtant, politikaelméletet és erkölctant inkább a jólétiség határozta meg és nem a mentális állapotokra való hivatkozás. A közgazdászok számára az elmélet vonzerejét többek között az adta, hogy az könnyen formalizálható, függvényekkel leírható (Williams és Sen 1982; Hausman és McPherson 1997). A jólétiség az alapja a mikroökonómiának és makroökonómiának, amely mind a mai napig meghatározza a közgazdász képzések kötelező tantárgyait.

Az utilitarizmus lényegét négy pontban lehet összefoglalni (Hausman és McPherson 1997; Sen 1999b; Krémer 2004):

1. A cselekvések kizárólag a következményei alapján minősülnek jónak, vagy rossznak. Semmi más nem számít. Egyszerűen azok a jó cselekvések, vagy

---

⁴ Habár a közgazdászok hajlamosak csúsztatni és időnként szinonimaként használni a preferencia-kielégítés és boldogság fogalmait (Hausman és McPherson 1997).

- társadalmi döntések, szabályok, és intézmények, amelyek a legjobb következményekhez vezetnek.
2. A következmények mérlegelésénél egyedül az okozott hasznosság, vagy kár mértéke számít. Minden más irreleváns.
  3. A várható hasznosság vagy kár kalkulálásakor senkinek a haszna nem számít fontosabbnak a másikénál. Minden ember jóléte egyenlő mértékben fontos.
  4. Különböző emberek, társadalmi csoportok esetében jelentkező hasznosságot aggregálni kell annak érdekében, hogy az egész csoport hasznosságát megkapjuk.

Az alkalmazott közgazdaságtanban kielégített preferenciák és hasznosság helyett a közgazdászok a reáljövedelmet használják egyfajta tökéletlen proxy-ként, vagy a hasznosság helyettesítőjeként. Ezt általában a hasznossággal kapcsolatos adatok hiánya indokolja. Ez azt az előnyt is megadja a közgazdászok számára, hogy az emberek hasznossága kardinális skálán összehasonlíthatóvá válik. Ezért szembesülünk azzal, hogy amikor társadalmak, államok jólétéről beszélnek, gyakran használják a reáljövedelem mutatókat és azok tényezőit.

A szakirodalom hemzseg a haszonelvűséggel kapcsolatos problémáktól. A következőkben megpróbálom ennek rövid összefoglalását adni, habár lehetetlennek tűnik, hogy mindenre kitérjek. Sen szerint az utilitarizmus az oka annak, hogy a jóléti közgazdaságtan a 20. század végére egyre népszerűtlenebbé vált, „egy kicsiny dobozba került, elválasztva a közgazdaságtan többi részétől” (Sen 2005, 29).

(1) Az első bíráló a haszonelvűségnek speciálisan arra a változatára vonatkozik, amely a legnagyobb összboldogságot tartja szem előtt, vagyis amelyben az egyének mentális állapotai számítanak legfontosabb értéknek. *A „jó élet” ugyanis több, mint kellemes mentális állapotok sorozata.* Ezt a problémát a legszemléletesebben Nozick gondolat kísérlete támasztja alá (Nozick 1974). Képzeljünk el egy tapasztalat-gépet (*experience machine*), amely minden elképzelhető kellemes élményhez juttatja azt, ki ráköti magát. Aki egyszer rácsatlakozott, az nem fogja észrevenni, hogy ő géphez van kötve, a gép által szerzett tapasztalatok szubjektív perspektívából nem különböztethetők meg a való életben szerzett tapasztalatoktól. Rákötnénk-e magunkat egy ilyen gépre? Nozick a természetes emberi intuícióna hivatkozva úgy gondolja, hogy a válasz nem. Úgy gondolja: többet jelent ténylegesen megtenni valamit, mint pusztán egy megfelelő tudatos tapasztalattal rendelkezni.

Továbbá Sen szerint a vágykielégítés, vagy boldogság nem elég részletes mércéje egy ember jólétének:

A jól-lét végülis értékelés kérdése, amíg a boldogság, vagy vágykielégítés értékes lehet egy személy jól-léte szempontjából, külön-külön vagy együtt nem tükrözik jól a jól-lét értékét (Sen 2005, 46).

Jól-léti szempontból azok a dolgok számítanak, amelyeket egy személy valamilyen szempontból értékesnek tart. A vágyak, vagy a boldogság érzése, csak következménye annak, hogy egy személy mit tart értékesnek.

Ráadásul emberek mentális állapotait összehasonlítani, megmérni egy döntéshozó számára igen nehéz. Ezért is fordult a közgazdaságtan és a kortárs politikaelmélet inkább a preferenciákban megfogalmazott haszonelvűség – jólétiség koncepciója – felé, amelyre a következő bírálatok vonatkoznak.

(2) A jólétiség koncepciójának másik problémája az, hogy *egyedüli mércének az egyéni hasznosságokat tartja*. Ennek következtében figyelmen kívül hagy minden más értéket: az alapvető emberi jogokat, a morális köteleességeket vagy a szabadságot. Például egy állam döntéshozói dönthetnek úgy haszonelvű alapon, hogy nincs kötelességük visszafizetni az állami nyugdíjalapok összegét a befizetőknek, mert a pénzösszeg számára találtak egy nagyobb hasznosságot eredményező felhasználást.

A jólétiség koncepciója szerint egy döntés, intézmény akkor bizonyul hasznosnak, ha a következményei azok. Ezért a haszonelvűség legfelfjebb instrumentálisnak tekinti az emberi jogokat, morális értékeket. Vagyis azok annyiban és csak annyiban fontosak, amennyiben hozzájárulnak az elért összhasznossághoz, de semmiképpen sem rendelkeznek önértékkel. Az utilitarizmus atyjának tartott Jeremy Bentham szerint a „természetes jogok fogalma egyenesen zagyvaság, a természetes és sérthetetlen jogoké pedig gólyalábra emelt zagyvaság” (idézi: Sen 1999b, 229).

Sen szerint a jogok és a szabadság eliminálása a társadalmi döntésekből morálisan megkérdőjelezhető következményekhez vezethet: „ésszerű dolog a boldogságot figyelembe venni, de nem akarunk szükségképpen boldog rabszolgák vagy örömtias vazallusok lenni” (Sen 1999b, 62).

(3) A jólétiség koncepciója az elért aggregált összhasznosságot (vagy a társadalmi összhasznosság átlagát) veszi figyelembe, ennek következtében *figyelmen kívül hagyja a hasznosság egyének közötti megoszlását*. Így igazolhat olyan társadalmi helyzeteket is, amelyben a társadalom szűk rétege birtokolja az összvagyon legnagyobb részét,

szegénységben és kilátástalanságban hagyva a társadalom nagyobbik felét (Sen 1999, Rawls 1997). Rawls szerint ugyan lehetséges egy emberen belül összegezni az egyéni hasznokat és költségeket (mondjuk a sörivásból és sós mogyoróevésből eredő hasznokat és a másnaposságból eredő költségeket), azonban tévedés azt gondolni, hogy ezt társadalmi szinten is meg lehet tenni, mert az utóbbi esetben különböző egyének viselik a költségeket és a hasznokat.

(4) A jólétiség és ezzel együtt a neoklasszikus közgazdaságtan elmélete a következő feltevésekkel él az emberek preferenciáját illetően: az emberek preferenciái konzisztensek, változatlanok és a preferencia tárgya az egyén önértékének felel meg (Hausman és McPherson 1997).

Azonban ezek az *axiómák több ponton is támadhatóak*. A való világban azt tapasztaljuk, hogy az emberek preferenciái távolról sem konzisztensek, sőt sokszor ellentmondanak egymásnak. Például: ha valakinek egyaránt preferenciája van a dohányzás okozta élvezetre és a dohányzásról való leszokásra. Ezen kívül az egyén preferenciái időben sem állandóak. Például: valaki gyermekkorában szerette a spenótot, most már ki nem állhatja. Vagy: valaki egy ideig támogatja egy atomerőmű bővítését, de a fukushimai baleset után meggondolta magát. Ráadásul az embernek lehetnek önmagára, vagy másokra káros preferenciái is, amelyek morális szempontból megkérdőjelezhetőek. Például, ha valakinek az a vágya, hogy felrobbantsa a World Trade Centert, vagy dörzspapírral törölközzön fürdés után.

Az önérték fogalma is nehézségekkel küszködik. Előfordulnak információhiányos esetek, amikor azért gondolok valamit a magam számára hasznosnak, mert nem rendelkezem elég információval. Például, ha éhes vagyok, érdekem megenni az elém tálalt ínycsiklandó ételt, de ha megtudnám, hogy méreg van bennük, már másképp vélekednék a helyzetről. Ráadásul az ember *szűken* felfogott önértékébe nehezen férnek bele azok a preferenciák, amelyek mások jól-létére vonatkoznak. Például: ha valaki fontosabbnak tartja a gyermekei jól-létét a magáénál. Vagy egy ember díjazhat olyan eseményeket, dolgoknak előfordulásait, amelyek nincsenek közvetlenül hatással a saját hasznosságára. Például, ha valaki boldogságot érez a felett, hogy egy távoli ország elnyerte a függetlenségét, a WWF megmentette a foltos hiúz a kihalástól, vagy kedvenc focicsapata megnyerte a bajnokságot (Sen 1977). Az említett problémákon kívül a gazdaságpszichológia szakirodalma még számos más nehézséget is fel tud sorakoztatni (lásd például Garai 2003).

(5) Sen szerint a *személyközi összehasonlításokban a vágykielégítés mércéje torzító lehet*. Egy reménytelen koldusnak, vagy elnyomott bevándorló munkásnak helyzetéből fakadóan kevesebb vágya van, mintegy hozzászoktatja magát a nélkülözéshez. Sen szerint, ha csak a

hasznosságra, vagy kielégített preferenciákra koncentrálunk, akkor nagyon lehatároljuk a nyomor interszónális összehasonlítását. Ugyanis antropológiai tény, hogy az emberek vágyai igazodnak körülményeikhez. Például az elnyomott nők szellemileg kondicionálhatják magukat arra, hogy nincs beleszólásuk a politikai folyamatokba. Ez egy természetes pszichológiai tulajdonság (egyfajta „savanyú a szőlő” effektus), amely segíti elviselni az emberek rossz, kilátástalan életkörülményeit. Ahogy Sen fogalmaz:

A hátrányos helyzetűek pusztán az életben maradás szükségessége folytán rendszerint beletörődnek nyomorukba, és ennek eredményeképpen talán elvesztik bátorságukat, hogy radikális változásokat követeljenek, sőt vágyaikat és elvárásaikat ahhoz igazítják, amit kisigényűen elérhetőnek vélnek (Sen 1999b, 63).

Ezt a jelenséget Sen szellemi kondicionálásnak nevezi. Kizárólag a vágyak alapján nem lehet meghatározni ki él nyomorban, hátrányos helyzetben, mert a szellemileg kondicionált, szerény igényű ember vágyát könnyebb kielégíteni, mint azét, aki luxushoz szokott.

(6) Az utilitarista felfogás előnye, hogy számba veszi egy döntés lehetséges kimeneteleit, egy szociális intézkedés eredményét. Azonban a gyakorlatban ez igencsak nehézkes (Kymlicka 2002). Anélkül, hogy bármilyen rendszerelméleti megállapításra hivatkoznék, ki lehet jelteni, hogy a társadalom, a gazdaság rendkívül összetett rendszer, ahol egy *társadalmi beavatkozás hatásai igencsak bizonytalanok*. Gondoljunk például a napjainkban nagy vitákat kavart atomerőművek esetére, amelyek hosszú távú hatásai nehezen jelezhetőek előre, ráadásul katasztrófa esetén hirtelen növekvő határkölség-függvénnyel rendelkeznek.

Összefoglalva: a haszonelvűség, amely sokáig a jóléti közgazdaságtan meghatározó kerete volt mára veszített jelentőségéből, azonban még mindig hatást gyakorol a főáramú közgazdaságtani gondolkodásra.

2.2.3. Erőforrások, eszközök alapvető javak és alapvető szükségletek

A képességszemlélet azokkal az elméletekkel szemben is új perspektívát nyújt, amelyek az erőforrások, vagy alapvető javak feletti rendelkezést hangsúlyozzák (Rawls 1971; Stewart é. n.). Ezekben az elméletekben az a közös, hogy szubsztantíve állítanak valamit arról, mit jelent a jól-lét és az nem az emberek egyéni preferenciáin, vagy választásain múlik.

A legjelentősebb ilyen elméletek a következők: *alapvető javak* (*primary goods*) elmélete (Rawls 1971), *erőforrások* (*resources*) elmélete (Dworkin 2000), *alapvető szükségletek* (*basic needs*) elmélete (Stewart é. n.; Max-Neef 1993).

Az *alapvető javak* eszközök ahhoz, hogy egy egyén teljes életet élhessen egy társadalomban. Rawls szerint ezek a következők: szabadság, jog, hatalom, lehetőség, jövedelem, vagyon és az önbecsülés társadalmi alapjai (Rawls 1971). E javak felsorolásának a sorrendje egyúttal fontossági sorrendet is takar, vagyis a szabadsággal, jogokkal való rendelkezésnek elsőbbsége van a jövedelemhez, vagyonhoz és az önbecsülés társadalmi alapjaihoz képest. Ez a koncepció Rawls igazságossági elméletének a része, amely alapvetően liberális alapokon nyugszik. Rawls szerint az alapvető javak adják meg a gazdasági jóllét fokát egy társadalomban.

Az *erőforrások* egyénileg birtokolt, személytelen eszközöket jelentenek, mint például természeti javak, vagy mesterségesen előállított jóságok. A személyes tulajdonságok és az ízlés nem része az így felfogott társadalmi előnyöknek (Dworkin 2000). Dworkin szerint akkor igazságos egy társadalom, ha mindenki elégedett a saját erőforráskosarával és nem gondolja azt, hogy a másik ember érdemtelenül rendelkezik a rá jutó erőforrásokkal.

Az *alapvető szükségletek* koncepciója az egyén legfontosabb szükségleteit próbálja meg megragadni, úgy mint élelem, ivóvíz, biztonság, lakhatás stb. (Max-Neef 1993).⁵ Több ilyen lista létezik, amely vagy elméleti alapon, vagy empirikus kutatások alapján állapítja meg, mi tartozik az ember alapvető létszükségletei közé.⁶

Mindegyik jól-lét koncepciónak vannak ellenzői a szakirodalomban, akik számos kritikával illetik ezeket az elméleteket (Hausman és McPherson 1997; Kymlicka 2002). Dolgozatomnak azonban nem célja, hogy ezeket mind bemutassa. Számomra csak annak van jelentősége, hogy a képességszemlélethez képest ezek az elméletek mennyiben mondanak mást az emberi jól-létről.

Szerintem az erőforrások különböző koncepciói ellen és a képességszemlélet mellett a következő érv a legerősebb: az erőforrások csak eszközei a jól-létnek és nem önmagukban vett célok. Amikor a jól-létet mérjük fel, az elérhető cselekvések és létállapotok számítanak valójában és nem csak az eszközök, amelyek segítségével el lehet érni ezeket a célokat (Sen 1999b, 1995). Vagyis a jól-létet az emberek céljai, rendelkezésre álló lehetőségei és nem az

---

⁵ Ez egy elegendőségelvű (*sufficientarianism*) megközelítést takar, amely szerint mindenkinek joga van elegendő mennyiségű jószágra ahhoz, hogy túléljen egy társadalomban (Kymlicka 2002)

⁶ Ehhez a koncepcióhoz nagyon hasonlóak azok az empirikus kutatások, amelyek megpróbálják meghatározni, hogy az ember boldogságához milyen univerzálisnak tekinthető tényezők járulnak hozzá (Layard 2006).

eszközei szerint kell megérteni. Elsősorban nem az számít, hogy milyen eszközökkel rendelkeznek az emberek, hanem, hogy az eszközök mit tesznek lehetővé az emberek számára (Alkire 2007; Robeyns 2005). Az eszköz és cél között pedig ott vannak a már említett átváltási tényezők, amelyek befolyásolják, hogy az emberek milyen tényleges célokat tudnak az eszközökkel elérni.

Tehát a képességszemlélet információs bázisa legalább annyiban szélesebb az eszközök (úgy mint alapvető javak, erőforrások, vagy alapvető szükségletek) koncepciójának információs bázisánál, hogy figyelembe veszi az emberi külső és belső különbségeket, amelyek alakítják, hogy egy ember mit érhet el az eszközeivel.

2.2.4. Szubjektív jól-lét

A jól-lét elméletei között szokták számon tartani a szubjektív jól-létről szóló elméleteket. A szubjektív jól-lét koncepciója az egyének mentális állapotaira vonatkozik, úgy mint boldogság, elégedettség, pozitív érzések, mint öröm, büszkeség, vagy negatív érzésekre, mint aggodalom és fájdalom. Régi filozófiai tradíció, hogy az egyének saját mentális állapotainak megítélésére önmaguk a legalkalmasabbak. Ez a megközelítés rokon azzal az utilitarizmussal, amely az egyén boldogságára és nem a kielégített preferenciákra helyezi a hangsúlyt (Hausman és McPherson 1997). A boldogsággal kapcsolatos mérések ma már a közgazdaságtan szerves részét képezik és a hagyományos, főáramú folyóiratokban is teret kap a téma (Lelkes 2014).

A jól-lét mérésével foglalkozó Fitoussi Jelentés is részletesen foglalkozik a szubjektív jól-léttel és amellet érvel, hogy lehetséges tartalmas és megbízható információkat összegyűjteni az egyének mentális állapotairól (Stiglitz et al. 2009). E szerint a szubjektív jól-léttel kapcsolatos kutatások nem csak a jól-lét mértékéről adnak számot, hanem segíthetnek megérteni a jól-lét egyes elemeinek (például jövedelem, vagy más anyagi feltételek) szubjektív jól-létre gyakorolt hatását. Egyes kutatások azzal foglalkoznak, hogy milyen tényezők biztosítják általánosságban az egyén jól-létét. Layard és szerzőtársai arra jutottak, hogy egy felnőtt életére leginkább a következő tényezők vannak hatással: családi kapcsolatok, anyagi helyzet, munka, közösségi és baráti kapcsolatok, egészség, személyes szabadság és személyes értékek (Layard 2006).

Különösen sok szakirodalom foglalkozik a jövedelem (pénz) és a szubjektív jól-lét kapcsolatával (Stiglitz et al. 2009). A téma a hazai szakirodalomban is vitát váltott ki (Lelkes 2003; Takács 2005). Azt egyik szakirodalom sem vitatja, hogy a jövedelemnek van szerepe a

szubjektív jól-lét alakulásában, azonban ennek a kapcsolatnak a természete vita tárgyát képezi.

Szerintem van kapcsolat a képességek és a szubjektív jól-lét között. Lehet úgy érvelni, hogy a szubjektív jól-lét tulajdonképpen magában foglal minden tevékenységet/létállapotot, hiszen a képességszemlélet az egyén által *értékesnek tartott* tevékenységekkel/létállapottal foglalkozik. Vagyis az értékes tevékenységek/létállapotok elérése szükségszerűen növeli az egyén szubjektív jól-létét. Azonban a képességszemlélet szerint mégsem elegendő az egyének mentális állapotaira való fókuszálás a jól-lét értékelése során. Ennek két – már említett – oka van.

Az egyik ilyen ok, hogy a képességszemlélet szerint a nem választott lehetőségnek is van értéke. Elképzelhető, hogy valaki nem tartja értékes tevékenységnek az orvosi szűrővizsgálatokra való járást, de kétségkívül jobb az élete annál, mintha nem lenne meg rá a lehetősége. A másik – szerintem erősebb – érv a szellemi kondicionálás jelenségéből fakad (Sen 1999b). Vagyis a rossz körülmények között élő egyén hajlamos arra, hogy a körülményeivel elégedett, sőt boldog legyen. Ezek miatt tehát a szubjektív jól-lét sem ad megfelelő képet, nem rendelkezik elég széles információs bázissal a jól-létről.

2.3. Felhasználási lehetőségek

A képességszemlélet vonzereje többek között abban rejlik, hogy nyitott elmélet, amely önmagában nagyon sok nyitva hagyott kérdéssel rendelkezik. Ezért is nevezi a szakirodalom inkább szemléletnek (*approach*) és nem elméletnek (*theory*) (Robeyns 2005). A képességszemlélet sokkal inkább értékelési keret, mint bizonyos társadalmi jelenségek magyarázat nyújtó elmélet. A legfőbb üzenete a politikai döntéshozatal számára talán az, hogy felhívja a figyelmet az egyes döntések emberek életére gyakorolt hatására, arra, hogy az döntések nyomán emberek mit tudnak kezdeni az eszközeikkel és milyen tényezők akadályozzák őket ezek használatában (Robeyns 2006; Alkire et al. 2008).

A képességszemlélet alapvetően sokszínű szemlélet, többféle dimenzió bevonását igényli. Alkire szerint a képességszemlélet alkalmazása egy társadalmi jelenségre a sokszínűség miatt inkább művészet, mint tudomány (Alkire 2007). Ideális esetben egy képességszemlélettel kapcsolatos kutatás ezért interdiszciplináris, a kutatócsoport sok kutatóból áll, akik többféle tudományterületen jártasak.

E multidiszciplinaritás miatt egyesek megkérdőjelezik, hogy lehet-e egyáltalán bármire használni a képességszemléletet (Robeyns 2006), vagy hogy lehet-e egyáltalán megfelelő empirikus kutatást folytatni a szemlélet alapján. A képességszemlélettel kapcsolatos szakirodalom azonban amellett érvel, hogy nem minden képességszemlélettel kapcsolatos kutatáshoz kell empirikus alátámasztás: sokszor elegendőek a narratív, leíró eszközök. Ennek ellenére szép számmal akadnak statisztikai adatbázisokat felhasználó elemzések is (Robeyns 2006).

A képességszemlélet jelenlegi szakirodalmában a következő fő felhasználási lehetőségeket tudom egymástól elkülöníteni:

1. Országok, térségek emberi fejlődésének mérése.
2. Fejlődő országok fejlesztési projektjeinek értékelése/tervezése.
3. Szegénység értékelése a fejlett és fejlődő országokban.
4. Technológiák hatása az emberi fejlődésre.
5. Testi, szellemi fogyatékkal élők helyzetének vizsgálata.
6. Nemi egyenlőtlenségek értékelése.
7. Gazdaságpolitikai döntések értékelése.
8. Társadalmi normák vizsgálata.

(1) *Országok, térségek emberi fejlődésének mérése.* Már a 60-as években elkezdődött az a folyamat, amely egy társadalom értékelésénél egyre inkább elfordult az egydimenziós, főleg reáljövedelemben mérő elemzésektől, és egyre többféle indikátort vont be az elemzésbe. A 70-es években aztán az alapvető szükségletek elméletének terjedése lökést adott ennek a folyamatnak (Streeten 1979; Alkire 2007; Stewart é. n.).

Tehát a reáljövedelemnél, vagy akár alapvető javaknál szélesebb információs bázisra való támaszkodás nem volt igazán új ötlet abban az időben, amikor Sen először publikálta a képességszemléletről szóló gondolatait. A szakirodalom már számos olyan társadalmi és életminőségi indikátort ismert, amely a jól-lét multidimenzionalitását próbálta megragadni és azon keresztül egy ország, vagy térség jól-létét értékelni. Sen legfontosabb érdeme talán ebben a folyamatban az, hogy segítette ezeket a törekvéseket egységes keretbe foglalni, rendszerezni és társadalomelméletileg alátámasztani (Gasper 2007).

A képességszemlélet országok jól-létével kapcsolatos legismertebb felhasználása az Emberi Fejlődés Indexe (*Human Development Index*, HDI) és az azzal kapcsolatos Emberi

Fejlődés Jelentése (*Human Development Report*), amelyet minden évben megjelentet az ENSZ Fejlesztési Programja (UNDP). A HDI legfontosabb jellemzője, hogy három dimenzióban ragadja meg az emberi jól-létet: reáljövedelem, oktatás és egészségügy dimenzióiban (HDR 2013). A jelentés természetesen ennél több aspektust is átfog: az egészségügyi mutatóktól kezdve az ivóvíz elérhetőségén át a környezet állapotának és a politikai szabadság indikátoraiig.

Véleményem szerint a legrészletesebb jól-lét indikátorokat tartalmazó és azokat elméletileg is alátámasztó munka az úgynevezett Fitoussi Jelentés, amelynek elkészítésében maga Sen is részt vett (Stiglitz et al. 2009). Ez a jelentés egy fontos mérföldkövét jelenti annak a több évtizedig tartó vitának, hogy milyen indikátorokra és milyen módszertanra van szükség ahhoz, hogy társadalmak jól-létét mérhetővé tegyünk. A képességszemlélet és Emberi Fejlődés Jelentése alapján több felmérés is készült többek között Magyarországon (Malatyinszki 2008; Garami 2009; Gébert et al. 2012) és Olaszországban (Burchi és De Muro 2012; De Muro és Contu 2012).

(2) *Fejlődő országok fejlesztési projektjeinek értékelése.* Sen maga több évig dolgozott a Világbanknál, így részletesen beleláthatott a fejlődő országok fejlesztésének gyakorlatába. Ebből a tapasztalatból születtek meg a fejlődő országokkal kapcsolatos munkái (Sen 1981b; Ahmad et al. 1991). A képességszemlélet népszerűsödésével egyre több fejlődő országbeli fejlesztési projektet elemeztek az emberek szabadságának kiterjesztése szerint. Az elemzett fejlesztési projektek sokfélék, például: öntözőrendszer kiépítése, lakótelep építése, iskolarendszer fejlesztése stb. Azonban az általam ismert szakirodalomban még soha nem használták a képességszemlélet alapú értékelést fejlett országbeli projektek értékelésére.

(3) *Szegénység értékelése a fejlett és fejlődő országokban.* Sen gondolatainak nagyon nagy hatása volt a szegénységgel kapcsolatos szakirodalomra és a Világbank fejlesztési politikáira. A Világbank fejlesztési politikákkal kapcsolatos álláspontja fokozatosan eltolódott a neoliberális megközelítéstől egy emberi szabadságok kiteljesítése szerinti megközelítéshez. A neoliberális felfogás szerint a szegénység megoldása a reáljövedelem növelésével, a piacon való részvétel biztosításával érhető el. A képességszemlélet szerint ez azonban nem elegendő, mert inkább azokra az akadályokra kell fókuszálni, amelyek gátolják a szegénységben élő embereket, hogy használják a rendelkezésükre álló eszközeiket és kövessék a saját szegénységmegszüntető stratégiáikat. A Világbank most már olyan fogalmakkal dolgozik, mint hangtalanság (*voicelessness*), sebezhetőség (*vulnerability*), tehetetlenség (*powerlessness*). Az ezekkel szembeni stratégia pedig a képesség tétel arra, hogy eljárjanak a saját ügyeikben és képviseljék a saját érdekeiket (*empowerment*) (Frediani 2007).

(4) *Technológiák hatása az emberi fejlődésre.* Az emberek tényleges szabadságának szempontjából a különböző technológiák hatásának értékelése jóval kisebb múltra tekint vissza, mint az országok jól-létével, vagy szegénységgel kapcsolatos felhasználási lehetőségek. De a témával kapcsolatos szakirodalom egyre növekszik (Oosterlaken és Hoven 2012). Az ezzel kapcsolatos kutatások leginkább arra vonatkoznak, hogy technológiának milyen negatív, vagy pozitív hatása van az ember tényleges szabadságára, mennyiben korlátozza a döntési lehetőségeit (Oosterlaken 2011, 2009). De egyre bővülő irodalom szól a képességszemlélet és innovációs rendszerek elmélete közötti összefüggésekről (Capriati 2013; Bajmócy et al. 2013).

(5) *Testi, szellemi fogyatékkal élők helyzetének vizsgálata.* A fogyatékkal élő emberek kétszeresen is hátrányos helyzetűek: egyrészt több jövedelemre van szükségük ugyanannak a tevékenységnek/létállapotnak az elvégzéséhez/eléréséhez (például: kerekesszékre a mobilitás eléréséhez); másrészt általában kevesebb jövedelmet tudnak termelni a fogyatékoságuk miatt (Kuklys 2005). Az ezzel kapcsolatos tanulmányok többnyire az átváltási tényezők közül az emberi különbségekre koncentrálnak (Robeyns 2006) és azt vizsgálják, hogy a képességszemlélet milyen szociális juttatásokat tesz indokolttá a fogyatékkal élők számára. Például ingyenesen kellene-e a kerekesszéket biztosítani a mozgássérülteknek, mert ők így tudnak hasonló mobilitásra való képességet elérni, mint egészséges embertársaik.

(6) *Nemi egyenlőtlenségek kérdése.* A nemi egyenlőtlenségek nagyon sokféleképpen jelentkehetnek. Általában a nők kerülnek hátrányosabb helyzetbe, de előfordul, hogy a férfiakat érinti a negatív megkülönböztetés (például: bizonyos légitársaságokon nem ülhetnek férfiak idegen kisgyerek mellé). A seni megközelítés többek között azért alkalmas ezeknek az egyenlőtlenségeknek a vizsgálatára, mert képes rámutatni ezeknek a sokszínűségére. Ez különösen igaz a fejlődő, de a fejlett országokban is. Fejlett országok nem egyenlőtlenségeire kiváló példa lehet a következő: egy tavalyi kutatás rámutatott, hogy nem azért kapnak alacsonyabb fizetést a nők, mert a vállalatok előítéletesek a női munkaerővel szemben. Az alacsonyabb fizetés oka inkább az, hogy a férfiak rugalmasabban tudnak alkalmazkodni a munkaadó elvárásaihoz, mint a nők, akikre a gyereknevelés és házimunka nagy része hárul (Goldin 2013).

(7) *Gazdaságpolitikai döntések értékelése.* A képességszemléletet arra is felhasználható, hogy segítségével gazdaságpolitikai beavatkozásokat értékeljünk az emberek tényleges szabadsága szerint, vagyis az alapján, hogy milyen hatása van az egyes ember szabadságára egy politikai döntésnek (Robeyns 2006). Egy kiragadott példa: a képességszemlélet keretén

belül jól elemezhető, hogy milyen szabadságoktól fosztja meg az embert az a tény, hogy elveszti a munkáját. Például: kirekesztődik bizonyos jól-léti szolgáltatásokból (tipikusan egészségbiztosítás), elveszti társadalmi önbecsülését, a munka nélkül töltött időszakban csökkennek (vagy legalábbis nem javulnak) a különböző készségei. Ennek következtében a munkanélküli segély nem elegendő ahhoz, hogy valakinek biztosítsuk a megfelelő szabadságokat munkanélküliség esetén.

(8) *Társadalmi normák értékelése.* Egyes kutatók arra használták a képességszemléletet, hogy társadalmi normákat, diskurzusokat, viselkedési mintázatokat értékeljenek. Például egy társadalmi norma olyan viselkedési formákat indukálhat, amely korlátozza egyes társadalmi csoportok szabadságát (Robeyns 2006). Köztudott például, hogy az aktuális divat, mint társadalmi norma olyan nyomást helyez bizonyos emberekre (elsősorban fiatal nőkre), amely étkezési rendellenességekhez vezethet. Ebben a helyzetben az illetőnek van ugyan lehetősége a jól-tápláltság elérésére, hiszen választhatja, hogy egyen, de valójában az ilyen egyén egy nyomasztó társadalmi norma „áldozata”, vagyis nincs meg a valós szabadsága a jól-tápláltságra.

A képességszemlélet alapján tehát számos társadalmi jelenség értelmezhető. Nem fix normatív keret, hanem egy rugalmas értékelési forma, amelyet az értékelés formájának megfelelően lehet alakítani.

2.4. Politikaelméleti előfeltevések

A képességszemlélet több tudományterülethez is kapcsolódik. A közgazdaságtanhoz éppúgy, mint a politikaelmélethez, vagy a politikai filozófiához, ahol is ugyanolyan nagy hatást váltott ki, mint a közgazdászok körében. A képességszemléletnek azért erőteljes a kötődése a politikaelmélethez, mert végső soron arra a kérdésre ad választ, hogy milyen irányba *kellene* fejlődnie a társadalomnak, azaz jól körülhatárolható normatív tartalma van. Nem leíró, magyarázó elmélet, hanem előíró, haladási irányokat meghatározó keret.

Eredetét tekintve a képességszemlélet olyan gondolkodókig megy vissza, mint Arisztotelész, Adam Smith, vagy Karl Marx. Arisztotelésznél jelenik meg az emberi élet kiterjesztésének a gondolata: az értékes emberi élet értékes létállapotokból és cselekvésekből áll. Továbbá az a meghatározó gondolat, hogy az eszközök (például a pénz) birtoklására nem önmagáért vágyunk, hanem azokért a dolgokért, amelyeket elérhetünk ezekkel az eszközökkel (Arisztotelész 1997). Smith-re és Marx-ra pedig azért kerül gyakran szóba Sen műveiben,

mert ők voltak azok a közgazdaságtan elmélettörténetében, akiknél az etika és a közgazdaságtan összekapcsolódott, vagy a gazdasági kérdések etikai tartalommal is bírtak.

2.4.1. A szabadság fogalma

Sen a politikaelméleti irányzatok közül a liberális vonalba sorolható, de kétségkívül nem a hétköznapi politikai értelemben, ahogy a politikai pártok, vagy szervezetek liberálisnak nevezik magukat, ugyanis ez kultúránként, országonként eltérő (Robeyns 2005). A képességszemlélet annyiban tekinthető liberálisnak, hogy központi értéke az individuális szabadság kiterjesztése. A tényleges lehetőségként felfogott szabadságnak önértéke van a képességszemlélet szempontjából és ez az érték megkérdőjelezetlen (Alkire 2007).

A szabadság terminusnak központi szerepe van a képességszemléletben. Sen szabadságon (*freedom*) azokat a lehetőségeket érti, amiket az egyén *ténylegesen* meg tud tenni hogy ezáltal bizonyos számára értékes tevékenységeket/létállapotokat el tudjon végezni/érni. A seni szabadságfogalom Berlin pozitív szabadság fogalmához áll közel. E szerint a szabadság nem korlátoktól való mentességet jelent (negatív szabadság), hanem *valamire való* szabadságot (Berlin 1990).

A szabadság fogalmát Sen sokkal inkább társadalmi, politikaelméleti értelemben érti, mint etikai vagy metafizikai értelemben. Vagyis nem az egyéni szabad akarat, felelősség, kontroll témáival foglalkozik, melyek az etika és a metafizika területére tartoznak, hanem azzal, hogy a társadalom milyen lehetőségeket biztosít a tagjai számára.⁷

A szabadság a képességszemléletben egyszerre jelent eszközt és célt. Cél azért, mert annál jobb helyzetben van egy társadalom, minél nagyon az így értelmezett szabadsága, vagyis minél több értékes lehetőség áll előtte nyitva. De egyúttal eszköz is arra, hogy az emberek birtokoljanak más képességeket. Sen szerint ugyanis minél nagyobb az emberek szabadsága, annál inkább képesek arra, hogy segítsenek magukon és a saját értékeiknek megfelelően alakítsák a világot maguk körül (Sen 1999b).

Sen ötféle instrumentális szabadságot sorol fel, amelyek hozzájárulnak ahhoz, hogy az emberek más értékes tevékenységeket/létállapotokat is végezzenek/elérjenek. Ezek a következők: (1) politikai szabadság, (2) gazdasági szabadság, (3) társadalmi lehetőségek, (4) átláthatósági garanciák és (5) biztonság.

---

⁷ Ez valószínűleg összefüggésben van azzal, hogy Sen a munkásságát a társadalmi döntések elmélete témájában kezdte, ahol definiálják egy jószágkosár által biztosított lehetőségek halmazát (Gasper 2007).

1. A *politikai szabadság* azt jelenti, hogy az emberek szavazhatnak és meghatározhatják ki kormányozzon és milyen módszerekkel. Azt is jelenti, hogy kritizálhatják és bírálhatják a kormány intézkedéseit és élhetnek a szabad sajtó, a szabad véleménynyilvánítás lehetőségével, amely egyfajta felügyeletet, beleszólási lehetőséget biztosíthat számukra az aktuális politikai hatalom felett.
2. A *gazdasági szabadság* arra vonatkozik, hogy az emberek szándékaiknak megfelelően használhatják az eszközeiket arra, hogy termeljenek, kereskedjenek és fogyasszanak.
3. A *társadalmi lehetőségek* azokra a szabadságokra vonatkozik, amelyeket tipikusan a társadalom biztosít a tagjai számára, úgy mint oktatás, egészségügy, nyugdíjbiztosítás stb.
4. Az *átláthatósági garanciákon* Sen a társadalom kiegyensúlyozott működéséhez szükséges nyitottságot érti, amely megakadályozza a korrupciót és a pénzügyi felelőtlenséget.
5. A *biztonság* elsősorban azt jelenti, hogy egy társadalom tagjainak nem kell szélsőséges helyzetektől, teljes kilátástalanságtól, mint például tömeges éhezéstől, vagy halálos járványtól tartania.⁸

A szabadság kétfajta szerepe másképpen is megragadható: a szabadságnak van *lehetőség szerinti (opportunity aspect)* és *folyamat szerinti (process aspect)* értéke is (Sen 2002). A lehetőség szerinti aspektus azt jelenti, hogy bizonyos eszközök lehetőséget biztosítanak értékes tevékenységek/létállapotok végzésére/elérésére. A folyamat szerinti aspektus pedig azt jelenti, hogy jelentősége van annak, hogy egy bizonyos értékes tevékenység/létállapot elérése során az egyének szabadon dönthettek-e arról a tevékenységről/létállapotról (Alkire 2007).

Például az az ember, akinek magas a jövedelme, de nem választhatta meg saját maga a munkahelyét, azt kétségkívül megfosztották valamilyen szabadságától, annak ellenére, hogy esetleg végezte/elérte az általa vágyott tevékenységet/létállapotot: a magas keresetet. Ugyanígy elképzelhető olyan társadalmi döntés, amely mindenki számára előnyös, azonban a szabadság folyamat szerinti értéke szempontjából nem mindegy, hogy az a döntés egy

---

⁸ Az instrumentális szabadságok felsorolása nem azt jelenti, hogy ezek a szabadságok mindig, minden körülmények között értékesek egy társadalom számára. Ezeket a szabadságoknak a relatív fontosságát ugyanúgy értékelni kell, mint bármely másik képesség fontosságát, ugyanis előfordulhatnak közöttük trade-offok. Például a gazdasági szabadság és a biztonság között. Az értékelés témájára a későbbiekben még visszatérek.

demokratikus folyamat, vagy egy autokrata politikai vezető döntésének eredményeképpen született meg.

A szabadság e különböző fajtái kiegészítik és erősítik egymás hatását abban, hogy az emberek előtt egyre több lehetőség nyíljon meg. Azonban a képességszemléletben *önmagában* nem elegendő az, hogy az ember lehetőségeinek a halmaza bővül. Az is szükséges hozzá, hogy a lehetőségek halmaza olyan lehetőségekkel bővüljön, amelyet az egyén értékesnek tart (Alkire 2007). Ennek két oka van: egyrészt a túl sok lehetőség zavaró is lehet az egyén számára, amelynek eredményeképpen megterhelve, frusztrálva érzi magát. Másrészt az olyan lehetőségek, amelyeket negatívan értékelek, nem növelik a jól-létemet. Például az a lehetőség, hogy HIV beteg lehetek, kétségtelenül nem tartozik az értékelt lehetőségek halmazába. Egy másik példa: az a lehetőség, hogy sok alkoholt igyak csökkentheti az én jól-létemet, amennyiben káros dologra való csábításként értékelem.

2.4.2. A képességszemlélet emberképe

Arról, hogy az egyén pozitívnak, vagy negatívnak tart-e bizonyos tevékenységeket/létállapotokat, a képességszemlélet nagyon biztató képet fest. A képességszemlélet ugyanis olyan egyéneket feltételez, akik képesek az értékes tevékenységek/tevékenységek között racionálisan választani, és olyan tevékenységeket/létállapotokat értékelni, amelyeket jó okkal értékesnek tartanak (Alkire 2007). Tehát az emberek képesek a saját maguk életével kapcsolatban döntéseket hozni, amelyben egyfajta *gyakorlati ész* (*practical reasoning*) által vezéreltek, amelyben megfontoltan ítélnék cselekvések és létállapotok értéke felől. Ez etikai racionalizmus jelent, és nem technikai racionalizmus, amelyet a közgazdaságtan egyébként feltételez. Az etikai racionalizmus szerint az emberek képesek észérvek alapján felülvizsgálni a céljaikat és értékeiket és az alapján dönteni. Amíg a technikai racionalizmusban csak az adottnak feltételezett célok eléréséhez próbálják meg megtalálni a leghatékonyabb módszert (Alkire 2007).

Ez azt is jelenti, hogy az egyének rendelkeznek az értékeléshez szükséges minden releváns információval vagy legalábbis törekednek ennek az elérésére. Ennek következtében nem fordulhat elő az, hogy az emberek maguk számára káros tevékenységet/létállapotot tartanak értékesnek, vagy ha igen, akkor annak a hiányos információ az oka. Ez szókratikus feltételezés: ha az emberek minden releváns információ birtokába jutnak, akkor morálisan

helyesen ítélnék és nem döntenek maguk, vagy a társadalom számára káros cselekedetek mellett.

Sen amellet érvel, hogy bízni kell az emberek gyakorlati józan eszében. Nem rákényszeríteni kell őket bizonyos cselekedetekre, hanem rendelkezésükre kell bocsátani a döntéshez szükséges információkat (Sen 2013). A következő indiai tapasztalatával támasztja ezt alá: ha oktatjuk a lányokat és megteremtjük nekik a társadalmi döntésekbe való beleszólás lehetőségét, akkor később fognak gyereket vállalni, odafigyelnek a családon belüli erőforrás-eloszlásra és kiállnak nőtársaik jogaiért. Vagyis kényszer nélkül is meg lehet állítani a túlzott népességnövekedést és elősegíteni a nemek közötti egyenlőséget.

A képességszemlélet emberképe ugyanakkor rendkívül plurális. Olyan emberekkel számol, akik rendkívül különböznek fizikai adottságaikban is és értékeikben is. Előfordulhat, hogy nagyon különböző elképzelésük van arról, hogy milyen a jó élet. Éppen ezért a képességszemlélet a tevékenységek/létállapotok értékelését és az azok közötti döntést az egyénre bízta, eleget téve ezzel a liberális semlegesség (*liberal neutrality*) elvének (Kymlicka 2002).

A képességszemlélet emberképének másik fontos jellemzője, hogy az emberek képesek cselekedni a céljaik elérésének érdekében, képesek előmozdítani a saját ügyeiket. Vagyis az emberek *aktív cselekvők* a társadalomban. A döntéshozásnak is így kel(lene) az emberekre tekintenie, és nem a döntések passzív befogadjaként (Sen 1999b). Ennélfogva az emberek saját stratégiáikat kellene támogatni, képessé kell tenni őket arra, hogy változtassanak a sorsukon és éljenek a lehetőségeikkel. Ahogy Sen fogalmaz: „[a] nagyobb szabadság elősegíti az emberek tehetségét és lehetőségét arra, hogy segítsenek magukon és befolyással legyenek a világra. Ezek központi dolgok egy fejlődési folyamatban” (Sen 1999b, 18).

2.4.3. Igazságosság

A közgazdaságtanban a képességszemlélet a fejlődés és a jól-lét mérésének kapcsán kap szerepet. A politikaelméletben a képességszemlélet inkább abból a szempontból érdekes, hogy választ tud-e adni a kérdésre: milyen az igazságos társadalom?

Sen maga is elismeri, hogy a képességszemlélet önmagában túl nyitott ahhoz, hogy egy teljes társadalmi igazságosságelmélet legyen, ahogy például Rawls igazságosságelmélete az (Sen 1999b). Habár a képességszemlélet alapgondolata először tipikusan igazságossági keretben merült fel: Sen arra kereste a választ, hogy ha olyan társadalmat szeretnénk, amelyben egyenlőek az emberek, akkor az embereknek miben kell egyenlőknek lenniük? Erre

a normatív kérdésre adott választ híres „Equality of What?” című előadásában (Sen 1979). E szerint a társadalom tagjainak nem kielégített preferenciákban, nem jogokban, nem alapvető javakban, hanem valamire való tényleges szabadságban kell egyenlőnek lenniük. Az, hogy milyen társadalmi előnyök kell az embereknek egyenlőnek lenniük, illetve milyen társadalmi előnyöket kell újraosztani az igazságosság érdekében, azóta is a politikaelmélet egyik legtöbbet tárgyalt kérdései közé tartozik (Kymlicka 2002). A képességszemlélet igazságossági keretbe való ágyazása az utóbbi időben felmerült a generációk közötti igazságosság kérdéskörében is. Egyes szerzők mellett érveltek, hogy bizonyos képességeket a jövő generációi számára fenn kell tartani, vagyis a fenntarthatóság normatív tartalma a képességek megőrzése (Rauschmayer et al. 2010).

Sen maga is megfogalmazott egy igazságossági elméletet a *The Idea of Justice* című könyvében (Sen 2009), amelyben univerzálisan használható igazságossági elvek helyett egy parciális igazságossági koncepció mellett foglalt állást, amelyben keverednek a következményelvű és a kötelességelvű elemek. Sen objektív igazságossági elvek helyett egyfajta gyakorlati politikai okosságot (*political reasoning*) tart szem előtt, amely nem univerzális társadalmi igazságosságot keres, hanem konkrét társadalmi problémák konkrét megoldásait.

Noha Sen a liberális politikaelméleti irányhoz kapcsolható, ebben az igazságossági koncepcióban eltér azoktól a liberális felfogásoktól, amelyek elsősorban az emberi szabadságjogokra (élethez való jog, szólásszabadsághoz való jog, az ember munkájának gyümölcséhez való jog stb.) helyezik a hangsúlyt. Sen szerint ahogy az ember nem születik ruhával, ugyanúgy nem születik jogokkal sem. A jog tulajdonképpen emberek kapcsolatának meghatározására kitalált társadalmi intézmény, és nem valami objektív, univerzális, emberektől függetlenül létező dolog.

A jog végső soron csak eszköz arra, hogy az emberek értékesnek vélt tevékenységeiket/létállapotaikat végezzenek/érjenek el, ennél fogva ugyanaz érvényes rá, mint az összes többi eszközre: nem a megléte számít, hanem az, hogy mit tesz a birtoklójával, milyen tényleges szabadságokat biztosít a számára. Egy példával élve: hiába van jogom politikai választásokhoz, ha a szavazólapon csak egy pártra szavazhatok (ahogy az annak idején a szocialista országokban gyakori volt), így ténylegesen nem tudok élni ezzel a szabadságommal.

Ráadásul a jogokhoz való túlzott ragaszkodás visszas társadalmi helyzeteket eredményezhet: elképzelhető, hogy senkinek a jogai nincsenek megsértve, azonban mégis éhínség uralkodik az országban (Sen 1981a). Ebben a helyzetben társadalmi mérlegelés

kérdése, hogy mi a fontosabb: az emberek különféle szabadságjoga, vagy az éhezés mérséklése, megszüntetése.

2.5. Demokrácia és részvételiség szerepe a képességszemléletben

A képességszemléletben központi szerepet kap az individuális szabadság, ezért a képességszemlélet elmélete szorosan kapcsolódik a demokrácia elméletéhez. Demokrácián a továbbiakban az olyan közösségi döntéshozatali módszereket értem, amelyekben a közösség tagjai között egyenlőség áll fenn, és nem a többség uralmát a kisebbség felett.

2.5.1. Demokrácia önértékét és instrumentális szerepe

A szakirodalomban megkülönböztetik a demokrácia önértékét és instrumentális értékét (Kymlicka 2002). A demokrácia önértéke abban áll, hogy a társadalom számára önmagában értékes, hogy minden embernek egyenlő beleszólási lehetősége van a döntéshozatalba. Seni terminológiával: az emberek számára önmagában értékes lehetőség az, hogy rendelkeznek alapvető politikai szabadságjogokkal és részt vehetnek a döntéshozatali eljárásban (Sen 1999b).

A demokrácia instrumentális értéke azt jelenti, hogy milyen értékeket eredményez a demokrácia a társadalom számára. Az egyik legfontosabb ilyen érték az, hogy az emberek a demokráciának köszönhetően hallatni tudják a hangjukat a politikai döntéshozásban, informálni tudják azt a problémákról, szükségletekről. A szólásszabadságnak, a szabad sajtónak egyfajta visszacsatolási szerepe van az aktuális politika működésére nézve (Kymlicka 2002). Az állampolgárok számon tudják kérni a mindenkori döntéshozókon a döntéseiket és a szavazójogukat megvonhatják tőlük a következő választásokon. Sen szerint ennek az instrumentális értéknek a legszembeesőbb bizonyítéka az, hogy működő demokráciában még soha nem történt nagyobb éhínség (Sen 1999b).

A demokrácia instrumentális szerepe szembe megy azzal a felfogással, amelyet Lee-tézisnek is neveznek, mely szerint a demokrácia kevésbé fontos, mint gazdasági fejlődés, és a politikai szabadságjogok luxusát csak akkor engedhetjük meg magunknak, ha már elértünk egy bizonyos jövedelemszintet (Feng 2003). Feng szerint az olyan alapvető gazdasági szükségletek, mint élelem, ivóvíz és a politikai szabadságjogok közül az emberek mindig inkább az előbbi fogják választani. De Sen érvelése szerint számos empirikus példa hozható fel amellet, hogy az emberek rossz jövedelmi helyzetben élve is erőfeszítéseket tesznek a

politikai szabadságért, például Dél-Koreában, Thaiföldön, Bangladeszben, Pakisztánban, vagy éppen az észak-afrikai országokban néhány évvel ezelőtt.

A demokráciának, a közösségi életbe való beleszólás lehetőségének van egy másik szerepe is: a szabad politikai deliberációval formálódnak a közösség értékei. Az, hogy milyen értékeket, tevékenységeket/létállapotokat tart egy közösség fontosnak, deliberatív folyamat során alakul ki. Így lehetőség nyílik különböző értékek, vélemények megvitatására, közös megformálására, és így nagyobb a valószínűsége, hogy az emberek azt kapják, amire ténylegesen szükségük van (Sen 1999b).

A képességszemlélet számára – ahogy fentebb már megmutattam – az állampolgárok aktív, *cselekvő személyek (agents)*. Sen szavaival:

[A cselekvő személy] olyasvalaki, aki cselekszik és változást hoz és akinek a teljesítményét a saját értékeinek és céljainak tükrében lehet megítélni függetlenül attól, hogy alkalmazunk-e más külső kritériumot is vele szemben (Sen 1999b, 19).

Vagyis az egyén képes arra, hogy eljárjon a saját ügyeiben, a saját jól felfogott érdekének megfelelően cselekedjen. És ezt teszi lehetővé a működő demokrácia. Vagyis a sen-i felfogás szerint az emberek nem passzív elfogadói a különböző fejlődési folyamatoknak, hanem azoknak aktív résztvevői, a célok és eszközök meghatározói. Azt a képességet, hogy a cselekvő személynek tényleges lehetősége van eljárni a saját ügyeiben, a képességszemlélet „*cselekvésre való szabadság*” (*agency*) kifejezéssel jelöli. A cselekvésre való szabadság tehát egy a sok lehetséges képesség közül, de azok között speciális helyet foglal el (Sen 1995; Robeyns 2005).⁹

2.5.2. Deliberáció és lista

A képességszemlélet irodalmában nagy jelentősége van annak, hogy a cselekvő személy milyen célokat tart értékesnek, illetve, hogy a képességszemlélet szerinti elemzésben hogyan határozódnak meg ezek a célok. Erre vonatkozóan alapvetően kétféle válasz létezik a

---

⁹ Az „agency” kifejezés szintén a nehezebben fordítható terminusok közé tartozik. Én azért fordítottam „cselekvésre való szabadságnak”, mert ez visszaadja azt a seni tartalmat, hogy az agency egy képességet takar. Sajnos azonban a „cselekvésre való szabadság” kifejezés nem tudja teljesen visszaadni azt a jelentést, hogy az agency az egyén *saját céljaira* irányuló cselekvési lehetőségét jelenti (Sen 1999b).

szakirodalomban (Nussbaum 2000; Robeyns 2005): (1) deliberatív folyamatok által meghatározott értékek és (2) előre rögzített listák.

(1) Sen mellett érvel, hogy az *értékes cselekvések és létállapotok meghatározása demokratikus folyamatok, deliberáció eredménye kell, hogy legyen* (Sen 1999b, 2008). Vagyis társadalmi vitában kell az embereknek meghatározni, hogy milyen értékeket tartanak fontosnak a saját közösségükben az adott körülmények között. Egyrészt így lehetőség nyílik az értékek explicitté tételére, megvitatására, konszenzusos elfogadására. Másrészt a cselekvő személynek lehetősége van politikai szintérre vinni a saját céljait és lépéseket tenni azok érdekében.

Ez a folyamat azért is előnyös, mert a megvitatási folyamatban felszínre kerülhetnek olyan értékválasztási dilemmák, amelyek egy rögzített értékeket (például versenyképesség) tartalmazó értékelésben nem derülnek ki. Ilyen lehet például a környezetvédelem és a gazdasági növekedés közötti trade-off: a folyó partján épülő gyár ugyan hozzájárul a gazdasági növekedéshez, azonban elszennyezi a folyót és pusztítja annak élővilágát. Ilyen esetekben súlyozni kell a különböző értékek között. A képességszemléletnek az az egyik legnagyobb előnye, hogy rávilágít az ilyen értékválasztások szükségességére és felhívja a figyelmet arra, hogy az értékek közötti súlyokat társadalmi vitában kell megállapítani (Robeyns 2006; Alkire 2007).

Ez az a pont, ahol a képességszemlélet szakirodalma a deliberatív demokrácia szakirodalmához kapcsolódik. Ugyanis a képességszemlélet nem mond semmit arról, hogy milyen módon, milyen intézményi keretek között kellene a deliberációnak folynia (Crocker 2003).

A képességszemléletben a deliberáció nem egyszeri társadalmi folyamatot jelent, még csak nem is meghatározott időnkénti beavatkozást, mint amilyenek a négyévenkénti választások. Sokkal inkább egyfajta folyamatos, iteratív részvételt (*participation*) a közösségi döntéshozási folyamatokban. A képességszemlélet az értékes cselekvések, létállapotok folyamatos megvitatását, az elért eredmények állandó felülvizsgálatát követeli meg. Ehhez elengedhetetlenül szükséges a deliberatív részvételi folyamatok megléte a döntéshozatalban.

(2) A másik megoldás az értékes tevékenységek/létállapotok meghatározására, az *előre rögzített lista*. Ezt a megoldást Nussbaum képviseli (Nussbaum 2000, 2011). Az általa alkotott elméletet megkülönböztetve Sen elméletétől nem is képességszemléletnek (*capability approach*), hanem *képességek szemléletének* (*capabilities approach*) szokás nevezni (Nussbaum 2000).

A Nussbaum által képviselt megoldásnak az a lényege, hogy etikai elvek alapján összeállítható a képességeknek olyan listája, amely univerzális listaként funkcionálhat minden értékelés során. Nussbaum szerint a listán a következő értékes tevékenységeknek/létállapotoknak kell szerepelniük:

1. Élet;
2. Testi egészség;
3. Testi integritás;
4. Érzékek, képzelet és gondolat;
5. Érzelmek;
6. Gyakorlati ész;
7. Hovatartozás;
8. Más fajok;
9. Játék;
10. Kontroll az ember környezete felett (Nussbaum 2011).

Nussbaum szerint ezek olyan univerzális értékek, amelyeket józan megfontolás után mindenki értékesnek tart. Nussbaum számára ez a lista egy részleges társadalmi igazságosság elmélet: egy igazságos társadalomban az egyéneknek legalább ezekkel a képességekkel kell rendelkezniük. Ebből az is következik, hogy ennek a listának szerepelnie kellene minden ország alkotmányában (Nussbaum 2011; Robeyns 2005).

Nussbaum ezzel a listával tulajdonképpen egyfajta elegendőség elvet képvisel: a listán szereplő értékek alapvető képességeket jelentenek, amelyek hozzá tartoznak minden ember alapvető méltóságához. A lista tehát nem kizárólagos, nem jelenti azt, hogy más képességek nem lehetnek fontosak. Nussbaum maga javasolja is, hogy minden ország, vagy közösség a maga kultúrájának megfelelően bővítse ezt a listát (Nussbaum 2011). Az említett tíz elem küszöb-képességekként szolgál minden más értékes cselekvéshez, vagy létállapothoz (Gasper 2010).

A szakirodalomban ötféle módszer található arra, a gyakorlati alkalmazás során hogyan kell a képességeket kiválasztani (Vizard és Burchardt 2007). Az első már meglévő adatokra és feltevésekre támaszkodik. Két ok szól emellett: konvencionalitás és kényelmesség az adatokkal kapcsolatban. A második módszer normatív feltevéseket alapszik. Vagyis azokból az implicit, vagy explicit feltevésekből indul ki, hogy az embereknek mit *kellene* értékelniük.

Ez a normatív kiindulási alap lehet filozófia, teológia, elméleti pszichológia stb. A harmadik módszer folyamatos deliberatív részvételi módszereket alkalmaz a megfelelő képességek kiválasztására. Ezeket gyakran alkalmazzák alacsony jövedelmű országok fejlesztéseiben. A negyedik megközelítés az emberek értékeivel kapcsolatos empirikus tapasztalatra, felmérésekre alapszik. Ilyen lehet például a World Values Survey. Az ötödik megközelítés általános konszenzusra alapozza a képességek kiválasztását. Vagyis azokra helyezi a hangsúlyt, amelyeket a közösség már valamilyen módon általános érvényűnek tart, mint például a Milleniumi Fejlesztési Célok, vagy az alapvető emberi jogok.

A seni és a nussbaumi megközelítés között az az alapvető különbség, hogy Nussbaum teoretikus etikai alapról indulva határozza meg az emberi méltósághoz minimálisan szükséges képességeket, Sen pedig ezt az értékválasztást teljes mértékben az adott közösségre bízta. Amíg Nussbaum bízik egy jóindulatú kormányban, amely figyelembe veszi ezeket a képességeket, addig Sen inkább a cselekvő személyek józan ítélőképességére támaszkodik (Robeyns 2005).

Nussbaum megközelítésének az előnye, hogy a rögzített lista által objektíve összemérhetővé válnak országok, régiók, társadalmak. Ezzel szemben Sen felfogásának a javára írható annak rugalmassága: nem ragaszkodik egyetlen kőbe vésett listához sem, hanem az értékelés típusától, bizonyos körülményektől teszi függővé az értékes tevékenységek/létállapotok megállapítását. Egyszóval Sen szerint nem a listákkal van a baj, hanem a *kőbe vésett* listákkal, amelyek nem tudnak alkalmazkodni a közösség megváltozott körülményeihez (Sen 2008).

2.5.3. Empowerment és képességszemlélet

A „képesse tétel” (*empowerment*) fogalma a 90-es évektől kezdve vált egyre népszerűbbé. Magyarul szokás még felhatalmazásnak, hatalommal való felruházásnak, hatni tudáshoz vezető folyamatnak is nevezni (Lajos 2013). A képesse tétel nagyon sokféleképpen, több tudományágban használt, nem világosan definiált fogalom (Kesby 2005). Elsősorban a hatalmi pozíciókat létrehozó gyakorlatokkal kapcsolódik össze. Egy lehetséges definíciója a következő:

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a hatalommal való felruházás olyan többdimenziójú társadalmi folyamat, amelynek segítségével az emberek saját életük irányítóivá válhatnak, és amely táplálja társadalmi

erejüket, érdekérvényesítő képességüket, illetve hatalmukat, vagyis fokozza a teljesítőképességet a fontosnak ítélt tervek megvalósításában. Emellett megkérdőjelezi alapvető feltevéseinket a hatalomról, a segítségnyújtásról, a teljesítésről és a siker eléréséről (Lajos 2013, 49).

A képessé tétel fogalma elsősorban a Világbank fejlesztési programjainak tapasztalatából, változó fejlesztési stratégiáiból nőtt ki magát a 90-es években, amikor ezek a globális aktorok – számtalan sikertelen fejlesztés után – kezdtek rádöbbenni arra, hogy gazdasági fejlesztések hatásai nem feltétlenül szivárognak le a legszegényebb társadalmi csoportokhoz (Andersen és Siim 2004). Ennek a stratégiaváltásnak az eredménye, hogy a „bottom-up” fejlesztések, a civil csoportokra való támaszkodás egyre inkább teret nyert.

A képessé tétel fogalmilag leginkább a hatalom fogalmához és az azzal kapcsolatos igen jelentős nagyságú szakirodalomhoz kapcsolódik. Így a képessé tétel a hatalom különböző formáinak a megszerzését jelenti. Lukes fogalmaival például: hatalom a döntéshozatal kereteinek, témáinak meghatározására, vagy hatalom arra, hogy a társadalom a tagjainak vágyait, normáit vita tárgyává tegye, megváltoztassa (Lukes 1974). Egy másik terminológiával: a képessé tétel sokkal inkább hatalomszerzés másokkal együtt (*power with others*), mint hatalomszerzés mások felett (*power over others*) (Kesby 2005). A képessé tétellel kapcsolatos szakirodalom elsősorban a társadalmi interakciókra fókuszál, a társas kapcsolatok struktúrájára és azokra az ideológiákra, amelyek alakítják a társadalmi aktorok viselkedését (Mayo 2004).

A képessé tétel és a képességszemlélet közötti kapcsolat feltételezése már csak a szóhasználat miatt is indokolt lehet. A képességszemlélet cselekvésre való lehetőség fogalma kétségtől sok hasonlóságot mutat a képessé tétel fogalmával. Mindkettő arra vonatkozik, hogy az egyének képesek legyenek cselekedni a saját érdekeiknek megfelelően, ne csak befogadó páciensek legyenek, hanem aktív cselekvők az őket érintő kérdésekben. A hasonlóságok ellenére azonban kevés szakirodalom kapcsolja össze a két fogalmat.

Ennek valószínűleg az az oka, hogy a két fogalom nem ugyanarra referál, a két szakkifejezéshez kapcsolt terminológia nem ugyanúgy írja le a társadalmi valóságot. A képessé tétel a hatalomhoz kapcsolódik, a hatalmi struktúrák átalakítását tűzi ki célul. Ezért elsősorban a társadalmi interakciókra fókuszál. A képessé tétel fogalma magában hordozza azt is, hogy a hatalommal nem rendelkező egyéneknek külső segítség kell ahhoz, hogy képessé váljanak. Ezzel szemben a képességszemlélet nem kötődik a hatalom fogalmához. Amikor arról van szó a képességszemléletben, hogy milyen átváltási tényezők befolyásolják a

cselekvésre való lehetőséget, akkor egyszerre van szó környezeti, társadalmi és gazdasági tényezőkről. Ráadásul a cselekvésre való lehetőség fogalma nem feltételezi, hogy a lehetőség megszerzéséhez külső segítség szükséges.

Összességében azt gondolom, hogy a cselekvésre való lehetőség egy tágabb, átfogóbb fogalom. Azonban kétségkívül gyümölcsöző lehet a képessé tétel és a cselekvésre való lehetőség összekapcsolása, mert a társadalomban létező hatalmi struktúrák – akárhogy is fogalmazzuk meg azokat – akadályai lehetnek a cselekvésre való lehetőség kiterjesztésének.

2.6. A képességszemlélet korlátai

A képességszemlélettel kapcsolatos bírálatok nagyon sokrétűek és a társadalomtudományok sokféle területéről érkeznek. Ebben a fejezetben bemutatom a szakirodalomban legtöbbet tárgyalt ellenvetéseket. Először azokat írom le, amelyekkel szemben szerintem könnyen megvédhető a képességszemlélet, és ezek után azokat, amelyek szerintem is nehézséget jelentenek a képességszemlélet felhasználásában.

(1) Az egyik legtöbbször hangoztatott érv a képességszemlélet politikaelméleti alapjaira vonatkozik: a *képességszemlélet túlságosan individualista*. Méghozzá abban az értelemben, hogy végső soron csak az egyén képességeinek a kiterjesztése számít. Ennélfogva nem tud elemezni olyan társadalmakat, amelyekben a csoport fontosabb, mint az egyén (Robeyns 2005).

Szerintem ez az érv *prima facie* igaz, de a képességszemlélet nyitottsága lehetővé teszi, hogy ezt a problémát kiküszöböljük: lehet kollektív képességeket definiálni, amelyek egy-egy csoportra vonatkoznak, vagyis nem az egyén, hanem a csoport által elérhetőek. Például az önszerveződés képességét csak egy csoport tudja elérni (Ibrahim 2006).

Robeyns azzal védi meg a képességszemléletet az iménti ellenvetéssel szemben, hogy megkülönbözteti a módszertani, ontológiai és etikai individualizmust (Robeyns 2005). A módszertani individualizmus a társadalomtudományokban egyik bevett megközelítés, amely szerint a minden társadalmi jelenség – legalábbis elviekben – megmagyarázható az egyénekre, illetve azok tulajdonságaira való hivatkozással. Az ontológiai individualizmus szerint csak egyének és az egyének tulajdonságai léteznek a világban. Az etikai individualizmus szerint pedig az ember számára a legfőbb jó kizárólag az egyének szintjén értelmezhető. Mármint a képességszemléletre igaz ugyan az etikai individualizmus, de nem igaz sem az ontológiai, sem a módszertani individualizmus. Következésképpen semmi nem

zárja ki, hogy a képességszemlélet alapú elemzés a csoportot az egyén fölé helyezze. A képességszemlélet ugyanis az átváltási tényezők között számba veheti a társadalmi struktúrák hatásait az egyénre nézve. És már csak azért sem hagyhatóak figyelmen kívül a társadalmi struktúrák, mert az egyéni lehetőségek nagyban függnek másokkal való kapcsolatuktól és társadalmi intézményektől (Robeyns 2005)

(2) A másik gyakran hangoztatott ellenérv, hogy a képességszemlélet *nem veszi figyelembe a csoportok, társadalmi struktúrák szerepét a fejlődésben* (Robeyns 2005). Vagyis figyelmen kívül hagyja, hogy az emberek bizonyos csoportok, közösségek tagjai. Csoportok, közösségek dinamikája nagyban befolyásolja azt, hogy az emberek milyen eszközökkel rendelkeznek és azokat hogyan tudják a maguk számára értékes célokká alakítani. Azonban úgy gondolom, hogy a képességszemlélet terminológiáját lehet úgy értelmezni, hogy a csoport dinamikája egy átváltási tényező, amely befolyásolja az egyén szabadságainak halmazát. Emellett a szakirodalom definiál kollektív képességeket is, olyan szabadságokat, amelyeket egy csoport tud elérni (Ibrahim 2006).

(3) Sen *megkérdőjelezetlenül univerzálisnak tartja az egyéni szabadság értékét* (Nussbaum 2000). Ezért is sorolják Sent a liberális politikaelméleti hagyományba. Véleményem szerint ez a megállapítás tökéletesen igaz és teljes mértékben megvédeni nem is lehet a képességszemléletet ez ellen. Ugyanis valóban tartalmaz olyan megkérdőjelezetlen előfeltevéseket, mint a szabadság és demokrácia értéke, a szókratikus emberkép, és az ember cselekvőképességével kapcsolatos bizalom. Ezek az értékek mind megkérdőjelezhetők az elméletben és a gyakorlatban egyaránt, ahogy azt számos szakirodalom bizonyítja (Robeyns 2005).

Az ellenvetés azon a feltételezésen nyugszik, hogy a szabadság értéke relatív, kultúrafüggő. Azonban Sen amellet érvel, hogy a saját ügyeikbe való beleszólás mellett még olyan – például ázsiai – kultúrákban is kiálltak az emberek, ahol egyébként nincs hagyománya a demokratikus, vagy individualista társadalmi berendezkedésnek (Sen 1999b, 1999a).¹⁰

Úgy gondolom, hogy az egyéni szabadság fontossága értékválasztás, elköteleződés kérdése. Ebben a dolgozatban én elfogadom ezt az értéket anélkül, hogy különösebben

---

¹⁰ A képességszemlélet mellett szoktak érvelni úgy is, hogy ezek az értékek a világ *legtöbb* országában általánosan elfogadottak. Habár még léteznek névleg nem demokratikus országok, vagy kollektív értékekre épülő társadalmak; sokan úgy tartják, hogy az emberi szabadságra épülő demokratikus államberendezkedésnek nincsen jelenleg reális alternatívája, akármennyi bírálat is éri ezeket a berendezkedéseket. Fukuyama kifejezésével: eljött a történelem vége, mert többé már nem versenyeznek egymással különböző társadalmi formák és gazdasági rendszerek, az emberi szabadságra épülő berendezkedés győzedelmeskedett az összes többi felett (Fukuyama 1994).

érvelnék mellette, de egyúttal elfogadom, hogy létezhetnek más értékekre épülő társadalmak, amelyek értékelésére a képességszemlélet nem feltétlenül alkalmas.

Ugyanakkor a képességszemléletnek előnye, hogy explicitté teszi ezt az értékválasztást, vagyis nyíltan elköteleződik a szabadság fontossága mellett. Ezáltal az értékválasztás megvitathatóvá válik, és vált is a szakirodalomban (Robeyns 2005).

(4) A képességszemlélet egyik alapköve a lehetőség arra, hogy az egyén részt vegyen a közösségi döntéshozatalban. Azonban – ahogy a demokraciáelmélet megmutatta – a *demokratikus döntéshozatali módok számos hiányosságtól szenvednek* (Robeyns 2006; Kymlicka 2002). Ilyen például a szavazással, a többségi elvvel való problémák, vagy a deliberáció lehetetlenségére vonatkozó érvek, amelyekről még mindig vita folyik a politikatudományban (Crocker 2003).

Szerintem ez olyan ellenvetés, amely ugyan igaz, de nem releváns. Egyrészt azért, mert a szakirodalom egy része szerint ezek a problémák többsége kiküszöbölhető (Bajmócy és Gébert 2013). Másrészt, egy szabadságot fontosnak tartó társadalomban a társadalmi részvétel ha nem is a legjobb, de a legkisebbik rossz megoldásnak számít a döntéshozatalban. Még mindig jobb pontatlanul és lassan helyesnek lenni, gyorsan és hatékonyan helytelennek.

(5) A politikaelmélet területéről *Dworkin érve* az egyik legmeggyőzőbb a képességszemlélettel szemben (Dworkin 2000). Dworkin szerint ha a képességszemlélet olyan alapvető tevékenységekre/létállapotokra koncentrál, mint megfelelően tápláltnak lenni, vagy tiszta ivóvízzel rendelkezni, akkor a képességszemlélet pusztán tulajdonképpen nem mond igazán mást, mint az alapvető javak, vagy szükségletek elmélete. Ha a képességszemlélet ennél összetettebb tevékenységeket/létállapotokat akar számba venni, akkor az utilitarizmus csapdájába esik. Ugyanis az összetettebb tevékenységek/létállapotok értékelésére éppúgy igaz lehet a szellemi kondicionálás problémája, mint a preferenciákra: az egyén azért nem tart értékesnek bizonyos tevékenységeket/létállapotokat, mert szellemileg kondicionálta magát arra, hogy nem éri meg az értékesnek tartani, úgysem nyílik arra lehetősége.

Véleményem szerint Dworkin nem veszi figyelembe a képességszemlélet egy fontos elemét: az emberi különbözőségeket mind belső, mind külső értelemben. Abban jelentősen különbözik a képességszemlélet az alapvető javak elméletétől, hogy nem javakra koncentrál, hanem arra, hogy az emberek személyes különbözőségeiknél fogva mit tudnak kezdeni ezekkel a javakkal. Ugyanígy különbözik a haszonelvűségtől abban, hogy nem az elért hasznossági szint számít, hanem a választási lehetőségek halmaza. Habár abban egyet tudok

érteni Dworkinnal, hogy lehet probléma az értékes tevékenységek/létállapotok kiválasztásában, de ez egy másik típusú probléma: az értékelés problémája.

(6) A képességszemlélettel szemben a szakirodalomban gyakran hangoztatják, és Sen maga is elismeri, hogy az *önmagában hiányos igazságossági elmélet* (Nussbaum 2000). Nem tud kezelni olyan szituációkat, amikor nem világos, hogy miért csökkennek az emberek képességei: külső körülmények megváltozása miatt, vagy a saját hibájukból (Olsaretti 2005). Például: ha nincs piacképes végzettségem, amellyel munkahelyet tudnék találni a munkapiacon, annak lehet az oka is, hogy marginalizált csoport tagja vagyok és soha nem volt meg a lehetőségem arra, hogy tanuljak. De az is lehet az oka, hogy egyszerűen lusta voltam tanulni gyerekkoromban, és nem szereztem meg a megfelelő képességeket.¹¹

Szerintem az a tény, hogy a képességszemlélet nem teljes igazságossági elmélet, még nem zárja ki azt, hogy elemzési keretül szolgáljon arra, milyen irányba halad egy társadalom, vagy egy konkrét fejlesztési projekt. Csupán figyelemmel kell lenni arra, hogy a projekt társadalmi igazságosságra való hatásának értékelése más szempontokat is megkívánhat, mint egy egyszerű képességek szerinti elemzés.

(7) A deliberáció nélkül, elméleti alapon hozott listákkal szemben – mint például Nussbaum listájával szemben – azt az érvet szokták felhozni, hogy *túlságosan perfekcionista*, függetlenül az egyén akaratától feltételez egy mindenki számára abszolút jó listát (Kymlicka 2002). Ezt a problémát azonban kiküszöbölheti az a megközelítés, hogy az értékes, releváns tevékenységeket/létállapotokat deliberatív folyamaton keresztül a közösség állapítsa meg.¹² A deliberáció alkalmazása mellett érvelő szakirodalom szerint nincs szükség az értékes tevékenységek/létállapotok pontos listájára és fontossági sorrendjére, elegendő egy-egy értékeléshez a meghatározó képességek megtalálása és azok parciális sorrendje (Williams 2002).

(8) Az egyik legrelevánsabb ellenvetés a képességszemlélet ellen a *túlzott pluralitás*, vagyis a valódi képességek szerinti elemzéshez olyan mennyiségű információ kellene,

---

¹¹ Lehet úgy érvelni, hogy a gyerekkori lustaság sem a saját hibám, hanem például a szüleim rossz példájának eredménye. Azonban messzire vezetne a determinációról és szabad akaratról való elmélkedés, ezért a dolgozat erejéig egyszerűen elfogadom, hogy létezik valami olyasmi, hogy „egyéni felelősség”, amely felelőssé teszi az egyént bizonyos tetteinek következményeiért. Teszem ezt azért, mert sok társadalmi intézmény – például büntetőjog – épül erre a feltételezésre.

¹² Cohen tréfásan amellet érvel, hogy az emberek saját értékelésére hagyni a releváns képességek kiválasztását nagy nehézségeket okozó elképzelés, mert az egyén számára értékes tevékenységek/létállapotok halmaza folyamatosan változik. Ennek figyelembe vétele bosszantó állami megfigyelőrendszer indokolna: „Helló! A Képességek Minisztériumból telefonálok és arra vagyok kíváncsi, milyen cselekvéseket és létállapotokat tart ma értékesnek?” (Cohen 1989).

amelyet vagy lehetetlen megszerezni, vagy túl sok időbe és energiába kerülne azoknak a beszerzése (Robeyns 2006; Gasper 2007).

Egyetértek azzal, hogy a képességszemlélet rendkívül plurális elemzési keretet követel meg. Azonban ennek megfelelő rugalmasságot is biztosít az elemzésben: egyszerűen nincs szükség minden információra minden elemzéshez. Ahogy már említettem a példát: a fejlett országokban nem feltétlenül van értelme az írni-olvasni tudás képességét vizsgálni, ahogy a fejlődő országokban sincs értelme a felsőoktatásban való részvétel szabadságáról beszélni, ha az alapfokú oktatásban való részvétel lehetősége sem biztosított.

Tehát az elemzés célja szabja meg, hogy az emberek értékelése, átváltási tényezői, eszközei, lehetőségei közül mire kell fókuszálnia a vizsgálatnak. Sen szerint elképzelhető olyan elemzés, ahol elegendő az elért tevékenységeket/létállapotokat számba venni, vagy azokból lehet következtetni a képességekre (Sen 1999b). Bizonyos elméleti elemzésekhez nincs is szükség empiriára, vagy elegendők a meglévő statisztikai adatbázisok (Robeyns 2006).

Sen szerint azért van mindenképpen szükség plurális, több információt beszámító elemzésre, mert az egydimenziós elemzések túlzottan leegyszerűsítőek lehetnek, ahogy azt a haszonelvűség elleni érvekben láttuk. Sen szerint: „mindenesetre még mindig jobb megközelítően jónak lenni, mint precízen helytelennek” (Sen 1999b).

(9) A képességszemlélet megkérdőjelezett eleme, hogy a végső döntést, az elérhető tevékenységek/létállapotok közötti választást az egyénre bízza. Ezért felmerül a probléma, hogy az *egyén maga, vagy mások számára káros preferenciák mellett dönt* (Robeyns 2006). Vagy esetleg befolyás alatt, vagy addiktivitás miatt választ bizonyos tevékenységeket/létállapotokat (Gasper 2007). A gyakorlatban valóban az emberek választanak olyan lehetőségeket, amelyek károsak, amelyeket esetleg később megbánnak. Azonban a képességszemléletben a „jó okkal értékesnek tartott” lehetőségek és létállapotok számítanak. Vagyis csak az olyan értékek, amelyek mögött józan ész érvei állnak.

Szerintem a preferenciákkal kapcsolatban jóval komolyabb ellenérv, hogy egy egyén képességei függenek a társadalom más tagjainak preferenciáitól. Williams példája erre a következő (Williams 2002): ha nőként olyan életet szeretnék választani, amelyben harmonikusan kiegészíti egymást a karrier és a család, akkor a család működtetéséhez olyan párt kell találnom magamnak, aki szintén hasonlóan gondolkodik. Azonban egy olyan társadalomban, ahol a lehetséges partnerek mindegyike úgy gondolkodik, hogy fontosabb a

karrier, mint a család, akkor nem fogok olyan pár találni, akivel közösen tudnánk működtetni egy családot.

A másik komolyabb probléma a tevékenységek/létállapotok közötti döntés egyénre bízásával, hogy elképzelhető, hogy az egyéni döntések eredője katasztrófát okoz (Lessmann és Rauschmayer 2013). Például: értékes tevékenység/létállapot lehet az autóval való közlekedés szabadsága, azonban ha mindenki autóval közlekedik, akkor az valószínűleg környezeti katasztrófába fog torkollni.

2.7. A „Képességszemlélet bemutatása” című fejezet összefoglalása

A képességszemlélet bemutatását az elmélet központi fogalmaival – a tevékenység/létállapottal és képességgel – kezdtem. Ezek után elhelyeztem a képességszemléletet a kortárs jól-léti elméletek – haszonelvűség, erőforrások, alapvető javak és alapvető szükségletek – között. Amellett érveltem, hogy az alternatívák közül a képességszemlélet a legalkalmasabb elméleti keret a jól-lét fogalmának megragadására. Előadtam a képességszemlélet fontosabb eddigi felhasználási lehetőségeit. A képességszemlélet politikaelméleti előfeltevései között beszéltem arról, hogy ez az elmélet elkötelezett az emberi szabadság értéke mellett és a társadalom tagjaira józan ésszel rendelkező aktív cselekvőként tekint. Írtam a demokrácia és a társadalmi részvétel szerepéről a képességszemléletben, mint olyan társadalmi berendezkedésről és folyamatról, amely önértékkel rendelkezik és elősegítheti az egyének képességeinek a kiterjesztését. Összehasonlítottam a képességszemlélet koncepcióját a képessé tétel fogalmával. Végül bemutattam a képességszemlélettel szemben leggyakrabban felhozott ellenvetéseket.

Úgy gondolom, hogy az emberi jól-lét nagyon összetett fogalom. Szerintem a képességszemlélet azért a legalkalmasabb a jól-lét megragadására, mert egyszerre tudja konceptualizálni a jól-lét sokszínűségét, és mindemellett tud egyszerű, közérthető útmutatásokkal szolgálni a döntéshozatal számára.

3. Helyi gazdaságfejlesztés elmélete

„A helyi gazdaságfejlesztés elmélete” című fejezettel az a célom, hogy bemutassam, miért indokolt a helyi gazdaságfejlesztés elméletének újfajta megalapozása. Először röviden összefoglalom a részdiszciplína elméleti alapjait és legfontosabb modelljeit. Ezután bemutatom, hogy a helyi gazdaságfejlesztés elméletének milyen problémái vannak. Bírálatomnak három része van: először összefoglalom, hogy ezek a modellek jövedelemtermelés szempontjából milyen hiányosságokkal küszködnek. Másodszor amellett érvelek, hogy a helyi gazdaságfejlesztés elmélete vegyesen tartalmaz deskriptív és preskriptív elemeket és ez a kettősség jelenlegi formájában inkohერensé teszi az elméletet. Arra a következtetésre jutok, hogy a helyi gazdaságfejlesztés elméletének és gyakorlatának problémái miatt a versenyképesség alapú logikát érdemes lenne felváltani egy normatív, értékalapú helyi gazdaságfejlesztési elmélettel. A fejezet utolsó részében megalapozom egy normatív jól-léti elmélet – a képességszemlélet – alapján a helyi gazdaságfejlesztés elméletét.

3.1. Helyi gazdaságfejlesztés bevett elméletei

3.1.1. A helyi gazdaságfejlesztés alapfogalmai és logikája

Amikor a helyi gazdaságfejlesztés elméletéről beszélünk, először tisztáznunk kell, hogy mit jelent a „helyi” kifejezés és miért érdemes megkülönböztetni a gazdaságfejlesztés általános elméletét a helyi gazdaságfejlesztés elméletétől. A regionális gazdaságtan tág értelemben vett célja a gazdasági folyamatok és a térbeliség kapcsolatának vizsgálata (Lengyel 2010). Vagyis annak vizsgálata, hogy milyen a gazdasági folyamatok térszervező ereje, és a tér sajátosságai hogyan hatnak a gazdasági folyamatokra.

Könnyen megfigyelhető (sőt, talán triviális) empirikus tény, hogy a térben egymáshoz közelebb lévő gazdasági szereplők között szorosabbak, intenzívebbek a kapcsolatok. Ezért a helyi gazdaságfejlesztés irodalma a kapcsolatok szervessége szerint a gazdasági teret úgynevezett csomóponti régiókra osztja, amelyek egy központból és annak vonzáskörzetéből állnak (Bajmócy 2011). Ennek megfelelően a helyi szint a gazdasági tér egészéből egy csomóponti régióra¹³ vonatkozik. A csomóponti régióra, vagy lokális térségre való fókuszálás

---

¹³ A regionális tudomány megkülönbözteti a csomóponti régiót a tervezési, vagy programozási régiótól. A vonzáskörzet alapú karakterizálással szemben a tervezési régió közigazgatási, vagy területi tervezési régiót jelent (például NUTS-2 régiók), amelyek átfedésmentesen lefedik a teret (Bajmócy 2011).

előnye, hogy meg tudja ragadni a valós gazdasági kapcsolatok térbeliségét. Ez tehát egyfajta fenomenológiai térszemlélet, mely a gazdasági kapcsolatok szorossága szerint tagolja a teret. Ennek a szemléletnek a hátránya ugyanakkor, hogy a csomóponti régió határai nehezen meghatározhatóak. Például: Budapest vonzáskörzetének számít-e Szeged pusztán azért, mert Szegedről ingáznak munkavállalók Budapestre?

A helyi szintre való fókuszálás mellett több érv is szól az előbbieken kívül. Ilyen további érv az, hogy mindegyik lokális térség egyedi társadalmi és természeti sajátosságokkal rendelkezik (például: ásványkincsek, lakosok száma, lakosok által képviselt értékek stb.). Azért nem lehet ugyanazokat a stratégiákat alkalmazni minden egyes térség esetén, mert a helyi sajátosságoknak megfelelően ezeknek a stratégiáknak a hatása eltérő (akár még negatív is) lehet. Ennélfogva a helyi sajátosságok felismerése és figyelembe vétele kiemelten fontos a gazdaságfejlesztésben.

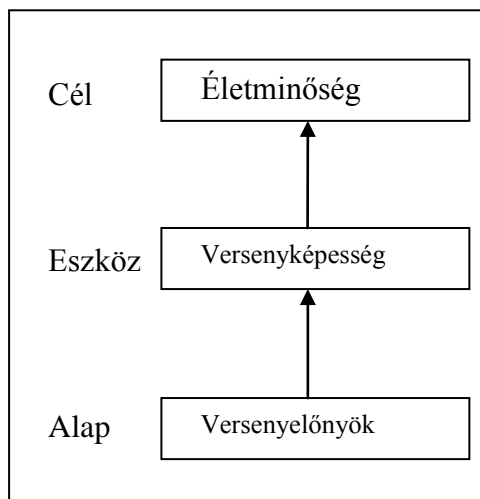
A helyi szint jelentőségét erősíti napjainkban történő széleskörű globalizáció (Lengyel 2010). Ez a látszólag paradox összefüggés azt jelenti, hogy a térségek számára egyre nagyobb jelentősége van a globális gazdasági folyamatoknak, amelyek minden csomóponti régió számára ugyanúgy adóttak, de a helyi szintű adottságoktól függően más és más hatással bírnak. Ezzel párhuzamosan elhalványul a nemzeti szint relatív fontossága és a lokális térségek, régiók *közvetlenül* kapcsolódnak a globális gazdasági folyamatokba (Bajmócy 2011). Ezt példázza az a jelenség is, hogy a nagy transznacionális vállalatok globális szinten cselekednek, ugyanakkor mindegyiknek megadható egy hazai bázisa és e vállalatok versenyelőnyei ennek a szűkebb térségnek köszönhetőek.

Újabb érv a helyi szint fontossága mellett, hogy helyi szinten adott a gazdasági folyamatokba való közvetlen beleszólás lehetősége. A globális folyamatokat egyetlen térség ugyan kevésbé tudja befolyásolni, de az abból fakadó problémákat helyi szinten képes kezelni. Mivel a helyi szintű beavatkozásoknál lényegesen kevesebb az érintett, mint egy nemzeti szintű beavatkozásnál, úgy könnyebb elérni a szereplők közvetlen részvételét a fejlesztési folyamatokban.

A helyi szint fogalmának és jelentőségének tisztázása után érdemes a helyi gazdaságfejlesztés fogalmára áttérni. A Világbank meghatározása szerint: „a helyi gazdaságfejlesztés célja az adott térség gazdasági teljesítményének és valamennyi ott élő életminőségének javítása” (Swinburn et al. 2006, 1) Egy másik megfogalmazásban: „a helyi gazdasági folyamatokba történő tudatos beavatkozás, azzal a céllal, hogy a helyben élők számára a korábbinál kedvezőbb szituáció jöjjön létre” (Bajmócy 2011, 26)

A helyi gazdaságfejlesztés szakirodalma a térség gazdasági teljesítményének megragadására legtöbbször a területi versenyképesség fogalomtárát használja. Függetlenül attól, hogy a bázisszektor, az üzleti környezet, vagy az innovációs képesség megerősítésében látja-e a helyi gazdaságfejlesztés fő irányát, mindegyik elméletre jellemző a következő hármas logika, amelyet a 1. számú ábra szemléltet (1. ábra).

1. ábra Helyi gazdaságfejlesztés logikája

Forrás: Bajmócy (2011)

Ezek szerint tehát a helyi gazdaságfejlesztés *célja* a helyben élők életminőségének a javítása. Az életminőség javításának *eszköze* a területi versenyképesség, amely a globális versenyben való helytállás képességét jelenti. Vagyis: a területi versenyképesség térségek képessége magas jövedelem és relatíve magas foglalkoztatottsági szint tartós létrehozására, miközben ki vannak téve globális versenynek (Lengyel 2000). A helyi gazdaságfejlesztés *alapját* pedig a helyben lévő vállalatok versenyelőnyeinek a megerősítése jelenti, hiszen egy térség akkor tud helyt állni a globális versenyben, ha a térség vállalatainak a versenyelőnyei ezt biztosítják.

3.1.2. Versenyképesség modelljei

Az alábbiakban négyféle elméletet különböztetnek meg, amelyek mindegyike a helyi gazdaság teljesítményének növeléséről szól, és amelyek választ adnak arra, hogyan lehet a helyi vállalatok versenyelőnyeit növelni, mi a helyi gazdaságfejlesztés alapja. Ezek az elméletek a következők: (1) gazdasági bázis modell, (2) üzleti környezet modellje, (3) innovációs rendszer elmélete és (4) importhelyettesítő elmélet. E megközelítések nem kategóriálisan

elkülöníthető, különálló modellek a gazdasági tevékenység növeléséről. Egyes elemeikben ellentmondanak ugyan, de nem zárják ki teljesen egymást. Inkább abban különböznek, hogy mit helyeznek a középpontba, mire fókuszálnak (Greenwood és Holt 2010). Az alábbiakban ezeket az elméleteket mutatom be röviden.

A *gazdasági bázis elmélet* talán a legnépszerűbb modell az elméleti és gyakorlati szakemberek körében is. Arról kapta a nevét, hogy a helyi vállalatokat két nagy csoportja bontja: bázis (*traded*) szektorra és helyi (*non-traded*) szektorra (Bajmócy 2011). A bázisszektor vállalatai exportra (jelen esetben a lokális térségen kívülre) állítanak elő termékeket és szolgáltatásokat. Ennélfogva új, a térségen kívülről áramló jövedelemmel növelik a lokális térség jövedelmét. Ez a kívülről érkező jövedelem azután helyi keresletet támaszt olyan helyi szolgáltatásokra, mint házépítés, fodrász, ügyvéd, orvos stb. és így növeli a helyben élők jövedelmét.

E modell gazdaságfejlesztési tanulsága az, hogy a bázisszektor vállalatait kell ösztönzőkkel támogatni, mint például adókedvezményekkel, csökkentett árú földterületekkel, kivételező szabályozásokkal, vállalatokra szabott infrastruktúrával stb. Az a cél, hogy ezekkel a kedvezményekkel minél több exportra termelő vállalatot vonzzon be egy térség, mert ezek teremtik meg a növekedésre való lehetőséget (Greenwood és Holt 2010).

Az *üzleti környezet modellje* nem egyetlen szektorra fókuszál, hanem az összes térségben lévő vállalat versenyelőnyét szeretné növelni a helyi üzleti klíma javításával. Az üzleti környezet elemeit számos tényező alkotja, amelyeket sokféle módon lehet megszerezni (Lengyel 2004). Az üzleti környezethez olyan tényezők tartoznak, mint kutatás-fejlesztés, infrastruktúra, humán tőke, társadalmi, gazdasági szerkezet stb. Az üzleti környezetre fókuszáló modell szerint a befolyásoló tényezők sokféle kombinációja sikeres lehet, azonban a gyakorlat azt mutatja, hogy a sikeres térségek relatíve jól teljesítenek a legtöbb tényező tekintetében (Bajmócy 2011).

A helyi gazdaságfejlesztés következő koncepciója az *innovációra helyezi a hangsúlyt*. Ennek az oka, hogy a konvencionális közgazdaságtan szerint a versenyelőnyök egyik legfontosabb forrása az innováció, amely legtöbbször technológiai fejlődést jelent a gyakorlatban. A vállalatok tanulási és innovációs képessége egyedi, nehezen utánozható versenyelőnyöket biztosít a vállalat számára, amely akár hosszú távú versenyképesség alapjai is lehet. A helyi gazdaságfejlesztés feladata tehát az innovációs folyamatot beindító, fenntartó tényezők biztosítása, hatékonyabbá tétele. Az ilyen befolyásoló tényezők összességét nevezi a szakirodalom innovációs rendszernek (Vas és Bajmócy 2012).

A helyi gazdaságfejlesztés irányadó modelljei közül az utolsó az *import-helyettesítő stratégia* (Greenwood és Holt 2010). Az import-helyettesítési stratégia lényege a lokalizáció, vagyis az az elv, hogy a helyi igények minél nagyobb részét helyi vállalatok, helyi erőforrások segítségével elégítsék ki. E nézet szerint nincs szükség export-bázisra a jövedelem növekedéséhez, hiszen minél több igény kielégíthető helyben, annál több jövedelem fog a helyi gazdaságban cirkulálni. Az emberek minél inkább helyi élelmiszereket vásárolnak, helyi boltostól veszik a bútorokat, a lokális térségben járnak orvoshoz és szórakozni, annál több jövedelem áramlik a helyi szolgáltatókhoz.

Az import-helyettesítés éppúgy igaz a pénzügyi termékekre is: ha térben közelebb van egymáshoz a hitelnyújtó és a hitelfelvevő, nagyobb az átláthatóság és bizalom a két fél között. Nem véletlen, hogy az import-helyettesítés stratégiája a 2008-as válságot követően vált egyre népszerűbbé a szakirodalomban. Ráadásul a lokalizációra való törekvés bizonyos mértékű függetlenséget biztosít a világpiaci folyamatoktól és annak a veszélynek sincs kitéve a lokális térség, hogy az export-bázist biztosító vállalat egyik napról a másikra odébbáll, ha megszűntek a rövid távú versenyelőnyei.

A helyi gazdaságfejlesztés előbb említett elméletei a gyakorlatban is megjelentek, azonban a fő fejlesztési hangsúlyok, irányok változáson mentek keresztül az évek során. A következőkben rövid összefoglalást adok ezekről az irányokról a Világbank szakértői anyaga alapján. Meg kell jegyezni: ezek a megállapítások elsősorban magas jövedelmű térségek tapasztalatain alapulnak (Swinburn et al. 2006).

A helyi gazdaságfejlesztés első hulláma az 1960-as évektől az 1980-as évekig zajlott, amelyben meghatározó volt a térségen kívüli erőforrásokra történő támaszkodás. Ebben az időszakban a helyi gazdaságfejlesztés többnyire alacsonyabb jövedelmű térségek országon belüli felzárkóztatását jelentette, ezért a beavatkozások többsége nemzeti szintű fejlesztési programok része volt, amely egységes stratégiát javasolt minden térségre (Bajmócy 2011). A legfontosabb gazdaságfejlesztési eszközök ebben az időben kimerültek a közszféra által a nagyvállalatok számára nyújtott támogatásokkal, például olcsó munkaerő és olcsó telephely biztosításával.

A helyi gazdaságfejlesztés második hulláma az 1980-as évek elejétől az 1990-es évek közepéig tartott. Ekkor már nem csak a térségen kívüli vállalat bevonása volt a cél, hanem annak helyi gazdaságba való integrálása is. A térségek ezt egyedi gazdasági struktúra megteremtésével, bázis szektorra való kifejezett fókuszálással igyekeztek elérni. A közszféra szerepe még ebben a korszakban is domináns, de már bekapcsolódnak vállalati szereplők is.

A helyi gazdaságfejlesztés harmadik hulláma a 90-es évektől napjainkig tart. Ebben a szakaszban változott meg a helyi gazdaságfejlesztés diskurzusa. Nem a munkahelyteremtés és gazdasági növekedés lettek a kulcsszavak, hanem a térségi versenyképesség. A globális környezet is erőteljesen megváltozott ebben az időszakban: kiteljesedett a globalizáció, elérhetővé váltak EU-s fejlesztési források. Ezzel együtt átalakult az állam közvetlen piaci részvételéről, piaci versenyről alkotott kép, a *top-down* megoldások mellett helyet kaptak a *bottom-up* jellegű beavatkozások is.

Jelen időszakban a hangsúly már az üzleti környezet versenysemleges fejlesztésén és a vállalatok innovációs potenciáljának a növelésén van. Az üzleti környezet megteremtéséhez már hozzátartozik az élhető környezet kialakítása is, amely a térségbe vonzza és ott tartja a versenyelőnyöket biztosító magasan képzett munkaerőt. Az EU-s források túlsúlyának kiemelkedő jelentősége miatt azonban még mindig túlzott a közszféra szerepe és a közszférára jellemző projektszemlélet dominál (Bajmócy 2011).

A versenyképesség értelmezésében külön szót érdemel a perifériák fejlesztésének kérdése. Periféria alatt értem azokat a térségeket, amelyek valamilyen oknál fogva lemaradtak a globális versenyben (Lengyel 2010). Másképpen fogalmazva: kimaradnak az adott korra jellemző területi fejlődés fő áramlataiból, nem tudnak bekapcsolódni a modernizációs folyamatokba (G.Fekete 2008). Ugyanis nem rendelkeznek olyan erőforrásokkal, nem tudtak olyan kínálatot biztosítani a globális piacon, ami az ipari társadalom kialakulását segítené elő. Ezért elindulnak olyan lemaradási folyamatok, amelyek egymást gerjesztve a térségeket alacsony jövedelemtermő szinten tartják, és amelyek miatt ezekből a térségekből elvándorol a népesség (G.Fekete 2006).

A 80-as évekig a perifériára szorult térségek fejlesztésének célja a főáramba való bekapcsolódás volt. Vagyis a modernizáció és az ipari társadalom irányába történő elmozdulás elősegítése volt a fejlesztés célja. Azonban ezek a térségek híján vannak az ipari fejlődéshez szükséges erőforrásoknak, úgy mint tudástőkének, humán erőforrásnak, érdekérvényesítő képességnek, megfelelő intézményeknek stb. (G.Fekete 2008). Ezért a fejlesztés elsődleges célja az volt, hogy ezeket az erőforrásokat kompenzálják, a térségbe vonzzák. Azonban ebben a folyamatban más elmaradott térségekkel kell versenyezniük.

A 90-es évektől azonban új fejlesztési irányok jelentek meg: a globális versenyben való helytállás mellett megjelent a környezeti fenntarthatóság és a társadalmi méltányosság szempontja. Egyre nagyobb igény jelentkezett az egészséges lakókörnyezetre, az egészséges táplálékra, ivóvízre, zöld területekre. Ehhez hozzájárult a „környezetvédőnek lenni” attitűd egyre népszerűbbé, divatosabbá válása. A korábban perifériára szorult térségek pedig pont

azokat a természeti és kulturális értékeket tudják nyújtani, amelyek az iparosodott centrumokból már hiányoznak, így lehetőségük nyílik újfajta – centrumoktól eltérő – fejlődési pályára állni. Ebben a folyamatban felértékelődnek az endogén fejlesztési stratégiák, amelyek elsősorban belső hálózatokra, közösségi vállalkozásokra fókuszálnak (G.Fekete 2008).

3.2. Helyi gazdaságfejlesztés koncepciójával kapcsolatos problémák

Ebben a részben azt elemzem, hogy a helyi gazdaságfejlesztés koncepciójának milyen problémái mutatkoznak. Először azt mutatom be, hogy milyen problémái vannak a helyi gazdaságfejlesztés elméletének azzal kapcsolatban, hogy magas jövedelmet és foglalkoztatottságot állítson elő. Másodszor a helyi gazdaságfejlesztés hármas logikáját (cél, eszköz, alap) bírálom és amellet érvelek, hogy a helyi gazdaságfejlesztés elmélete vegyesen tartalmaz deskriptív és preskriptív elemeket, amely ebben a formában inkohereus teszi.

3.2.1. A jövedelemben mért anyagi életszínvonal előállításának problémái a helyi gazdaságfejlesztés jelenlegi modelljeiben

A fentebb ismertetett modellek mindegyikének megvan a maga hiányossága, amely miatt az alkalmazott stratégiai irányok korántsem biztos, hogy magas jövedelmet és foglalkoztatottságot biztosítanak a térség lakói számára. Nézzük az egyes koncepciók hiányosságait.

A legtöbb kritika talán a gazdasági bázis elméletét éri, ennek ellenére még mindig ez dominálja a helyi gazdaságfejlesztés diskurzusát. Először is megkérdőjelezhető a multiplikátor hatások sikeressége: korántsem biztos, hogy az export növekedésével növekszik a helyi jövedelem. A multiplikátor hatások beindulásának ugyanis két feltétele van: egyrészt kellenek hozzá helyi beszállítók, akik sikeresen tudnak kapcsolódni az exportra termelő cég beszállítói láncolatába, másrészt az is szükséges, hogy a bázis-szektor által termelt jövedelmet a lakosok helyben költsek el (Bajmócy 2011). Könnyen előfordulhat, hogy a bázis-szektor vállalatai térségen kívüli beszállítókkal dolgoznak és a helyi lakosok a jövedelmüket nem helyi termékekre és szolgáltatásokra, hanem importcikkekre költik, vagy esetleg online, vagy más térségekben vásárolnak. Ez utóbbi különösen valószínű akkor, ha egy térségben dominál az exportra termelő vállalatok száma. Ebben az esetben helyi kínálat híján a lakosok kénytelenek más térségbe utazni, hogy elérjenek bizonyos termékeket és szolgáltatásokat (például: szórakozás, orvosi ellátás stb.) (Greenwood és Holt 2010).

A gazdasági bázis elmélet másik típusú bírálata megkérdőjelezi azt a feltevést, hogy csak az exportra termelő, profitorientált, magánkézben lévő vállalatok tudnak jövedelmet a térségbe vonzani, gazdasági növekedést beindítani és munkahelyeket teremteni. E feltevés két okból sem igaz. Egyrészt nem csak a magánkézben lévő, profitorientált cégek tudnak jövedelmet bevonítani. Ugyanezt meg tudja ugyanis teremteni a non-profit, vagy a közszféra is. Például egy idősök otthona más térségekből is vonzhat be lakókat, akik ott költik el a nyugdíjukat; vagy egy egyetem más térségekből is vonzza a hallgatókat, akik szintén jövedelmet hoznak a térségbe. Másrészt a gazdasági növekedést biztosító innovációkat nem csak az exportra termelő cég tudja előteremteni, hanem éppenséggel a helyi szektor is innoválhat, amellyel növeli hatékonyságát, vagy termékének hozzáadott értékét.

Továbbá: az exportra való támaszkodásnak az a következménye, hogy a térség erőteljesen függ a világgazdasági folyamatoktól. Egy kisebb világgazdasági válság is komoly következményekkel járhat: csökken az exportértékesítés, csökken a beszállítók bevétele és így csökken a helyi lakosokhoz eljutó jövedelem (Bajmócy 2011). Különösen igaz ez akkor, ha *egyetlen* nagyvállalat alkotja az exportbázist, mert a nagyvállalat becsődölésével, vagy kitelepülésével súlyosabb strukturális problémákat hagyhat maga után, mint amelyekkel rendelkezett a térség a vállalat betelepülése előtt.

Egyes empirikus kutatások is azt támasztják alá, hogy az exportra termelés nem feltétlenül növeli a térségben az egy főre jutó jövedelmet (Greenwood és Holt 2010). Ugyanis a munkahelyteremtés még nem jelenti azt, hogy akik munkával rendelkeznek, azok elfogadható életszínvonalat tudnak teremteni maguknak a jövedelmükből. Jól ismert jelenség a jövedelmi szegénység, amikor hiába van heti 40 órás állása valakinek, mégsem tud kikerülni a szegénységből (Raventós 2007). Az is előfordulhat, hogy egy magas fizetési kategóriába tartozó állás megteremtése csökkenti az egy főre jutó jövedelmet, ha magával vonz alacsony fizetésű kiszolgáló munkahelyeket.

Az üzleti környezet modellje is számos hiányossággal küszködik. Korántsem egyértelmű, hogy az üzleti környezet fejlesztésére költött összegek, ösztönzők hatásosak vállalatok bevonzásában. Ráadásul empirikusan nehéz kimutatni ezeknek a hatását, mivel sokszor a vállalatok költségvetésében ezek a tételek rejtve jelentkezik (Greenwood és Holt 2010). Egészen egyszerűen nincs olyan visszacsatoló mechanizmus, amely biztosan jelezné, hogy hatékony volt-e az üzleti környezet fejlesztésére fordított erőforrás, vagy sem.

Így nem biztos, hogy az üzleti környezet fejlesztésére (például infrastruktúra építésére) költött közösségi pénzek valamilyen formában megtérülnek a közösség számára. Ha mondjuk a bevonzott új munkahelyeket nem helyi munkavállalók töltik be, akkor a fejlesztés

kedvezményezettjei tulajdonképpen más térség munkavállalói. Hasonlóképp a vállalatoknak nyújtott adókedvezmény kiesett bevételt jelent a közösség számára, amely esetleg más infrastrukturális fejlesztéstől (például csatornahálózat) veszi el a forrásokat.

Az is előfordulhat, hogy egy betelepülő vállalat által teremtett hasznok kisebbek, mint a közösségre rótt költségek. Az üzleti környezetre fordított közpénzek mellett egy vállalat további terhekkel is sújthatja a helyi közösséget. Elegendő a környezetszennyezésre, a közművek túlterheltségére, az utakon megnövekedett forgalomra stb. gondolnunk. E problémák orvoslása szintén közösségi forrásokba kerül, amelyek akár meg is haladhatják a vállalat által multiplikált jövedelmet.

Az is gyakran megtörténik, hogy a vállalatok számára nyújtott ösztönzőket túlértékelik a helyi szereplők. Ennek az az oka, hogy az ilyen döntésekbe leggyakrabban a helyi szereplők közül kizárólag az önkormányzatnak és az üzleti szférának van beleszólása. Ezek pedig természetesen támogatni fogják az üzleti környezetre fordított erőforrásokat. Ez pedig annyit jelent, hogy a más közösségi célokat képviselő helyi szereplők (például oktatás, egészségügy stb.) szempontjai nem jelennek meg az üzleti környezettel kapcsolatos döntésekben.

A vállalatok innovációs képességére fókuszáló modellre is érvényesek az üzleti környezet fejlesztésével kapcsolatos bizonytalanságok. Ráadásul a technológiai fejlődésnek, innovációnak vannak időnként megkérdőjelezhető költséges társadalmi hatásai is (Bajmócy és Gébert 2014). Az innováció következtében növekvő tőketermelékenységnek pedig akár munkahelycsökkentő hatásai is lehetnek (Raventós 2007). Például már a tipikusan élők munkahelyesnek gondolt cukrásziparban is elképzelhető, hogy teljes egészében gépekkel készülnek a sütemények, kiváltva ezzel az élő munkaerőt.

Az import-helyettesítő stratégia hiányosságaira azonban itt is érdemes felhívni a figyelmet. A globális folyamatoktól, világpiactól való függetlenedés nem egyszerű. Bizonyos fogyasztási cikkekből biztosan importra szorul egy térség, mivel minden igényt nem tud kielégíteni helyben. Ráadásul időnként árban sem versenyképes a helyi áru az import áruval. Vagy az is kérdéses, hogy egy tőkeszegény térség hogy tud elindulni a fejlődés útján külső tőkeinjekció nélkül.

Azt gondolom, hogy a különböző stratégiák (vagy stratégiák kombinációi) közötti választás alapvetően értékválasztás kérdése. Ha egy közösség számára az a fontos, hogy független legyen a világpiactól, akkor az import-helyettesítést választja. Ha a tudásközpont szerepét szeretné betölteni, akkor az innováció feltételeire fog fókuszálni stb.

3.2.2. Pozitív és normatív helyi gazdaságfejlesztés

Ebben a részben amellet fogok érvelni, hogy a helyi gazdaságfejlesztés elméletére egyfajta dichotómia jellemző: egyaránt tartalmaz *normatív (preskriptív)* és *pozitív (deskriptív)* elemeket. Ez a kettősség inkoherensé teszi a helyi gazdaságfejlesztés elméletét. Először ismertetem, hogy mit értek pozitív és normatív dichotómia alatt, illetve, hogy ez hogyan jelenik meg a közgazdaságtan és szűkebb értelemben a helyi gazdaságfejlesztés tudományterületén. Ezt követően megmutatom, hogy milyen problémák mutatkoznak, ha a közgazdaságtant pozitív, értékmentes, leíró tudománynak tekintjük és hogy ezek a problémák miért indokolják egy normatív, etikai értékekkel is foglalkozó közgazdaságtan, jelen esetben normatív helyi gazdaságfejlesztés megalapozását.

3.2.2.1. Pozitív és normatív dichotómia

Eszmetörténetileg messzire nyúlik vissza az a vita, amelynek tárgya a pozitív és a normatív kijelentések közötti megkülönböztetés. E megkülönböztetés legismertebb megfogalmazójának David Hume-ot szokás tartani. Hume *Tanulmány az emberi természetről* című művének egy híres helyén az áll, hogy a „kell” nem vezethető le a „van”-ból (Hume 1739/1976, 641).

Vegyük a következő két példamondatot:

- (1) *Támogatom* a civil szervezeteket.
- (2) Támogatnom *kell* a civil szervezeteket.

Prima facie a két kijelentés között egyértelműnek tűnik a különbség. Az (1) tényállító kijelentés: a világ egy tényét írja le. Azt, hogy én *de facto* támogatom a civil szervezeteket. A (2) ezzel szemben egy morális kijelentés, mely szerint – függetlenül attól, hogy ténylegesen hogyan cselekszem – erkölcsi *kötelességem* támogatni a civil szervezeteket. Ahogy azonban a későbbiekben látni fogjuk: ez a különbségtevés korántsem ilyen egyértelmű.

Hume célja e megkülönböztetéssel az volt, hogy éles határt húzzon a természeti tények és a morális tények közé, és ezzel megmutassa, hogy a morális kijelentéseket nem lehet természeti tényekre alapozni. Azt a próbálkozást, hogy valaki ténykijelentésekből akarja levezetni le az erkölcsi kijelentéseket G. E. Moore „naturalista hibának” hívja (Moore 1903/1981).

Noha a pozitív és normatív kijelentések közötti megkülönböztetés első pillantásra egyértelműnek tűnik, mai napig vitatott témája a filozófiának. John Searle például az ígéreteket tartalmazó beszédaktusokat elemezve amellett érvel, hogy – minden ellenkező híreszteléssel szemben – igenis levezethető a „kell” a „van”-ból (Searle 1964/1981).

3.2.2.2. Pozitív és normatív kijelentések a közgazdaságtanban

Adam Smith – a közgazdaságtan atyjának tartott gondolkodó – számára a közgazdaságtan az etika egyik résztudománya volt és a morális értékek éppúgy a kutatási területéhez tartoztak, mint a hatékony cserével, vagy termelékenységével kapcsolatos kérdések. Sen történeti elemzése szerint a mai közgazdaságtan eredete alapvetően etikai eredet (Sen 2005). Egészen Arisztotelészig visszavezethető a közgazdaságtan eredete, amikor még azzal foglalkozott, hogy milyen a „jó emberi élet” és azt hogyan érhetik el a társadalom tagjai. Tulajdonképpen Adam Smith is erről az alapról indította a gondolkodását, ő maga is az erkölcsstan professzora volt.

A közgazdaságtanban a pozitív és a normatív közötti különbségtétel megjelenését John Neville Keynes nevéhez szokás kötni. Keynes hangsúlyozta, hogy míg a pozitív (vagy: deskriptív) tudományok feladata, hogy rendszerezzék a világ tényeit, addig a normatív (vagy: preskriptív) tudományok feladata, hogy rendszerezett tudást hozzanak létre azokról a kritériumokról, eszmékről amelyek meghatározzák, minek *kellene* lennie (Keynes 1890/1999). Más szavakkal: a pozitív tudományok a *ténylegessé* foglalkoznak, ezzel szemben a *normatív* tudományok ideákkal és eszmékkel. Fontos megjegyezni: Keynes ugyan hangsúlyozta a pozitív és a normatív közötti különbségtételt, de szerinte a normatív koncepcióknak is fontos helye van a közgazdaságtanban.

A normatív kijelentések, etikai értékek diszkreditálása a közgazdaságtan területéről csak a 20. század első felében, a logikai pozitivizmus térnyerésével következett be. Ez ugyanis sokkal erősebb különbséget feltételez a „pozitív” és a „normatív” fogalma között, mint amelyet Keynes javasol.

A logikai pozitivizmus szerint a normatív, vagy erkölcsi kijelentéseket teljes egészében száműzni kell a tudományok területéről. A megismerésnek ugyanis mindössze két fajtája lehetséges: empirikus és logikai/matematikai (Carnap 1931/1972). Az elmélet képviselői szerint a normatív/erkölcsi kijelentések valójában *nem tényállítóak*: amikor egy cselekedetet vagy egy személyt morális kifejezésekkel illetünk, akkor az illető dologgal kapcsolatos érzelmeinket fejezzük ki (Stevenson 1963/1981).

A közgazdaságtan elméletének történetéből Lionel Robbins és Milton Friedman szintén hangoztatták a pozitív és a normatív közötti különbségtételt és a preskriptív elemzések száműzését a közgazdaságtan területéről (Robbins 1935/1952; Friedman 1955).

Robbins e megkülönböztetést a hasznosság személyek közötti összehasonlítására alkalmazta. Amellett érvelt, hogy a személyek közötti hasznossági összehasonlítások (mint például a csökkenő határhaszon törvényéből fakadó kijelentések) normatívak és nem pozitívak, ezért száműzendők a pozitív közgazdaságtanból. Így a redisztribúcióval és a progresszív adózással kapcsolatos gazdasági elemzések tudományosan illegitímek (Robbins 1935/1952) és a politikai döntéshozók hatáskörébe tartoznak.

Friedman hasonló álláspontot képviselt, mint Robbins. Ahogy fogalmaz: „a tudomány az tudomány, az etika az etika: egy egész emberhez mindkettőre szükség van. De csak zavar, félreértés és viszály keletkezik abból, ha nem teszünk pontos különbséget a kettő között” (Friedman 1955, 409).

Vagyis a közgazdaságtan egyfajta mérnöki tudománnyá vált az évek során. A „mérnöki” jelző arra utal, hogy a közgazdaságtan témája elsősorban logisztika és a hatékonyság. Nem azzal foglalkozik, hogy mi a jó emberi élet célja, hanem a célokat adottnak véve a kérdést csupán abban látja, hogyan lehet a megfelelő eszközöket megtalálni ezekhez a célokhoz. Tulajdonképpen úgy is fogalmazhatnánk, hogy a közgazdaságtan eredetileg normatív kérdésekkel („milyennek kellene a jó emberi életnek lennie?”) foglalkozott és ez a későbbiekben pozitív kérdésekkel való foglalkozásra változott („milyen eszközökkel lehet elérni a jó emberi életet?”).

A 20. század elejétől-közepétől ez a nézet valamiféle konvencionális bölcsességgé vált a közgazdaságtanban, amely mai napig érezteti a hatását. A legtöbb közgazdász pozitív közgazdaságtanról álmodott és álmodik, amely a természettudományokhoz hasonlóan a világban fennálló tényekből indul ki és etikailag semleges.

A normatív kijelentések, etikai értékek, a személyek közötti összehasonlítás a logikai pozitívizmus hatásának következtében száműzve lettek a közgazdaságtan területéről. Egyetlen társadalmi jólétre vonatkozó kritérium élte túl a közgazdaságtan e lecsupaszítását: a Vilfredo Pareto-ról nevet kapott Pareto-optimum.

Pareto új módszertant alkotott arra, hogyan lehet meghatározni az optimális társadalmi beavatkozást. Landreth így fogalmazza meg ezt az állapotot: „A termelés és a csere abbamarad, és a maximális jólét állapota – a Pareto-optimum – következik be, ha már nem lehetséges javítani valakinek a helyzetén, úgy, hogy valaki másé ne rosszabbodna.” (Landreth 1976, 409). Ez nem csak az optimális állapot kritériuma, hanem egyben a módszertan (Pareto-

elv) ennek az eléréséhez, hiszen ha találunk olyan cserelehetőséget, amely úgy jobbítana valamely egyén helyzetén, hogy senki másé nem rosszabbodna, akkor egy kevésbé jó állapotból elmozdulhatunk az optimális felé. A Pareto-optimum nem csak az optimális csere kritériuma, hanem társadalmi optimum is, mert feltételezi, hogy ha egy változás legalább egy egyén számára jó, akkor jó az egész társadalom számára is (Hunt 2002). A Pareto-elvre időnként „gazdasági hatékonyság elve”-ként is szokták hivatkozni, habár ez a kifejezés nem pontos, mert a Pareto-optimum kizárólag a hasznosságok alapján értelmezett hatékonyságot jelenti (Sen 2005).

A Pareto-elv nagy sikerét jórészt annak köszönheti, hogy nem követeli meg a társadalmi jól-lét, vagy a fogyasztói magatartás etikai magyarázatát, hanem egyedül azt feltételezi, hogy a vásárlók képesek saját preferenciáik felállítására, vagyis választani tudnak lehetséges helyzetek között. Nincs szükség személyek közötti hasznosság-összehasonlításra, ugyanakkor megmaradt az utilitarizmusból a hasznosság fogalma. Alapvetően innen származik a jól-lét közgazdaságtudományban konvencionálisan elfogadott fogalma, amely a jól-létet az önérdekkövető egyének preferencia-kielégítésében határozza meg. Ez a modell teljesíti a korabeli tudományos környezet által támasztott feltételt is, hogy a fogyasztói magatartást magyarázó elméleteknek normatív kijelentésektől mentesnek kell lenniük.

Vagyis a 20. század első felére jellemző jóléti közgazdaságtan úgy értekezett arról, hogy mi a társadalom számára a jó, hogy magát értékmentes, pozitív tudománynak tartotta. Ennek az új jóléti közgazdaságtannak nevezett irányzatnak legismertebb képviselői többek között Alfred Marshall és Arthur C. Pigou (Landreth 1976). A walrasi egyensúly-elmélet és a Pareto-optimum volt a biztosíték arra, hogy olyan jóléti közgazdaságtan műveljenek, amely mentes marad az etikai elkötelezettségtől, társadalmi értékektől.

Az értékmentes jóléti közgazdaságtanra az első csapást Kenneth Arrow mérte, aki bizonyította, hogy a személyek közötti hasznossági összehasonlítás kizárása és az egyének preferenciáinak teljes és konzisztens összegzése, amely egy társadalmi döntéshez kellene, együtt lehetetlen (Arrow 1950). Azóta számtalan bírálat érte az értékmentes jóléti közgazdaságtan gondolatait, azonban a konvencionális közgazdaságtani gondolkodásban mégis megmaradt a Pareto-optimum és az etikai értékektől való távolságtartás gondolata.¹⁴

Úgy gondolom, a mai közgazdaságtant egyfajta kettősség jellemzi. A közgazdászok többsége elismeri, hogy a közgazdaságtannal szoros összefüggésben vannak a társadalmi

---

¹⁴ Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az a tény, hogy a jelenlegi közgazdász képzések törzsanyagához tartozik a neoklasszikus közgazdaságtanon alapuló mikro- és makroökonómia, ahol a közgazdász hallgatók az első fogalmak között tanulnak a Pareto-hatékonyságról.

igazságossági, méltányossági, etikai értékek, azonban a társadalmi és gazdasági kérdéseket még mindig különválasztva képzelik el. Például az Európai Unió fejlesztési politikájának egyik alapidokumentuma az „Európai Területfejlesztési Perspektíva” is megkülönbözteti a társadalmi és gazdasági dimenziókat, ahol az előbbinek az alapelve a méltányosság, az utóbbinak pedig a hatékonyság (ESDP 1999). A közgazdaságtant hallgatók egyik alapműve, a Samuelson és Nordhaus által írt vaskos összefoglaló munka is ezt az álláspontot képviseli:

Amikor közgazdasági kérdésekről beszélünk, akkor különbséget kell tennünk a tényekkel kapcsolatos kérdések és a méltányossággal kapcsolatos kérdések között [...]. A pozitív közgazdaságtan olyan kérdésekkel foglalkozik, mint: az orvosok miért keresnek többet, mint a portások? A szabad kereskedelem emeli, vagy csökkenti-e a legtöbb amerikai fizetését? A normatív közgazdaságtan etikai elveket és a méltányosság normáit is figyelembe veszi. Dolgoznia kell-e a szegény embereknek, ha kormányzati segítséget kapnak? (Samuelson és Nordhaus 2009, 7-8).

Samuelson és Nordhaus ezt a dichotómiát úgy értelmezi, hogy míg a pozitív közgazdaságtan a közgazdászok hatásköre, addig a normatív közgazdaságtan tulajdonképpen *alkalmazott* pozitív közgazdaságtan és így a politikusok és más döntéshozók területére tartozik. Ennélfogva Samuelson és Nordhaus nem is tárgyalja ennél bővebben a normatív kérdésekkel kapcsolatos problémákat.¹⁵

A pozitív és a normatív szigorú dichotómiáját enyhítő próbálkozások ellenére a közgazdászok többsége magáévá teszi a Samuelson és Nordhaus által képviselt álláspontot: míg a „*miért* van valami úgy, ahogy?” jellegű kérdések a közgazdaságtanhoz tartoznak, addig a méltányosságot, társadalmi igazságosságot érintő kérdések a politikusok, filozófusok és erkölccstanárok hatáskörébe.

---

¹⁵ Nem minden normatív kijelentés tartalmaz erkölcsi kellést. Vegyük a következő példamondatot:

(3) Ha minden ember halandó, és ha Adam Smith ember, akkor Adam Smith-nek halandónak kell lennie.

Ebben az esetben a „kell” nyilván nem erkölcsi kellést jelent. Hanem inkább valamiféle inferenciális bizonyosságra utal. Vagy vegyük a következő helyi gazdaságfejlesztésből származó tipikus mondatot:

(4) Az exportbázis bővítésének érdekében adókedvezményeket kell adnunk a betelepülő, exportra termelő nagyvállalatoknak.

E mondatban sem erkölcsi kellést jelent a „kell”, hanem egyfajta eszköz-cél kapcsolatra utal: ha nagyobb exportbázist szeretnénk, akkor azt adókedvezményekkel el tudjuk érni. Az ilyen típusú normatív kijelentések nyilvánvalóan ellentmondásmentesen szerves részei lehetnek a pozitívnak tartott közgazdaságtannak (Hands 2009). A félreértések elkerülése érdekében a továbbiakban normatív kijelentések és normatív közgazdaságtan alatt kizárólag olyan kijelentéseket és olyan tudományt értek, amely valamilyen etikai értelemben tartalmaz kellést.

3.2.2.3. Pozitív és normatív kijelentések a helyi gazdaságfejlesztés elméletében

A helyi gazdaságfejlesztés elméletére és a helyi gazdaságfejlesztéssel kapcsolatos diskurzusra sajátosan jellemző a pozitív-normatív kettősség. Egyrészt a helyi gazdaságfejlesztés modelljeit a közgazdászok legtöbbször ugyanúgy deskriptív tudományos modellnek (samuelson-nordhaus-i definíció alapján pozitív közgazdaságtannak) tartja, ahogy például a Solow féle növekedési modellt. Tulajdonképpen ezek a modellek olyan tényállításokkal foglalkoznak, mint:

(5) Ha nő a térségi exportbázis mérete, akkor több jövedelem áramlik a térségbe.

Vagy:

(6) Innovációs rendszer fejlettsége hozzájárul a vállalatok innovációs képességének növekedéséhez.

Ezek a modellek kizárólag az előbb említett Európai Területfejlesztési Perspektíva gazdasági dimenziójának hatékonysági elvét próbálják meg megvalósítani.

A helyi gazdaságfejlesztés elmélete ugyanakkor tartalmaz normatív, etikai értékekkel kapcsolatos megállapításokat is. Itt van mindjárt a helyi gazdaságfejlesztés Világbank által megfogalmazott definíciója: „a helyi gazdaságfejlesztés célja az adott térség gazdasági teljesítményének és valamennyi ott élő életminőségének javítása” (Bajmócy 2011, 26).

Némileg parafrázálva: a helyi gazdaságfejlesztés preskriptív vagy normatív abban az értelemben, hogy *előírja* a térség gazdasági teljesítményének és az ott élő emberek életminőségének, jól-létének javítását. Márpedig az, hogy milyen a jó élet az ember számára kétségtől etikai probléma. Maga a fejlesztés kifejezés is arra utal, hogy valaminek a valamilyen irányba történő javításáról van szó.

A másik tetten érhető normatív elem a helyi gazdaságfejlesztés elméletében a foglalkoztatottság növelésének célkitűzése. A legtöbb helyi gazdaságfejlesztési modellben a gazdaság javuló teljesítményét a növekvő reáljövedelem és a növekvő foglalkoztatottság jelenti. Azonban közgazdászok számára teljesen nyilvánvaló, hogy növekvő reáljövedelmet a foglalkoztatottság növelése nélkül is el lehet érni. Sőt, amennyiben a gazdasági növekedést termelékenység javító innovációkkal érték el, akkor a gazdasági növekedés munkahelyek megszűnését is eredményezheti. Tehát a magas foglalkoztatottság nem a gazdasági hatékonyság feltétele, hanem társadalmi cél. Ennélfogva a foglalkoztatottság növelésének

célja társadalmi értéként és nem hatékonysági feltételként került a helyi gazdaságfejlesztés elméletébe.

A foglalkoztatottság növelésének célját elmélettörténeti szempontból is meg lehet vizsgálni. Az 1940-es évekig, a keynes-i keresletnövelő gondolatok megjelenéséig a kapitalista berendezkedésű országokban senki nem tartotta a kormány feladatának a foglalkoztatottság növelését. Ugyan a kormány feladatának számított a munkanélküliség által okozott társadalmi károk (szegénység, kirekesztettség) mérséklése segélyek útján, de maga a foglalkoztatottság növelése nem (Hands 2009).

Csak azután került a kormány felelősségi körébe a foglalkoztatottság növelése, miután kiderült a keynes-i gondolatrendszerből, hogy a kormánynak *vannak eszközei* a magasabb foglalkoztatottság eléréséhez. Tehát a következő történt: a gazdaságelméletből kiderült, hogy a kormány képes gazdasági eszközökkel elérni egy olyan célt, amely addig kívül esett a közgazdaságtan tudományterületén; így ez a társadalmi cél is bekerült a gazdaságfejlesztés elméletébe.

Keynes-ig a közgazdaságtan úgy gondolta, hogy a munkanélküliség kérdése társadalmi és nem gazdasági kérdés. Azóta kiderült, hogy léteznek gazdasági eszközök a foglalkoztatottság növelésére, így a munkanélküliség társadalmi kérdésből, gazdasági kérdéssé is vált. Talán egyszer így lesz a környezeti igazságossággal is: jelenleg pusztán társadalmi kérdés, de ha hitelt érdemlően bebizonyosodik, hogy léteznek gazdasági eszközeink a környezeti igazságosság elősegítésére, akkor talán a közgazdaságtanban is nagyobb teret nyerne.

Jelenleg a helyi gazdaságfejlesztés diskurzusára a következő a jellemző: előírja a jól-lét, az életszínvonal javítását, azonban úgy tűnik, hogy nincs szüksége a jól-lét meghatározására. Célul tűzi ki a helyben élő emberek életének jobbá tételét, de nem értekezik arról, hogy mitől jobb az emberek élete. Az általam ismert helyi gazdaságfejlesztési szakirodalom egyike sem foglalkozik azzal a témával, hogy mit jelent egy térség jól-léte. Azonban sokat foglalkoznak azzal, hogyan lehet hatékonyan reáljövedelmet és foglalkoztatottságot növelni. Ennélfogva a helyi gazdaságfejlesztés elmélete implicite feltételezi, hogy a reáljövedelem és a foglalkoztatottság növekedése egyértelműen hozzájárul a térségben élők jól-létéhez.

Tehát abból, hogy a gazdaságfejlesztés feladata a jól-lét létrehozása; és abból a feltételezésből, hogy a magasabb jövedelem mindig növeli a jól-létet, valamifajta etikai kellés született arra vonatkozóan, hogy magasabb jövedelmet kell előállítani. Tehát ha egy fejlesztési eszköz hatékony magas jövedelem előállításában, abból következik, hogy a gazdaságfejlesztésnek azzal az eszközzel élnie kell. Tárgan megfogalmazva: a hatékonyságból valamifajta etikai cél lett.

A továbbiakban amellet fogok érvelni, hogy ez a kettősség inkoherensé teszi a helyi gazdaságfejlesztés elméletét. A pozitív és normatív zavaros megkülönböztetése, ténykijelentések és előíró kijelentések egymásba csúsztatása helyett egy normatív megalapozású, etikai értékekre reflektáló helyi gazdaságfejlesztés elmélete koherensebb elméleti keretet tud nyújtani.

3.2.2.4. Problémák a normatív és a pozitív megkülönböztetése kapcsán

A mai közgazdaságtanban elfogadott pozitív, normatív megkülönböztetéssel, a helyi gazdaságfejlesztés elméletére jellemző kettősséggel kapcsolatban több probléma is van.

Először is, a közgazdaságtanban értéksemlegesként elfogadott elvek sem etikai előfeltevésektől mentesek. Erre kiváló példa a logikai pozitivisták által is elfogadott Pareto-elv, amely kiváltotta a korábbi hasznosságmaximalizáló, vagy személyek helyzetét összehasonlító alapelveket a jóléti közgazdaságtanban. Ahogy Hausman és McPherson (1997) érvel: a Pareto-elvet nem lehet alkalmazni anélkül, hogy a használója etikailag elkötelezné magát. A Pareto-elv mögött is meghúzódik ugyanis az a feltételezés, hogy a hasznosság etikai értelemben értékes, vagyis előfeltételezi azt, hogy a magasabb hasznossági szint kívánatosabb. A szerzők megvilágító megfogalmazásában: „[a Pareto-elv] Trójai falóként csempész etikai elkötelezettséget a pozitív főáramú közgazdaságtan elméleti fellegvárába” (Hausman és McPherson 1997, 67).

Ehhez hasonlóan: a pozitívnak tekintett neoliberális közgazdaságtan morálisan követendőnek tartja a tökéletes versenypiacot, és nemkívánatosnak a piaci tökéletlenségeket még abban az esetben is, ha a gazdaság teljesítménye output tekintetében egyenlő (Sen 1999b; Hausman és McPherson 1997; Jolly 2002).

Továbbá: nem szabad eltekintenünk a tudományelmélet azon megállapításától, hogy az empirikus megfigyelések elméleti és társadalmi megterheltségtől szenvednek, vagyis társadalmi értékeink befolyásolják a tudomány (például a közgazdaságtan) empirikus megfigyeléseit (Putnam 2002). Ehelyütt nincs lehetőségem abban a módszertani vitában állást foglalni, hogy milyen mértékű az empirikus megfigyelések „társadalmi vezetettsége” (*social-ladenness*), azonban valamilyen mértékű vezetettség kétségkívül belátható és érvelés nélkül is elfogadható.

Egy további érv amellet, hogy nem kerülhetők meg az etikai értékítéletek a közgazdaságtanban a személyközi összehasonlításhoz kapcsolódik. Habár a Pareto-elv elméletileg nem követeli meg, hogy egyes személyek jól-léti helyzetét összehasonlítsuk, a valóságos társadalmi helyzetek értékelésekor ez nem ilyen egyszerű. Több érv is szól

amellett, hogy személyközi összehasonlításra szükség van (Bajmócy és Gébert 2013). Először is a technológiai változás, amely megteremti a gazdasági növekedés alapját általában teremtő rombolással jellemezhető, amely a társadalom bizonyos csoportjait jobb, míg másokat rosszabb helyzetbe hoz. Így szinte biztosan lesz akit rosszul érint egy beavatkozás. Másodszor: előfordulhat, hogy senki nem kerül rosszabb helyzetbe egy beavatkozás során, de az egyenlőtlenség nő bizonyos társadalmi csoportok között. Számtalan kutatás bizonyítja, hogy az emberek a saját helyzetüket a környezetükben lévő embercsoporthoz viszonyítják, így abszolút értékben hiába maradt változatlan a helyzetük, ha egy másik csoporthoz képest rosszabbodott (Layard 2006).

Tehát ha egy fejlesztési beavatkozás jobb helyzetbe hozza a társadalom A csoportját, de rosszabb helyzetbe hozza a társadalom B csoportját; és egy másik fejlesztési beavatkozás jobb helyzetbe hozza B-t és rosszabbra A-t, akkor a helyi gazdaságfejlesztés szereplőinek valamilyen mérce alapján fel kell mérniük melyik csoportra milyen mértékben hat egy-egy beavatkozás, és dönteniük kell valamelyik mellett.

A következő érv, amely mellett szól, hogy a helyi gazdaságfejlesztésnek nem szabad függetlenítenie magát az etikai értékektől, a „mi az ember számára a jó?” jellegű kérdések feltevésétől az a reáljövedelem és a jól-lét között fennálló kapcsolatról szól. Ahogy már említettem a helyi gazdaságfejlesztés elmélete célul a helyben élők jól-létét tűzi ki, amelyhez eszköznek a versenyképességet, a reáljövedelem és a foglalkoztatottság növekedését tartja. Vagyis feltételezi, hogy bármit is jelentsen a helyben élők számára a jól-lét, a gazdasági növekedés bizonyosan hozzájárul annak növekedéséhez. Vagyis a reáljövedelem egyfajta proxy a meghatározatlan jól-lét megragadására.

Azonban a közgazdaságtan egy másik résztudományának a környezetgazdaságtannak a szakirodalmában egyre nagyobb mértékben kérdőjeleződik meg a reáljövedelem, a gazdasági növekedés és a jól-lét közötti pozitív egyirányú kapcsolat (Stiglitz et al. 2009). Arról nem is beszélve, hogy a vég nélkül folytatandó gazdasági növekedésnek ökológiai korlátai is vannak, ugye. Márpedig a helyi gazdaságfejlesztés szakirodalma nem, vagy csak nagyon kis mértékben reflektál ezekre a problémákra.

Összességében számomra célszerűbbnek tűnik először normatív tartalmat adni a jól-lét fogalmának és arra alapozva felépíteni a helyi gazdaságfejlesztés elméletét. A pozitív és normatív dichotómia bevezetésével az volt a célom, hogy bemutassam a közgazdaságtudomány valaha etikai értelemben normatív tudomány volt, amelyből először egy szigorúan pozitív, majd mára egy normatív elemekkel kevert, de még mindig hatékonysági szempontokat szem előtt tartó tudomány vált. Ezért, amikor értekezésemben

úgy érvelek, hogy a gazdaságfejlesztés elméletét etikai értelemben normatív alapról kell felépíteni, akkor nem teszek mást, mint visszatérek a közgazdaságtan kezdeteihez. Így talán az is érthetővé válik, hogy a képességszemlélet alapú helyi gazdaságfejlesztés nem azt jelenti, hogy a hatékonysági (gazdasági) szempontokat ki kell egészíteni társadalmi és környezeti szempontokkal. Hanem ennél sokkal erősebbet állítok: a gazdaságfejlesztés elméletének teljes logikáját át kell gondolni, úgymond a feje tetejére kell állítani.

3.3. Helyi gazdaságfejlesztés körvonalai normatív kiindulópontból

Ebben a részben előadom, hogy egy normatív, képességszemlélet alapú helyi gazdaságfejlesztés stratégiája hogyan épül fel. Először meghatározom a helyi gazdaságfejlesztés célját, majd felvázolok egy lehetséges logikát.

3.3.1. A helyi gazdaságfejlesztés célja

A helyi gazdaságfejlesztés célja a helyben élők jól-létének, életminőségének a javítása. Ahogy már említettem, a fejlesztés kifejezés is erre utal: fejlesztés alatt bizonyos cél érdekében történő „minőségi javulást eredményező beavatkozást értünk” (Mezei 2006, 85). Úgy gondolom, a helyi gazdaságfejlesztésnek jól-létként megfogalmazott célja vitán felül áll; nincs szükség arra, hogy emellett érveljek. A kérdés sokkal inkább az, hogy mit jelent az emberek számára a jól-lét, a jó élet? Ezzel a kérdéssel visszakanyarodtam ahhoz a kérdéshez, amellyel a közgazdaságtan tudományának kezdeteinél foglalkoztak.

Az értekezésem második fejezetében amellett érveltem, hogy az emberi jól-lét fogalma leginkább a képességszemlélet segítségével ragadható meg: a jól-lét az ember által elérhető képességek halmazából áll. Ennélfogva *a helyi gazdaságfejlesztés célja a helyben élők képességeinek kiterjesztése*. Ez azt jelenti, hogy a helyi gazdaságfejlesztés egy etikai értelemben normatív megalapozást kapott. Hiszen a jól-lét tényleges szabadságban való megfogalmazása mellett alapvetően etikai, politikaelméleti érvek szólnak.

3.3.2. Helyi gazdaságfejlesztés logikája

Ebben a következőről lesz szó: ha a helyi gazdaságfejlesztés célja a helyben élők képességeinek a kiterjesztése, akkor hogy néz ki a helyi gazdaságfejlesztés folyamata?

A képesség kifejezés az egyén tényleges lehetőségét jelenti olyan cselekvések és létállapotok elérésére, amelyeket jó okkal értékesnek tart (Sen 1999b). Amíg azonban nem mondunk semmit arról, hogy melyek az értékes cselekvések és létállapotok, addig ez a definíció éppúgy üres, mintha csak életminőségként, vagy jólétként definiálnánk a helyi gazdaságfejlesztés célját.

A képességszemlélet szakirodalma kétféle megoldást kínál annak eldöntésére, hogy melyek az értékes tevékenységek/létállapotok az egyén számára. Ahogy a második fejezetben bemutattam, az egyik megoldási lehetőség a Nussbaum által képviselt fix lista összeállítása; a másik pedig a Sen által is preferált mindenkori deliberáció. Úgy gondolom, hogy a helyi gazdaságfejlesztés számára a megfelelőbb megoldást a deliberáció nyújtja.

Ennek két oka van. Egyrészt a második fejezet alapján önmagában meggyőzőbbnek tartom a deliberáció mellett szóló érveket, mint a fix lista melletti érveket. Másrészt, méreténél fogva a helyi szint a legalkalmasabb tényleges társadalmi deliberáció megvalósítására. Nagyobb lehetőség van tényleges deliberatív részvételi folyamatok beindítására egy csomóponti régióban, mint bármely más nagyobb területi egységben, mert itt kevesebb az érintettek száma. A deliberáció fontosságának hangsúlyozása nem azt jelenti, hogy nem lehet egy közösség számára többé-kevésbé fix listákat alkotni. A hangsúly azonban a „többé-kevésbé”-n van, vagyis a listának mindig felülbírálnak kell lennie és ha a körülmények megváltoztak, nem kell ragaszkodni egy köbe vésett listához.

Ebben az esetben a deliberatív társadalmi részvétel instrumentálisan értékes, mert segít meghatározni a közösség számára értékes tevékenységeket/létállapotokat. Ugyanakkor a deliberáció folyamán formálódnak, alakulnak ki a helyi közösség által fontosnak tartott célok és értékek. Például: tiszta környezetben való élet, hagyományok tisztelete, társadalmi egyenlőség, függetlenség a globális folyamatoktól stb. Nyilvánvalóan az összes fontosnak tartott cél nem érhető el. Bizonyos esetekben vannak trade-off-ok egyes célok és értékek között. Például a társadalmi egyenlőség és a jövedelemtermelésben való hatékonyság között; vagy a helyi hagyományok tisztelete és a globális piacba való bekapcsolódás között. Ezért a részvételi folyamat során elengedhetetlen, hogy sorrend alakuljon ki a prioritások között. Nem szükséges fix sorrendet felállítani, csak az aktuális helyzet alapján történő rangsorolást megtenni.

De a társadalmi részvételnek más előnyei is vannak. Például napvilágra kerülnek a közösség tagjainak értékei, preferenciái és ezáltal megvitathatóvá válnak. Etikai értelemben még mindig jobb felszínre hozni és megvitatni célokat és értékeket, mint a értékmentesnek tartott hatékonyság címkéje alatt döntéseket hozni, amely esetleg olyan eredményekhez vezet,

amely nemkívánatos a közösség számára. Például érdemes lehet megvitatni, hogy melyik a fontosabb a helyiek számára: a tömegigényeket kielégítő sportuszoda, vagy a wellness szállodával egybekötött élményfürdő? Mert könnyen előfordulhat, hogy jövedelemtermelés címén támogatjuk a sportuszoda élményfürdővé alakítását, azonban ezzel kizárjuk a közösség egy részét a vízzel kapcsolatos sportolási lehetőségekből.

Deliberatív társadalmi részvételben lehetőség adódik a preferenciák egyszerű aggregálása helyett (amely egyébként is számos problémával küszködik) valamilyen konszenzusra jutni, amelyet azok is el tudnak fogadni, akik eredetileg más preferenciákkal kezdték a deliberatív folyamatot (Bajmócy és Gébert 2013).

Poszt-normál tudományfelfogás szerint a társadalmi részvétel nem csak azért hasznos, mert kifejezhetőek és megvitathatóak az emberek céljai és értékei, hanem azért is, mert az egyszerű állampolgár, aki nem politikus és nem szakértő is birtokában lehet olyan információknak, amely segítheti a döntéshozatalt (Pataki 2004). Például egy Tisza-parti fejlesztés során a Tisza parton lakók számos olyan információval rendelkeznek a Tisza-part felhasználásáról, sajátosságairól amely nincs a döntéshozó, vagy a tervező építész birtokában.

Mindezek mellett a deliberatív részvételnek önértéke is van. Társadalmi igazságossági szempont lehet, hogy a közösség tagjai egyenlő mértékben szólhassanak bele a közösségi ügyekbe. A képességszemléletben is kiemelkedő jelentősége van a cselekvésre való szabadságnevű képességnek, vagyis annak a tényleges lehetőségnek, hogy az egyén aktívan cselekedhet a saját céljainak megfelelően. Hibbing és Theiss-Morse szerint: „habár az emberek nem igyekeznek, hogy inputot szolgáltatassanak politikai döntésekhez, de tudni akarják, hogy megvan ehhez a lehetőségük. Valójában szenvedélyesen ragaszkodnak ehhez” (Hibbing és Theiss-Morse 2002, 15).

A szakirodalomban is egyre inkább előtérbe kerül a társadalmi részvétel, a megvitatás fontossága (Szirmai és Szépvölgyi 2007; Csanádi et al. 2010). Ezzel párhuzamosan egyre több olyan eszközt tárgyal a szakirodalom, amely a gyakorlatban segítheti a társadalmi részvétel megvalósítását. Ilyen eszközök például a részvételi költségvetés, állampolgári tanács, konszenzus konferencia, vagy a vitázó közvélemény-kutatás (Pataki 2004).

Fontos hangsúlyozni, hogy nem feltétlenül elegendő egyetlen részvételi technika alkalmazása a megfelelő információ beszerzéséhez. Részvételi technikák kombinációinak az alkalmazására van sokszor szükség, amelyek kiegészítik egymást a helyi társadalmi részvételi folyamatokban (Biggeri és Ferrannini 2014).

A társadalmi részvételhez, mint célokat kijelölő és információkat szolgáltató módszerhez szorosan hozzá tartozik az emberek képessé tétele (*empowerment*) a helyi deliberatív

folyamatokban való részvételre. Vagyis a gazdaságfejlesztési döntéshozó feladata, hogy elhárítsa az akadályokat a társadalmi részvétel útjából.

Az előbbiek alapján tehát a helyi gazdaságfejlesztés folyamatának első lépése a következő: (1) *A közösség számára értékes tevékenységek/létállapotok meghatározása deliberatív társadalmi részvétel útján.*

A képességszemlélet alapú normatív helyi gazdaságfejlesztés második és harmadik lépése az eszközökre vonatkozik. A második lépés a helyi gazdaságfejlesztés eszközeinek ex ante vizsgálatát jelenti. Vagyis meg kell vizsgálni, hogy a kitűzött célokhoz milyen erőforrások állnak a közösség rendelkezésére. Itt azt fontos hangsúlyozni, hogy nem az eszközök megteremtése önmagában a cél, hanem az eszközök célokhoz rendelése!

A képességszemlélet szakirodalmából ismert, az eszközök, erőforrások megléte önmagában nem biztosítja azt, hogy azokkal az emberek el is érik az értékesnek tartott tevékenységeket/létállapotokat. Ezért az eszközök vizsgálatát nem lehet elválasztani a használatot befolyásoló tényezők azonosításától. Például hiába van sűrű tömegközlekedési hálózata egy városnak, ha nincsenek alacsonypadlós járatok és a megállók nincsenek akadálymentesítve, a lakosok egy része – a mozgáskorlátozottak – kimarad a tömegközlekedés használatából és nem fogják elérni a városon belüli mobilitás képességét. Számukra tehát a tömegközlekedés szabályozása lehetőséghézag marad. Az emberek helyzetét tehát a rendelkezésükre álló lehetőségek és az őket akadályozó korlátok szemszögéből kell megítélni. Az átváltási tényezőket többféleképpen is lehet csoportosítani (Biggeri és Ferrannini 2014):

1. materiális (például környezetszennyezés),
2. immateriálisak (például társadalmi előítéletek).

Egy másik csoportosítás szerint:

1. egyéniek (például mozgáskorlátozottság),
2. családon belüliek (például nők szerepével kapcsolatos elvárások),
3. közösségen belüliek (például helyi kisebbségekkel kapcsolatos előítéletek),
4. regionális, vagy nemzeti (például fürdőkomplexumok építését támogató politikák).

Egy harmadik csoportosítás szerint:

1. személyes (például fizikai állapot),
2. társadalmi (például társadalmi intézmények),
3. környezeti (például légszennyezés).

Tehát az előbbiek alapján a helyi gazdaságfejlesztés folyamatának következő lépése (2) *erőforrások és eszközök előzetes elemzése*.

A harmadik logikai lépés az erőforrások és eszközök ex post elemzése. Ex post elemzés alatt a következőt értem: a *létrejött* fejlesztési beavatkozás, eszköz milyen hatásokkal járt a helyben élők tényleges lehetőségeire. Olyan kérdéseket kell itt feltenni, mint milyen lehetőségeket hozott létre? Mindenki számára egyenlően létrehozta-e, vagy egyes társadalmi csoportok számára nem elérhetőek ezek a lehetőségek? Milyen lehetőségeket nem hozott létre, pedig értékesek lennének a közösség számára? Milyen átváltási tényezők befolyásolják az eszköz használatát, milyen tényezők akadályozzák az értékes lehetőségek létrejöttét?

A harmadik lépés tulajdonképpen visszacsatolás arra vonatkozóan, hogy a fejlesztési beavatkozás létrehozta-e az első lépésben meghatározott lehetőségeket? Tulajdonképpen értekezésemben erre a lépésre tudok kísérletet tenni, vagyis megvizsgálni, hogy helyi gazdaságfejlesztési projektek milyen hatással voltak a helyi lakosok képességeire. A harmadik lépés tehát így fogalmazható meg: (3) *erőforrások és eszközök utólagos elemzése*.

Összefoglalva a képességszemlélet alapú helyi gazdaságfejlesztésnek a következő három lépés jelenti az alapját:

1. A közösség számára értékes tevékenységek/létállapotok meghatározása deliberatív társadalmi részvétel útján.
2. Erőforrások és eszközök előzetes elemzése.
3. Erőforrások és eszközök utólagos elemzése.

Fontos hangsúlyozni, hogy a helyi gazdaságfejlesztés folyamata dinamikus. Tehát az előbbi lépések folyamatos iterálására van szükség ahhoz, hogy a helyben élők képességei gyarapodjanak. Ennek két oka van. Az egyik, hogy a közösség számára értékesnek tartott célok, és a célok közötti fontossági sorrend nincs kőbe vésve, a társadalmi folyamatoknak megfelelően változóban van. Ezért szükséges a célok és értékek folyamatos felülvizsgálata. A

másik ok, amiért a lépések folyamatos ismétlésére van szükség, az a tény, hogy a helyi gazdaságfejlesztés folyamata komplex társadalmi valóságban történik. Vagyis elképzelhető, hogy a fejlesztés folyamata során olyan átváltási tényezők jelennek meg, amelyekre nem számítottak a fejlesztők.

A helyi gazdaságfejlesztés folyamatában a társadalmi megvitatásnak és részvételnek kiemelt jelentősége van. Ugyanis a helyi fejlesztésekhez szükséges információk legtöbbször a birtokosa a lakosság. Az előbbieket alapján a helyi gazdaságfejlesztés információs bázisa az alábbiakból tevődik össze: a helyi lakosok értékeiből, értékesnek tartott tevékenységeiből/létállapotaiból; rendelkezésre álló erőforrások mennyiségéből és milyenségéből; eszközök használatát befolyásoló átváltási tényezőkből és az elért lehetőségekből. Ezek többsége kizárólag a felhasználó birtokában van és nem megragadható egy külső szemlélő - helyi döntéshozó - számára. Ráadásul az eszközöket használó egyének összessége nem egy homogén csoport, hanem különböző fizikai, szellemi adottságokkal, célokkal és értékekkel rendelkező egyének közössége, akik számára egyenként más és más faktor jelenti az átváltási tényezőt egy eszköz használatában. Ezért elengedhetetlen a minél szélesebb körű társadalmi részvétel.

3.4. A konvencionális helyi gazdaságfejlesztés és a képességszemlélet alapú helyi gazdaságfejlesztés összehasonlítása

Ebben a részben az a célom, hogy összehasonlítsam a konvencionális helyi gazdaságfejlesztés és a képességszemlélet alapú helyi gazdaságfejlesztés elméleti alapjait. Úgy gondolom ezzel az összehasonlítással világosabbá fog válni a különbség a két elméleti alapon között. Öt szempont szerint vetem össze ezeket a koncepciókat: (1) a helyi gazdaságfejlesztés célja, (2) a helyi gazdaságfejlesztés fókuszja, (3) a jövedelem szerepe a helyi gazdaságfejlesztésben, (4) környezeti és társadalmi szempontok szerepe, (5) a helyi gazdaságfejlesztés információs bázisa.

3.4.1. A helyi gazdaságfejlesztés célja

A konvencionális helyi gazdaságfejlesztés egyik meghatározása a következő: „helyi gazdasági folyamatokba történő tudatos beavatkozás[...] azzal a céllal, hogy a helyben élők számára a korábbinál kedvezőbb szituáció jöjjön létre” (Bajmócy 2011, 13). A Világbank definíciója alapján, amelyet a helyi gazdaságfejlesztés versenyképesség alapú definíciójának is nevez a

szakirodalom: „a helyi gazdaságfejlesztés célja az adott térség gazdasági teljesítményének és valamennyi ott élő életminőségének javítása” (Swinburn et al. 2006, 1).

A képességszemlélet alapú helyi gazdaságfejlesztés célja pedig a helyben élők képességeinek a kiterjesztése. A két cél közötti különbség leginkább az alábbiakban ragadható meg: a konvencionális helyi gazdaságfejlesztés nem mondja meg mit jelent az életminőség, nem mondja meg mikor vannak a helyben élők kedvezőbb szituációban, ezzel szemben a képességszemlélet alapú fejlesztés céljának szubsztantív, pontosan definiált tartalma van, mégpedig a helyben élők tényleges lehetőségeinek a kiterjesztése. A konvencionális helyi gazdaságfejlesztés célja üres abban az értelemben, hogy nem mond semmit arról, milyen a jó élet a helyben élők számára. Ez a szakirodalom még csak nem is tárgyalja az életminőség, vagy jól-lét elemeinek a meghatározását.

A képességek kiterjesztésének céljához hozzá tartozik, hogy a társadalom számára értékes tevékenységekre/létállapotokra való képességre vonatkozik. Tehát nem csak úgy általában az emberi képességek kibontakoztatására, hanem a helyi közösség által értékesnek tartott tevékenységekre/létállapotokra való tényleges lehetőséget érti a cél alatt. Ennélfogva ez a fejlesztés emberi értékeket figyelembe vevő, értékvezérelt, közösségalapú fejlesztést jelent, szemben az objektív, értéksemlegesnek tartott hagyományos fejlesztési megközelítésekkel.

A két cél közötti különbség gyakorlati szinten is tetten érhető. Amíg a képességszemlélet alapú fejlesztés első lépése a célként szolgáló értékes tevékenységek/létállapotok meghatározása társadalmi megvitatás útján, addig a konvencionális helyi gazdaságfejlesztés jobb híján a jövedelem és a foglalkoztatottság növelését tűzi ki célul. Ezt támasztja alá a következő definíció is: „a helyi gazdaságfejlesztés egy olyan folyamat, amelyben a köz-, a vállalkozói- és a civil szféra közösen törekszik jobb feltételeket teremteni a gazdasági növekedéshez és foglalkoztatáshoz” (Bajmócy 2011).

3.4.2. A helyi gazdaságfejlesztés fókusza

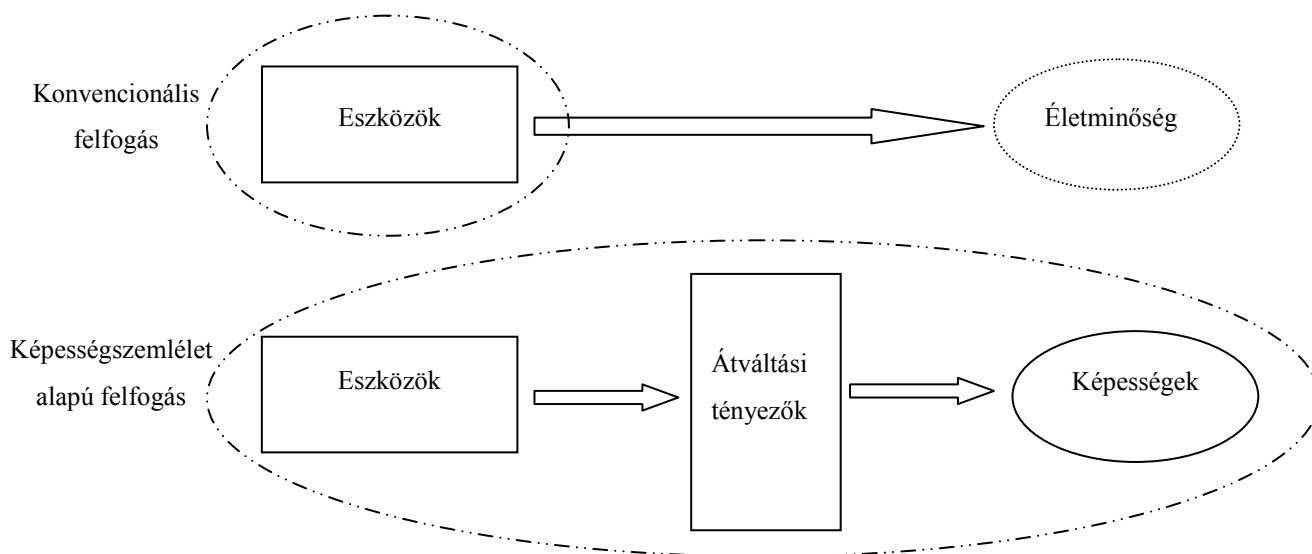
Miután a konvencionális helyi gazdaságfejlesztés nem határozza meg mit jelent a jó élet, elemzésének fókuszában nem a jól-lét áll, hanem annak az eszközei. Modellenként változik, hogy milyen eszköz áll a helyi gazdaságfejlesztés elemzésének középpontjában: jövedelem, soft és hard infrastruktúra, üzleti környezet elemei, innovációs rendszer elemei stb.

Ezzel szemben a képességszemlélet alapú helyi gazdaságfejlesztés fókuszában az áll, hogy mit tudnak kezdeni az emberek a rendelkezésükre álló eszközökkel. Vagyis nem az

egyes eszközök meglétén, vagy birtoklásán van a hangsúly, hanem azon, hogy az eszközök, fejlesztések milyen értékes cselekvéseket és létállapotokat tesznek elérhetővé.

Elsőre talán szörszálhasogatásnak tűnik, hogy az eszközök helyett az eszközök használatára fókuszál a képességszemlélet. Azonban a különbség szembetűnőbb lesz, ha figyelembe vesszük, hogy az eszközök és az eszközök által biztosított lehetőségek között vannak átváltási tényezők, amelyek befolyásolják, hogy milyen lehetőségeket érhet el egy személy a rendelkezésére álló eszközökkel. A tipikus seni példával élve: hiába van magas jövedelem, ha annak jó részét kerekesszékre, gyógykezelésre kell költenem, nem fogom elérni ugyanazokat a lehetőségeket, amelyeket egy egészséges, ugyanilyen jövedelemmel rendelkező embertársam elér (Sen 1999b). Hasonlóképpen: hiába van jogi lehetőségem a társadalmi részvételre, ha összesen két napom van 500 oldalas városfejlesztési dokumentumot véleményezni, akkor nincs tényleges lehetőségem rá. A két különböző logikát és a fejlesztés fókuszát a 2. számú ábra szemlélteti (2. ábra).

2. ábra Konvencionális felfogás és a képességszemlélet alapú felfogás fókusza

Forrás: saját szerkesztés

A konvencionális, vagy versenyképesség alapú gazdaságfejlesztésnek a célja tehát az eszközökre, úgy mint utakra, infrastruktúrára, üzleti környezetre fókuszál, addig a képességszemlélet alapú helyi fejlesztés az eszközök mellett az azokat befolyásoló tényezőkre és az elérni kívánt képességekre is koncentrálni.

3.4.3. Jövedelem szerepe a helyi gazdaságfejlesztésben

Azért érdemes kiemelni a jövedelem fejlesztésben betöltött szerepét, mert a konvencionális helyi gazdaságfejlesztésben kiemelt jelentősége van, ezzel szemben a képességszemlélet alapú fejlesztésben nem kap megkülönböztetett figyelmet.

A hagyományos gazdaságfejlesztés számára a jövedelem egyfajta proxy a meghatározatlan életminőség, vagy jól-lét eléréséhez. Ez megegyezik azzal a pozitivista elképzeléssel, hogy bármit is jelent az egyén számára a jó élet, az etikai értékektől független eszköz, a jövedelem biztosan hozzá tud ehhez járulni. Ebből is adódik, hogy a helyi gazdaságfejlesztés gyakorlati célja tulajdonképpen jövedelem növelése.

Ezzel szemben a képességszemlélet alapú helyi gazdaságfejlesztésben a jövedelem *eszköz* a képességek kiterjesztéséhez, ráadásul csak *egyik eszköz* a sok közül. Egyrészt korántsem biztos, hogy a magas jövedelem széles lehetőségeket biztosít. Ennek oka a már többször említett átváltási tényezők befolyása a jövedelem jól-létre váltásának folyamatában.

Másrészt a képességek kiterjesztéséhez sem feltétlenül szükséges a globális versenyben való helytállás és a magas jövedelem. Ahogy a képességszemlélet szakirodalmából ismert (Alkire et al. 2008), vannak olyan területek – például az indiai Kerala állam –, amelyek a gazdasági versenyben való kiváló helytállás nélkül is sikeresen tudták a helyben élők képességeit kiterjeszteni. Ezzel nem a versenyképesség alapú elemzések ellen érvelek, csupán arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy a versenyképesség nem *kizárólagos* módja a helyben élők életminőségének javításához, ahogy azt a helyi gazdaságfejlesztés szakirodalma általában implicit feltételezi. Sen megfogalmazásában:

jövedelemben vagy képességekben való hiánynak gyakran vannak megfontolandó kapcsolódási pontjai. De fontos, hogy ne babonázzanak meg bennünket ezek a kapcsolatok és ne higgyük azt, hogy ha a jövedelemmel foglalkozunk, akkor az elegendő információt nyújt nekünk a képességekről is (Sen 1999b, 20).

3.4.4. Környezeti és társadalmi szempontok a helyi gazdaságfejlesztésben

Ahogy már a korábbiakban bemutattam: a konvencionális helyi gazdaságfejlesztésben a környezeti és társadalmi szempontok kiegészítő szerepet játszanak: kiegészítik a gazdasági kérdésekre vonatkozó hatékonyság kritériumát. A környezeti és társadalmi kérdések el vannak választva a helyi gazdaságfejlesztés elméletétől, és úgy jelennek meg, mint amelyek trade-off-

ot képeznek a gazdasági hatékonysággal. Ráadásul ezek a trade-off-ok a politika színterére vannak számúzve, nem a helyi gazdaságfejlesztés elméletének a feladata, hogy számot adjon ezekről, hanem a politikai döntéshozóké.

Ezzel szemben a képességszemlélet alapú fejlesztésben a környezeti és társadalmi szempontok szerves részei a fejlesztés elméletének. Ezek a szempontok két szinten is megjelennek: egyrészt a társadalom által értékesnek tartott tevékenységek/létállapotok között. Egy közösség fontosnak tarthatja a tiszta környezetben való életet, a társadalmi egyenlőséget, egy folyópart természetes állapotban való megőrzését, bizonyos társadalmi hagyományok fenntartását stb. A másik szint, ahol szerepet kapnak a környezeti és társadalmi szempontok az az átváltási tényezők szintje. A rendelkezésre álló eszközök használatát befolyásoló tényezők gyakran társadalmi, vagy környezeti tényezők: mint például szennyezett környezet, vagy társadalmi előítéletek.

A következő példa jól illusztrálja az előbbi különbséget. Vegyünk egy közepes méretű folyóparti várost, amelynek van egy folyóparti strandja és mellette egy úszómedencés fürdője. Tőkeerős, térségen kívüli beruházó jelentkezik, hogy élményfürdővé alakítja a strandfürdőt, amelyhez mind a folyóparti strand, mind az úszómedencés fürdő területére szüksége van. Ha a város számára a jövedelemtermelés a szempont, akkor nyilvánvalóan az élményfürdő építése mellett fog dönteni, mert a beruházó valószínűleg keresletet támaszt helyi szolgáltatók iránt és a megépült komplexum pedig turizmus segítségével jövedelmet fog bevonítani a térségbe. Ha a képességszemlélet alapú fejlesztés logikája szerint gondolkodik a város vezetése, akkor társadalmi megvitatás tárgyává teszi, hogy melyik a fontosabb az alábbiak közül: az élményfürdő által nyújtott szolgáltatások, a valószínűleg beáramló jövedelem, vagy a folyóparti strand, a tömegsportolási lehetőségek és a kevésbé beépített folyópart? A versenyképesség logikája szerint egyértelműen az élményfürdő építése a helyes választás, amíg a képességszemlélet logikája szerint egyik választás sem helyes önmagában, hanem mindkettő értékvalasztás kérdése arról, hogy melyik érték a fontosabb a közösség számára.

A képességszemlélet logikája megmutatja, hogy milyen kapcsolódási pontjai vannak a helyi gazdaságfejlesztésnek a fejlesztés más – társadalmi, környezeti – aspektusaival. Ennélfogva úgy gondolom, hogy a képességszemlélet alapú fejlesztésben nem húzható éles határ a gazdaságfejlesztés és más típusú fejlesztés – például iskolaépítés, folyópart kitisztítása – közé. Egyrészt mert a ezeknek a fejlesztéseknek is szoros kapcsolata van a szigorúan vett helyi gazdasággal – például egy iskolafejlesztés is támaszt keresletet helyi szolgáltatások iránt –; másrészt, mert a képességszemlélet logikája szerint nem csak a reáljövedelem, hanem különböző eszközök *együttese* biztosítja a helyben élők képességeit. Például hiába van magas

jövedelem, ha a helyben nem elérhetőek egészségügyi szolgáltatások, nem fogom elérni a térségben az egészségesnek levés képességét.

3.4.5. A helyi gazdaságfejlesztés információs bázisa

Sen munkáiban amellet érvel, hogy a gazdasági növekedés középpontba állítása és az elért reáljövedelem mennyisége csak nagyon szűk információt ad egy társadalom jól-létéről (Sen 1993; Sen 1995, 1999b, 2005). A jól-léti elemzésbe bevont információ mennyiségét a képességszemlélet szakirodalma az információs bázis fogalmával ragadja meg. A gazdasági növekedésre alapozott fejlődés nagyon szűk információs bázissal rendelkezik, mert kizár olyan adatokat, amelyek egy másik elemzési keretben fontos információt szolgáltatnának egy térség jól-létéről. Ilyen információk lehetnek a társadalmi igazságossággal, méltányossággal, környezettel, társadalmi intézményekkel kapcsolatos információk; amelyek meghatározhatják, hogy térség lakói milyen módon tudják a rendelkezésre álló erőforrásaikat a saját céljaik szolgálatába állítani.

A helyi gazdaságfejlesztés konvencionális felfogását meghatározza a gazdasági növekedés célkitűzése, ezért erre a megközelítésre is igaz, hogy önmagában nagyon szűk információs bázissal rendelkezik a helyben élők jól-létéről. Ez a megközelítés elemzéseiben elsősorban csak objektív, könnyen mérhető, számszerűsíthető, hard információkra támaszkodik.

Ezzel szemben a képességszemlélet alapú megközelítés információs bázisa jóval bővebb, mint a vetélytársáé. Olyan információkat is bevon az elemzésébe, amelyek kizárólag a helyi lakosok kezében vannak és objektív mutatókkal nem, vagy alig ragadhatóak meg. Ilyen például a társadalom tagjai által képviselt értékek, vagy az egyéneket érintő átváltási tényezők.

Előnye a képességszemlélet alapú fejlesztésnek, hogy széles az információs bázisa, de ez egyúttal hátránya is. Két okból van így. Egyrészt nehezen beazonosíthatóak és nehezen beszerezhetőek azok az információk, amelyek szükségesek a lehetőségek, átváltási tényezők, értékek együttesének átlátásához. Másrészt az ilyen információk eléréséhez szükséges társadalmi részvételi módszerek számos hiányosságtól szenvednek. Ilyen nehézségek például (Bajmócy és Gébert 2013):

- A társadalmi részvétellel születő döntéseket dominálja a helyi önérdék („csak ne az én udvaromban” jellegű problémák).

- Sok állampolgárnak nincs meg a megfelelő készsége a társadalmi vitában való részvételhez.
- A társadalmi részvételt lehet tudatosan manipulálni, és ki van téve tudattalan kognitív nehézségeknek.
- A részvételi technikák sokszor csak visszatükrözik a fennálló hatalmi struktúrákat és nem engedik érvényesülni a kirekesztett csoportokat.
- Egy társadalom múltbéli hierarchikus szerveződése felülírja a szabad és egyenlő állampolgárok közösségének gondolatát.
- A részvételi technikák utópisztikusak, a valóságban soha nincs elegendő idő a problémák megtárgyalására és konszenzus elérésére.
- A bizonytalanság és a társadalmi komplexitás a priori lehetetlenné teszi a részvételi folyamatok sikerességét, ugyanis a tudatos beavatkozások hatásának egy része megjósolhatatlan.

A gyakorlat valóban lassúvá teszi a részvételi döntési folyamatokat, azonban úgy gondolom, egy térség számára még mindig jobb lassan jó irányba haladni, mint cél nélkül rohanni.

A képességszemlélet alapú fejlesztés információs bázisa kapcsán felmerül az a kérdés is, hogy hol van a képességszemlélet alapú helyi gazdaságfejlesztés információs bázisának határa? Beletartozik-e egy fürdőkomplexum építésével kapcsolatos információ és beletartozik-e egy nyugdíjas patchwork-szakkör elindításával összefüggő információ? Úgy gondolom, hogy mindkét esemény fejlesztési beavatkozásnak minősül. Azonban furcsa lenne azt állítani, hogy a nyugdíjas patchwork-szakkör létrehozásához városi közgyűlési döntés szükséges. A különbség a fürdőkomplexum és a patchwork-szakkör között csupán nagyságrendi. Egy fürdőkomplexum építése során sokkal több az érintett és sokkal több helyi erőforrást mozgósít, mint a nyugdíjas kör. Ezért tartozik az előbbi a közgyűlés hatókörébe, de az utóbbi nem. Azt gondolom tehát, hogy a helyi fejlesztés és a helyi gazdaságfejlesztés között nincs érdemi különbség, amennyiben mindkettőnek a célja a térségben élők jól-létének növelése.

Az alábbiakban táblázatos formában (1. táblázat) összefoglalom a két megközelítés közötti különbségeket.

1. táblázat Konvencionális helyi gazdaságfejlesztés és képességszemlélet alapú helyi gazdaságfejlesztés különbségei

Szempont	Konvencionális helyi gazdaságfejlesztés	Képességszemlélet alapú helyi gazdaságfejlesztés
Fejlesztési beavatkozás célja	Életminőség (implicit reáljövedelem és foglalkoztatottság növelése)	Képességek kiterjesztése
Elemzés fókusza	Reáljövedelem, versenyelőnyöket biztosító tényezők (eszközök).	Mit tudnak ténylegesen kezdeni a helyi lakosok a rendelkezésükre álló eszközökkel? (eszközök + átváltási tényezők + képességek).
Jövedelem szerepe a fejlesztésben	Implicit a jövedelem a fejlesztés célja, amely közvetlenül növeli a helyben élők életminőségét.	A jövedelem csak egy eszköz a sok közül az értékes lehetőségek elérésére, felhasználása ki van téve különböző átváltási tényezőknek.
Fejlesztési beavatkozás információs bázisa	Objektív, hard információk.	Szubjektív, soft információk is, amelyek a helyi lakosok kezében szétszórtan vannak jelen.
Környezeti és társadalmi szempontok megjelenése	Környezeti és társadalmi szempontok kiegészítő szerepet játszanak a fejlesztés folyamatában.	Környezeti és társadalmi szempontok integrált részei a fejlesztés koncepciójának.

Forrás: saját szerkesztés

Ahogy az előbbiekből látszik a két típusú fejlesztési beavatkozás között jelentős különbségek vannak. Másfajta módszereket igényelnek és előfordulhat, hogy teljesen ellentétes eredménnyel járnak.

3.5. Helyi tervezés a képességszemlélet alapján

Ebben a fejezetben a helyi gazdaságfejlesztés gyakorlati kérdéseiről, magyarországi helyi gazdaságfejlesztési folyamatokról és képességszemlélet alapú településpolitikáról lesz szó. Először megvizsgálom a jelenlegi helyi tervezési folyamatokat Magyarországon, majd

javaslatokat teszek arra vonatkozóan, hogyan lehetne a képességszemléletnek megfelelően átalakítani ezeket a folyamatokat.

3.5.1. Helyi tervezés folyamata Magyarországon

A helyi gazdaságfejlesztés modelljeinek gyakorlatba ültetése elválaszthatatlan a településpolitika és a helyi gazdaságfejlesztési stratégia megalkotásának folyamataitól. A településpolitika a „település fejlesztésére és működésére vonatkozó stratégiai elképzelések és az azok megvalósítását szolgáló eszközök összessége” (Jeney et al. 2013, 21).

Az Európai Unióban a településpolitika a szubszidiaritás elvének megfelelően elsősorban települési szinthez kötött. Azonban a tagállamok a várospolitikával kapcsolatban is együttműködnek az Európai Bizottsággal a területi kohézió megvalósítása érdekében. Említésre érdemes a „Lipcsei Charta az európai fenntartható városokért”, amelyet a városfejlesztésért felelős miniszterek 2007-ben fogadtak el. A Lipcsei Charta európai szintű közös alapelveket, cselekvési stratégiákat fogalmaz meg.

Fontos dokumentum az 1998-ban aláírt aarhusi egyezmény is, amelyben az európai országok többek között a következő pontokban egyeztek meg:

- „a polgároknak joguk van a környezetük állapotára vonatkozó adatok birtoklására;
- joguk van megismerni a környezet alakítására vonatkozó közhatalmi döntéseket és azok tartalmához javaslatot tenni;
- ha ezeket a hatóságok nem tartják tiszteletben, az érintettek bírósághoz fordulhatnak” (Csanádi et al. 2010, 22).

Helyi fejlesztéssel kapcsolatban említésre méltó még a közösségi kohéziós politika. Ugyanis ennek pénzügyi támogatási rendszere finanszírozza elsősorban a városfejlesztési programokat és projekteket. A 2004-ben csatlakozott országokban – így Magyarországon is – ez a finanszírozási mód nagy arányt tesz ki. Ennélfogva az Európai Unió ugyan közvetlen módon, de jelentősen befolyásolja a városfejlesztési folyamatokat, amikor a Strukturális Alapok egyes rendeleteiben meghatározza a támogatások felhasználásának módját (Jeney et al. 2013). Az Uniós támogatásokkal kapcsolatban a tagállamok államigazgatásának feladata kimerül a szabályozás, a keretrendszer kialakításában és az Unióban kialakított irányelvek közvetítésében az önkormányzatok felé. Ezt a célt szolgálják a tervezési segédletek, kézikönyvek. Ilyen például a 2009-ben másodjára kiadott Városfejlesztési Kézikönyv.

A településfejlesztési folyamatok és a gazdaságfejlesztési stratégia megalkotása tervszerűséget igényel. Ma Magyarországon ennek két fő eszköze van: *a Településfejlesztési*

Koncepció (TFK) és az Integrált Településfejlesztési Stratégia (ITS). Az ezekre vonatkozó szabályokat az épített környezet alakításáról és védelméről szóló 1997. évi LXXVIII. tv. határozza meg. A Településfejlesztési Koncepció elsősorban településpolitikai dokumentum, amely hosszú távra fogalmazza meg a település jövőképét. Együttesen taglalja a település társadalmi, gazdasági, műszaki, intézményi és környezeti problémáit. Valamint megmutatja a nemzetközi, európai elvekhez való kapcsolódást. Ezzel szemben az Integrált Településfejlesztési Stratégia középtávú, stratégiai szemléletű dokumentum, amely elsősorban megvalósítás orientált. Meghatározza a középtávú fejlesztési célokat és azok elérése érdekében tervezett intézkedések finanszírozási, megvalósítási és fenntartási módját.

A TFK és az ITS megalkotásának és gyakorlatba ültetésének folyamata 6 fázisból áll (Jeney et al. 2013). Az első fázisban elkészül a Partnerségi Egyeztetési Terv (PET), amely a fejlesztési stratégia kidolgozásába és végrehajtásába bevonandó partnereket nevesíti. A második fázisban a helyzetelemzés és helyzetértékelés történik, amely magában foglalja a társadalmi, gazdasági, természeti, épített környezet, a térségi összefüggések, településrészek elemzését és értékelését. A harmadik fázisban készül el a TFK, a negyedikben az ITS. Az ötödik fázisban a képviselőtestület megvitatja és elfogadja a TFK és ITS dokumentumait. A hatodik fázis a monitoring és a felülvizsgálat.

A gazdaságfejlesztés folyamatának fontos része lenne az érintettek azonosítása. Az érintett fogalmának több megfogalmazása is létezik a szakirodalomban (Reed et al. 2009). Egy lehetséges definíció: „[m]indazon szereplők, akikre a helyi gazdaságfejlesztés hatással lehet, valamely jogát, érdekét a helyi gazdaságfejlesztés érintheti. Máshogy fogalmazva: minden személy, személyek csoportja, vagy cég, szervezet, intézmény, amely kapcsolatban kerülhet a HGF tervezésével és végrehajtásával” (Bajmócy 2011, 149). Az eddigiek alapján a képességszemléletre támaszkodva szerintem az érintettek definíciója a következő: érintett az a személy, vagy személyek csoportja, amelynek a képességeire a helyi gazdaságfejlesztés hatással van.

A helyi fejlesztés legfontosabb szereplői a helyi kormányzati szektor, vállalkozások és szervezeteik, tudástranszfer intézmények, fejlesztő ügynökségek, civil szervezetek és a helyi lakosság (Bajmócy 2011). A helyi önkormányzatok által ellátandó feladatok listáját az Önkormányzati törvény (2011. évi CXCV. tv.) szabályozza.

A településfejlesztés pénzügyi forrásai többfélék lehetnek (Sivák et al. 2013):

- önkormányzat saját bevételei,
- gazdasági és egyéb szervezetek, lakosság hozzájárulásai,

- központi költségvetés normatív támogatásai és átengedett bevételei,
- hazai és uniós pályázati források,
- hitelek.

Az uniós pályázati források hazai irányelveit 2010-től az Új Széchenyi Terv rögzíti. Az általam vizsgált gazdaságfejlesztési projektek támogatási periódusában (2007-2013) a fenntartható városfejlesztés, vidéki területek támogatása, hátrányos helyzetű kistérségek támogatása volt a fókuszban. Ebben az időszakban a következő típusú városfejlesztési beavatkozásokat támogatta az Európai Unió Strukturális Alapja (Jeney et al. 2013):

- *Funkcióbővítő városrehabilitáció*: városi területek megújítása abból a célból, hogy a város vonzereje erősödjön a lakosság és a betelepülő vállalkozások számára. Ilyen lehet az infrastruktúra megújítása, épített örökség értékeinek megóvása, közszolgáltatások megújítása stb.
- *Szociális rehabilitáció*: olyan városrészeket érint, amelyek társadalmi és fizikai állapota lényegesen rosszabb, mint ami regionális szinten elvárható lenne. Célja, hogy a helyi hátrányos helyzetű lakosság életszínvonala javuljon. Ilyen például a lakóépületekkel kapcsolatos felújítások, vagy gettósodás, szegregáció megelőzése, oldása.
- *Kisléptékű („pontoszerű”) városrehabilitációs projektek*: kisléptékű, tematikus jellegű projektek. Például: park rekonstrukciója, sportpálya kialakítása, közösségi épület felújítása.

3.5.2. Helyi fejlesztés általános gyakorlati tapasztalatai Magyarországon

A hazai gyakorlatban a magántőkének jelentős szerepe van, sokszor a települési tervek a befektetői szempontokhoz igazodnak (Jeney et al. 2013). A források másik jelentős részét az európai unió Strukturális Alapja jelenti. Az önkormányzatok tőkeszegénysége oda vezet, hogy fennakadás nélkül teljesítik a beruházói igényeket, mert úgy látják, hogy minden lehetőséget meg kell ragadni ahhoz, hogy tőkét vonjanak be a térségbe.

Ma Magyarországon kiemelkedően nagy szerepe van az önkormányzatnak, amely legtöbbször a folyamatok beindítója és szervezője (Bajmócy 2011). Az aktuális képviselőtestület meghatározza a politikai irányvonalat, ezáltal a legfontosabb értékeket, célokat. Ráadásul a fejlesztési célokat gyakran az újraválasztás igénye határozza meg. A helyi

közigazgatási intézmények struktúrája, működés módja is gyakran nagy befolyással van a helyi fejlesztések menetére.

A stratégiaalkotás beindításának folyamatát általában valamilyen külső kényszer indítja el, általában a jogszabályi kötelezettségnek való megfelelés, vagy valamilyen külső finanszírozási forrás megszerzésének előfeltétele a gazdaságfejlesztési stratégia (Bajmócy 2011). A gazdaságfejlesztési stratégiát előkészítő munkacsoportban általában dominálnak az önkormányzat munkatársai és jóval kevesebb súlyt kap a többi érintetti csoport.

A helyi kormányzat gyakran kizárólag csak saját feladatának tartja a célkijelölést és hallgatólagosan a képviseleti demokráciát elegendőnek tartja a döntéseinek legitimizálásához (Bajmócy 2011). Az Uniós források döntő befolyásának következtében a tényleges célkijelölés gyakran kimerül a konkrét projektek kiválasztásában. A helyi önkormányzatok általában olyan fejlesztési projekteket tűznek ki célul, amelyre az Unió pályázatot ír ki. Ilyenkor nem a város hosszú távú jövőképének való megfelelés a cél, hanem a minél több fejlesztési forrás lehívása.

A társadalmi részvétel a helyi fejlesztések során általában kimerül az Arnstein-i létra legalsó fokain: manipuláció, terápia, vagy információ-átadás történik ma Magyarországon (Arnstein 1969; Csanádi et al. 2010). A legáltalánosabb részvételi forma a lakossági fórum, azonban sokszor ezek az alkalmak is kimerülnek az információátadásban és az idő 99%-a az adott projekt ismertetésével megy el, a kérdésekre és hozzászólásokra csupán 10 perc marad.

A hatalmi centrumhoz – ami az önkormányzatot jelenti – közeli csoporthoz tartoznak a véleményezési eljárásba bevont helyi szervezetek. Ők az intézményesített ellenzők, akikkel általában konszolidált az önkormányzatok viszonya. Konfliktus esetén fellépő lakosok, lakossági csoportok a hatalmi központtól távolabb helyezkednek el, ők a hatalom szempontjából nem legitimizált ellenzők, küzdők, tiltakozók. Csanádi és szerzőtársai következtetései szerint a központi hatalom által biztosított részvételi lehetősége csak azoknak van, akik eleve aktívak a helyi fejlesztési folyamatokban, akik eleve lobbiként definiálták magukat (Csanádi et al. 2010). A legtöbb ilyen civil csoport esetében megjelenik az az igény, hogy valamilyen formában legitimálják magukat és intézményesített ellenzővé váljanak.

Az egyeztetési folyamat során általában akadályként jelentkezik a szakértők és a laikusok viszonya. Vagyis szinte kizárólag annak van tényleges lehetősége hozzászólni fejlesztési folyamatokhoz, akik megértik és ki is tudják fejezni magukat a tervezés szaknyelvén. Így a laikusok legalább két akadállyal szembesülnek, amikor részt akarnak venni a tervezési folyamatokban: a hatalmi központ nem ismeri el őket tárgyaló félként és nem beszélik a tervezés szaknyelvét. Azonban sokszor a politikai akaraton kívül az önkormányzatoknál a

szakértelem és az apparátus is hiányzik ahhoz, hogy a részvétel tényleges lehetőségeit megteremtsék.

A tőkebevonás szükségességének gondolata meghatározza a mai helyi fejlesztési folyamatokat. Ez tetten érhető abban, hogy a legtöbb térség befektetőket akar bevonni és a turisztikai kapacitását akarja bővíteni annak érdekében, hogy az emberek ott költsék el a jövedelmüket és ezáltal multiplikátor hatásokat generáljanak.

A megyei jogú városok partnerségi együttműködési terveinek képességszemlélet alapú elemzése megmutatta, hogy a társadalmi részvétel tényleges lehetősége több szempontból is csorbát szenved (Bajmócy 2014). Először is, a PET-eket nem előzte meg érintetti elemzés, vagyis az addig (előző ciklusban) kialakult rutinok továbbélése történt. Másodszor, a PET-ben nevesített partnerek listája rögzített abban az értelemben, hogy már nem kerülhet be újabb szereplő a véleményezési folyamatba, ezáltal a társadalmi egyeztetés egy már előre definiált térben zajlik, nincs lehetőség a keretek megváltoztatására. A partnerségi tervek szerint van lehetőség részvételre, azonban ennek a garanciái nincsenek beépítve ezekbe a folyamatokba. A kommunikáció általában egyirányú, és előnyben részesíti a szakértői véleményeket. Továbbá ezek a partnerségi tervek elsődleges feladatnak a lakosság informálását és meggyőzését tartják. A tervezés korai szakaszában szinte egyáltalán nincs társadalmi részvétel, kizárólag a már majdnem kész terveket lehet véleményezni. A PET elemzés szerint a lakosság kezében lévő tudás irreleváns a döntéshozatal számára. A partnerségi tervek nem tesznek említést a „voiceless” csoportok bevonásának lehetőségéről, képessé tételről. Összességében tehát hozzájárul a status quo fenntartásához és elitista struktúrához, annak szolgálatát hatalmat, akinek az eddigi folyamatok során is volt hatalma. Ugyan a dokumentumok nevesítenek partnereket, ők is csak szűk keretek között vehetnek részt a tervezési folyamatokban, a laikus lakosság pedig egyáltalán nem.

3.5.3. Javaslatok a helyi tervezés átalakítására

A saját és a mások által végzett kutatási eredmények alapján, a képességszemlélet adta normatív keretben a következő javaslatokat tudom tenni a helyi tervezésre vonatkozóan.

Az első, legfontosabb és valószínűleg a legnehezebben kivitelezhető feladat a helyi tervezéssel, gazdaságfejlesztési stratégiaalkotással kapcsolatos szemléletváltás szükségessége. Egyrészt a városfejlesztési dokumentumokkal, másrészt a társadalmi részvétellel kapcsolatban.

A képességszemlélet alapú helyi gazdaságfejlesztés első lépcsője az értékes tevékenységek kiválasztása, vagyis a célok meghatározása. Ennek a célnak akár meg is felelnének a jogszabály által előírt dokumentumok a TFK és az ITS. Azonban amíg ezek a dokumentumok pusztán külső hatásra születnek meg, és a célokat az Unió által finanszírozott projektekhez igazítják és nem fordítva, addig ezek a dokumentumok nem felelnek meg az általam felvázolt gazdaságfejlesztési folyamatnak (Gébert 2015).

Általában a városfejlesztési dokumentumokban leírt jövőképek általános kifejezéseket használnak: innovatív, élkthő, versenyképes, város, ahol jó élni stb., amelyek sokszor tényleges tartalom nélküliek (Gébert 2015). Azonban a képességszemlélet szerint a célokat tevékenységek/létállapotok formájában lenne érdemes megfogalmazni, mert akkor valóban az lenne a cél, amit az emberek ténylegesen értékesnek tartanak az életükben.

A másik szemléletváltás a társadalmi részvétel szerepével kapcsolatos. A cél itt az lenne, hogy a tényleges társadalmi részvétel előnyeit a térség ki tudja használni, úgy mint például társadalmi bizalom megnövekedése, laikusok, civilek kezében lévő információk begyűjtése. Erre a szemléletváltásra nem csak a hatalommal rendelkezők, hanem a hatalomból kevésbé részesedő lakosság részéről is szükség van. Ezért érdemes lenne a közösségépítésre, a társadalmi tőke növelésébe energiát fektetni, mert ez úgymond a társadalmi részvétel előfeltétele. A közösségépítés sajátos szakértelmet kívánna az önkormányzat munkatársaitól.

Azonban a társadalmi részvétel előtt más akadályok is állnak, amelyeknek a megszüntetésével szélesebbé lehetne tenni a fejlesztésben való részvétel lehetőségét. Ilyen például az önkormányzat munkatársainak társadalmi részvétel *szervezésével* kapcsolatos kompetenciájának fejlesztése. Másik gyakorlati megfontolás lehetne a nyilvánosság elé szánt dokumentumok nyelvezetének egyszerűsítése, laikusok számára is érthetővé tétele, hogy a szakértői nyelvhasználat ne legyen kizáró oka a dokumentum elolvasásának. Vagy akár az önkormányzat honlapjának felhasználóbarátabbá válása.

A képességszemléletből különösen adódik, hogy társadalmi részvétel jogi lehetőségének biztosítása helyett *tényleges* lehetőséget biztosítsanak a lakosság számára. Ha a lakossági fórumon csak tíz perc marad a hozzászólásokra, akkor nincs érdemi vitára lehetőség. Ha az egyeztető ülést munkaidőben tartják, akkor a civilek – akik dolgoznak is civil tevékenység mellett – nem fognak tudni részt venni rajta. Ha egy több száz oldalas dokumentum véleményezésére két munkanap áll a lakosság rendelkezésére, akkor megint csak nincs lehetőség *tényleges* társadalmi részvételre. És a példákat még hosszan lehetne sorolni.

A városfejlesztési dokumentumokban általános célok mellett nevesítik a konkrét fejlesztési projekteket is (Gébert 2015). Azonban a képességszemlélet nézőpontjából ez a

felépítés azt jelenti, hogy ezek a dokumentumok nem foglalkoznak az átváltási tényezőkkel. Foglalkoznak járdák, utak, hidak, ipari parkok stb. építésével, felújításával, de azzal nem, hogy a helyi lakosok hogyan tudják ezeket a fejlesztéseket ténylegesen használni, milyen tevékenységeket/létállapotokat tudnak elérni a segítségükkel.

A városfejlesztési stratégia nyomon követésére szolgáló mutatórendszer általában számszerű mutatók teljesítését tűzi ki célul, de nem használ kvalitatív megközelítéseket, amelyek mellett az előző fejezetekben érveltem. Ugyanis a helyben élő lakosok jól-léte nem, vagy csak nehezen ragadható meg kvantitatív, hard információkkal, sokkal inkább kvalitatív, soft információkkal. Továbbá a városfejlesztési stratégia folyamatos felülvizsgálata sem szerepel általában ezekben a dokumentumokban.

Figyelemre méltó, hogy a városfejlesztési dokumentumok sokszor integráltan próbálják meg kezelni a társadalmi, gazdasági, környezeti aspektusokat. Ez egyezik a képességszemlélet holisztikus megközelítésével. Azonban azt gondolom, hogy ez a megközelítés sokszor hiányos marad, mert az elemzéseket szűk információs bázisra alapozva, kizárólag az önkormányzat, vagy a Központi Statisztikai Hivatal adataira alapozza és nem például civil szervereknél meglévő tudás és tapasztalatanyagra.

3.6. „Helyi gazdaságfejlesztés elmélete” című fejezet összefoglalása

Ebben a fejezetben a helyi gazdaságfejlesztés elméletével foglalkoztam. Először áttekintettem az ezzel kapcsolatos szakirodalmat, a bevett gazdaságfejlesztési modelleket. Ezután több szempontból kritizáltam a helyi gazdaságfejlesztés jelenlegi elméletét és amellet érveltem, hogy egy etikai értelemben normatív megalapozású elméletre lenne szükség. Majd az általam kiválasztott normatív jól-léti elmélet – a képességszemlélet – segítségével felvázoltam egy alternatív helyi gazdaságfejlesztés körvonalait és a képességszemléletből adódó tervezési javaslatokat.

4. Képességszemlélet alapú elemzési keret esettanulmányok elemzéséhez

Értekezésemnek a negyedik fejezetében kialakítok egy elemzési keretet az eddigiek alapján, amellyel meg tudom mutatni, hogy egy helyi fejlesztési beavatkozás milyen hatással volt a helyben élők tényleges lehetőségeire. Először ezt az elemzési keretet a szakirodalomban található – elsősorban fejlődő országokból való – esettanulmányokra alkalmazom. Majd a fejezet következő részében kiterjesztem az elemzési keretet, hogy alkalmas legyen a saját empirikus kutatásaim elvégzésére.

4.1. Elemzési keret a képességszemlélet alapján

A használt elemzési keret legfőképpen azokon az eddigi próbálkozásokon nyugszik, amelyek kísérletet tettek a képességszemlélet és a helyi szintű fejlesztések elméletének összekötésére (Frediani 2007; Hartono 2012; Biggeri és Ferrannini 2014).

Sen szerint a képességszemléletnek alapvetően két aspektusa van: a lehetőség szerinti aspektus és a folyamat szerinti aspektus (Sen 1999b). A lehetőség szerinti aspektus azt jelenti, hogy az emberek tényleges szabadságának növekedése egyre több tényleges lehetőséget biztosít számukra ahhoz, hogy megvalósítsák a számukra értékes célokat és tevékenységeket/létállapotokat (például: műveltnek lenni, megfelelően tápláltnak lenni stb.). A folyamat szerinti aspektus azt jelenti, hogy nem csak az számít milyen lehetőségeket biztosít egy fejlődési folyamat, hanem az is számít, milyen volt az a folyamat, amely elősegítette a lehetőségek bővülését. Vagyis nem csak az a fontos, hogy „mit fejlesztettek”, hanem az is, hogy „ki” és „hogyan” hajtotta végre azt a bizonyos fejlesztést.

Ennek megfelelően egy fejlesztés *lehetőség szerinti aspektusa* megmutatja azokat az értékes cselekvéseket és létállapotokat, amelyeket a fejlesztés lehetővé tett. Vagyis megmutatja, hogy az érintettek mit tudnak kezdeni a fejlesztés által rendelkezésükre bocsátott eszközökkel. Például a egy fejlődő országban telepített napelemes mikro erőművek lehetővé tették az emberek számára, hogy árammal működő készülékeket használjanak, például esténként TV-t nézzenek.

A képességszemlélet elmélete többek között arra a megkülönböztetésre épül, amelyet egy eszköz és egy eszköz felhasználása jelent. Tehát nem csak annak érdemes figyelmet szentelni, hogy milyen lehetőségek váltak valóra az érintettek számára, hanem arra is, hogy milyen eszközök tették ezt lehetővé. Ennek azért van jelentősége, mert sokszor azonos *eszközök*

különböző lehetőséget tesznek elérhetővé attól függően, hogy milyen kontextusban használja azokat az egyén. Az eszközök külön kiemelése azért is fontos, mert általában a legtöbb fejlesztés eszköz-alapú, vagyis a fejlesztők az eszköz biztosítására fókuszálnak és nem arra, hogy tudják azt használni a fejlesztés befogadói (Frediani 2010). Így szemléltethetővé válik, hogy mi a különbség egy eszköz-alapú és egy képességszemlélet alapú megközelítés között. Eszköz alatt értek minden olyan erőforrást, amelyet valamilyen képesség kiterjesztésére használ az egyén. Az eszközök lehetnek megfoghatóak (például: villamos), és lehetnek elvontak (például: jogszabályok).

Az elemzési keret következő eleme az *átváltási tényezők* (*conversion factors*) (Sen 1999b). Az átváltási tényezők alatt értem azokat a külső illetve belső tényezőket, amelyek befolyásolják, hogy egy egyén milyen módon tud egy bizonyos eszközt használni. Például hiába van bevezetve az elektromos áram egyes afrikai településekre, ha az ott lakóknak hiányzik a megfelelő tudásuk ahhoz, hogy elektromossággal működő készülékeket kezeljenek. Ilyen esetben az átváltási tényező az egyének hiányos tudása.

A képességszemlélet szerint a rendelkezésre álló eszközök és az átváltási tényezők együttesen jelentik az emberek képességeit, vagyis az értékes lehetőségeit, hogy megvalósíthassanak értékes cselekedeteket és létállapotokat. Vagyis az egyénnek akkor van lehetősége egy tevékenységre/létállapatra, ha rendelkezik a megfelelő eszközzel és ha a körülmények is megfelelőek annak használatához. Általánosan fogalmazva az átváltási tényezők azok az akadályok, amelyek gátolják, hogy az egyén a maga céljainak megfelelően használjon bizonyos eszközöket. A képességszemlélet egyik legfontosabb üzenete a döntéshozatal számára az, hogy ezeket az akadályozó tényezőket azonosítani és megszüntetni kell, nem elegendő pusztán az eszközök biztosítása egy közösségnek.

Biggeri és Ferrannini szerint a képességszemlélet másik fontos üzenete a helyi döntéshozatal számára az úgynevezett *lehetőséghezág* (*opportunity-gap*) (Biggeri és Ferrannini 2014). A lehetőséghezág azoknak a tevékenységeknek/létállapotoknak a halmaza, amelyek az adott eszközökkel és adott körülmények között nem elérhetőek a közösség számára, de jó okuk van azokat értékesnek tartani. Egy közösség értékesnek tarthatja, hogy lehetősége legyen a folyóparton strandolni, de a megfelelő infrastruktúra – zuhanyozók, padok, szemetesek, mosdók – hiányában ezt nem (vagy emberhez nem túlságosan méltó körülmények között) tudja csak megtenni. Ekkor a döntéshozás feladata, hogy valamilyen folyamat során lehetővé tegye a ezeket a képességeket a közösség számára, vagyis felismerje a lehetőséghezágot és az akadályok elhárításával befedje, áthidalja. A lehetőséghezág kifejezést azért vettem át Biggeri és Ferrannini munkáiból, mert úgy gondolom rávilágít az

értékesnek tartott, de hiányzó képességekre, így iránymutatással szolgál a helyi döntéshozatal számára, milyen irányba, és mit kellene fejleszteni.

A képességszemlélet individualista abban az értelemben, hogy az egyes ember egyéni képességei számítanak. Ezek szerint nem elegendő figyelembe venni, hogy az érintett társadalmi csoport milyen képességekkel gazdagodott, hanem arra is figyelmet kell fordítani, hogy a csoport tagjai között hogyan oszlott meg ez a képesség, egyenlően birtokában van-e mindenki egy értékes lehetőségnek? Az is a lehetőséghezaghoz tartozik, ha nem mindenki számára elérhető egy adott lehetőség. Például, ha egy rendelőintézet nincs akadály mentesítve, akkor a közösség mozgáskorlátozott tagjai kimaradnak egy közintézmény használatának lehetőségéből. Tehát nem elegendő az egészségügyi intézményt létrehozni, azt is biztosítani kell, hogy *mindenkinek* egyenlő lehetősége legyen az intézmény használatára.

A lehetőséghezagként lehet tekinteni azokra a képességekre is, amelyek a fejlesztés következtében megszűntek. A legtöbb fejlesztés teremtő rombolást jelent, vagyis általában nem csak biztosít lehetőségeket, hanem meg is szüntet néhányat. Amennyiben ezek értékes cselekvések és létállapotok voltak, az értékelés során figyelembe kell venni. Például ha a közösség számára értékes lehetőség volt a folyóparton való strandolás, de az épülő fürdőkomplexum elfoglalta a strand helyét, akkor vagy a folyó másik részén kell erre helyet biztosítani, vagy még a fejlesztés előtt társadalmi megvitatás tárgyává kell tenni, hogy melyik a fontosabb: fürdőkomplexum, vagy folyóparti strand?

Az eddigi elemek (képességek, eszközök, átváltási tényezők, lehetőséghezag) a képességszemlélet lehetőség szerinti aspektusához tartoznak, mert arra utalnak, hogy egy fejlesztés kapcsán milyen lehetőségek válnak valóra, vagy válhatnának valóra. A képességszemlélet másik aspektusa a *folyamat szerinti aspektus* ezzel szemben azzal foglalkozik, hogy ezeket a lehetőségeket ki és milyen folyamat segítségével teremti elő.

A képességszemlélet szerint a folyamat szerinti aspektusnak azért van jelentősége, mert a fejlesztésben érintett emberek nem pusztán befogadói, „páciensei” a fejlesztésnek, hanem aktív cselekvők, akik képesek arra, hogy a saját jól felfogott érdekeiknek megfelelően cselekedjenek (Sen 1999b; Frediani et al. 2014). Vagyis a fejlesztés folyamatában aktív szerepet tudnak játszani.

Az a lehetőség, hogy az emberek cselekedhessenek a saját céljaiknak megfelelően a képességszemlélet egyik alapköve. Ennek megfelelően egy fejlesztésnek szem előtt kell tartania ezt a szempontot és képessé kell tennie az embereket arra, hogy elősegítsék a közjót, kifejezzék a saját értékeiket, véleményüket és aktívan részt vegyenek az őket érintő fejlesztési

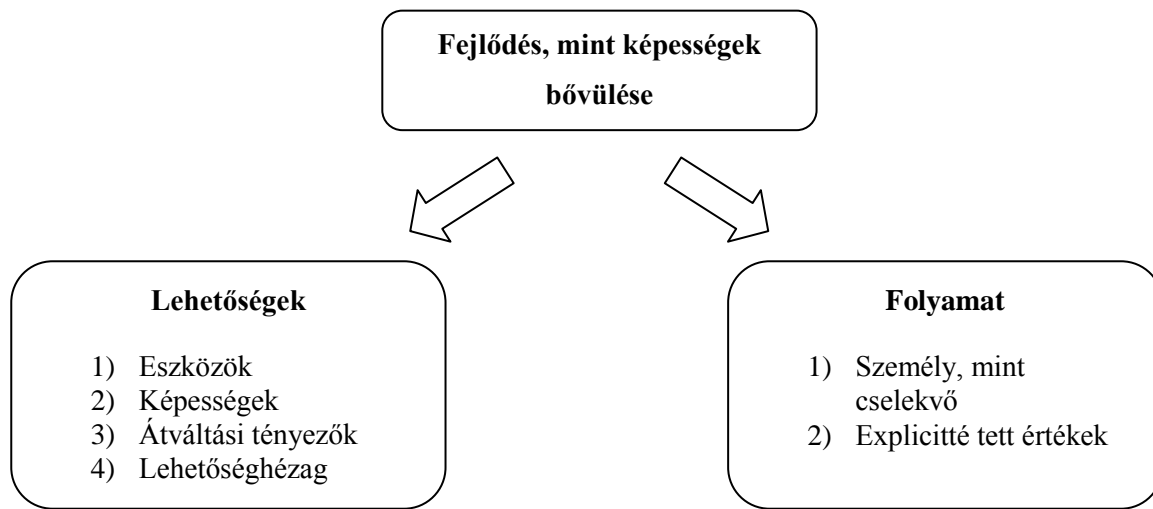
folyamatokban. Ebből kifolyólag nem csak az elért tevékenységek/létállapotok, vagy képességek számítanak, hanem az a folyamat is, ami által a képességeket elérte a közösség.

Az elemzési keretemben a folyamat szerinti aspektust két elemre, elemzési szempontra bontom. Az egyik az úgynevezett *cselekvésre való szabadság (agency)* szempontja. A cselekvésre való szabadság jelenti azt a szabadságot, hogy az egyén(ek)nek szabadságukban áll cselekedni a saját céljaiknak megfelelően. Tehát az egyének aktív résztvevői a fejlesztési folyamatnak, a fejlesztés képessé teszi őket arra, hogy a saját érdekeiknek megfelelően cselekedjenek, kifejezzék véleményüket, értékeiket és ők maguk is elősegítsék a fejlesztés folyamatát. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a fejlesztésben milyen mértékben valósult meg a részvételiség, vagyis milyen eszközökkel valósította meg a fejlesztő ügynökség, helyi döntéshozó hogy a fejlesztés alanyai aktívak lehessenek a folyamat során, vagy éppenséggel a helyi közösség milyen csatornákon keresztül szerez lehetőséget a döntéshozatalba való csatlakozásra. A részvétel két dolog miatt is fontos: egyrészt: önmagában lehet értéke, másrészt szélesíti az információs bázist olyan információkkal, amelyek egyébként nem kerülnének napvilágra az érintettek bevonása nélkül.

A folyamat szerinti aspektus másik eleme a fejlesztés során *explicitté tett értékek* elemzési szempontja. Sen szerint az emberek által képviselt értékeket explicitté kell tenni és meg kell vitatni (Sen 1995). Ennek két oka van. Az egyik, hogy egyetlen fejlesztés, vagy gazdaságpolitikai beavatkozás sem értéksemleges. Ahogy a harmadik fejezetben érveltem mellette: a gazdasági növekedést szem előtt tartó jól-lételméletek sem értéksemlegesek (Hausman és McPherson 1997). Ezért a fejlesztés által képviselt értékeket nem pusztán elfogadni kell a képességszemlélet szempontjából, hanem társadalmi vita tárgyává kell tenni. A másik ok, hogy az emberek, társadalmak egyéni értékei befolyásolják egy adott eszköz használatát. Habár a közgazdászok általában kevés figyelmet fordítanak erre, ennek ellenére egy fejlesztés sikere nagyban függ attól, hogy az érintettek milyen értékekkel rendelkeznek az eszközt illetően (Guiso et al. 2006). Például az, hogy egy piacot multikkal versenyképes bevásárlóközpontnak tart-e egy vezető, vagy multiktól határozottan különböző sajátos életteret jelentő, hagyományőrző intézménynek nagyban befolyásolja, hogy milyen fejlesztéseket hajt végre a piac infrastruktúrájában.

Az alábbi ábra (3. ábra) összefoglalja, és egyben szemlélteti a használt elemzési keretet, elemzési szempontokat.

3. ábra Elemzési keret a képességszemlélet alapján

Forrás: saját szerkesztés

4.2. Szakirodalomban megtalálható esettanulmányok elemzése

4.2.1. Metaelemzés esettanulmányai

Értekezésemnek ebben a részében összehasonlítok és az előbbi keret alapján elemzek a szakirodalomban megtalálható helyi fejlesztési esettanulmányokat. Ez a metaelemzés azért indokolt, mert a szakirodalomban több olyan esettanulmány leírása is található, amelyet a képességszemlélet alapján vizsgálnak meg, azonban ezek az esettanulmányok módszertanukban nem, vagy csak kevésbé reflektálnak egymásra. A fejlesztések hiányosságainak ugyanazon fogalmi rendszeren keresztül való vizsgálata és szintetizálása hasznos tanulsággal szolgálhat a helyi döntéshozatal és egy normatív alapú helyi gazdaságfejlesztési elmélet megalapozása számára.

A vizsgálatom alanyait a képességszemlélet szakirodalmában megtalálható elemzett esettanulmányok jelentik. Ezek forrása általában a *Journal of Human Development and Capabilities* című folyóirat és a *Human Development and Capabilities Association* által évente rendezett konferencián elhangzott előadások írott anyaga. Habár helyi fejlesztésekről szélesebb szakirodalom szól, mint az általam felhasznált esettanulmányok, azonban ennek a résznek a céljaira csak azok az elemzések alkalmasak, amelyek kifejezetten a képességszemlélet terminológiáját használják.

Az esettanulmányok többsége a fejlődő országból való és kevésbé hivatkozottabbak a magasabb jövedelmű országokban történt fejlesztések. Módszertani szempontból a fejlődő országok sajátos helyzetére tekintettel kell lennem az elemzés során, és nyilvánvalóan figyelembe kell venni a különbségeket, amikor a későbbiekben magas jövedelmű országok fejlesztésére vonok le következtetéseket.

Munkámban összesen 19 esettanulmányt vetek elemzés alá. Ezek mind olyan helyi fejlesztéssel foglalkozó elemzések, amelyeket már a képességszemlélet szerint kidolgozott szempontrendszer alapján feldolgoztak. Szemléletesen látszik a nemzetközi fejlesztő szervezetek (Világbank, vagy ENSZ) eszköz és projektszemléletű megközelítése, mert a legtöbb fejlesztési projekt célja a helyi infrastruktúra fejlesztése. A következő országokból származnak az esettanulmányok: Peru, Indonézia, Bolívia, Brazília, Uganda, India, Marokkó, Nigéria, Kongó és más alacsony jövedelmű térségek. A fejlesztési projekt nagysága változatos, vannak csak kis közösségeket (kb. 50 fő), de vannak nagyobb csoportokat (1000-2000 fő) is érintő fejlesztések. De a legtöbb projekt elsősorban kisebb közösségekre, falvakra koncentrál, és 100-150 embert érint. Az elemzett fejlesztések mind a 1990-es évek közepétől a 2010-es évek elejéig valósultak meg. Az esettanulmányok forrása a következőekben felsorolt szakirodalom: (Pellissery és Bergh 2007; González et al. 2008; Hodgett 2008; Schischka et al. 2008; Cotula 2008; Nieto és Munoz 2012; Frediani 2007; Biggeri és Ferrannini 2014; Kerstenetzky és Santos 2009; Hartono 2012). Az egyes elemzett projekteket számozással jelöltem [1]-től [19]-ig.

A fejlesztő ügynökség esetről esetre változik, de többségében az Egyesült Nemzetek Szövetsége (ENSZ), a Világbank, vagy az aktuális ország kormánya volt az, aki kivitelezte a fejlesztést. Habár alig néhány esetben, de előfordul, hogy egy civil szervezet volt a fejlesztés kezdeményezője, de a forrásokat itt is valamely nagyobb nemzetközi szervezet biztosította.

Habár az esettanulmányok mindegyikét a képességszemlélet alapján elemezték, mégis módszereikben az elemzések eltérnek. Az esettanulmányok feldolgozása során arra a következtetésre jutottam, hogy alapvetően kétféle megközelítést alkalmaztak az elemzések. Az egyik megközelítés azt vizsgálta, hogy a meglévő eszközök milyen képességeket tettek lehetővé, és a közösség tagjai egyenlően fértek-e hozzá. A másik megközelítés abból indult ki, hogy az emberek milyen tevékenységeket/létállapotokat tartanak értékesnek és azok elérhetővé váltak-e. Ez a különbség torzítja az én következtetéseimet, mert az előbbi figyelmen kívül hagyja a lehetőségházakat, az utóbbi pedig kevésbé fókuszál a megvalósult lehetőségekre. Ezért, amikor a táblázatban üres sorok vannak, az általában ennek a következménye.

Elemzésem szempontjából korlátot jelent, hogy másodlagos irodalomra hivatkozom. Torzítja az elemzésem végeredményét, hogy esetleg az eredeti esettanulmányok írói nem kihagytak olyan szempontokat, amelyek számomra fontosak lettek volna. Ennek ellenére mégis meg vagyok győződve arról, hogy az összehasonlítás és szintetizálás tanulságai hasznosak lesznek a helyi fejlesztés elmélete és a helyi döntéshozatal gyakorlata számára.

Elemzésem egy másik korlátja, hogy a vizsgálódásomat a képességszemlélettel elemzett esettanulmányokra kell korlátoznom és nem tudom összehasonlítani ezeket más – esetleg magasabb jövedelmű – országokban történt fejlesztésekkel. Ennek az az oka, hogy az általam alkalmazott elemzési keret bővebb információs bázisra szorul, mint amelyet egy versenyképesség, vagy reáljövedelem alapú megközelítés kínálna.

4.2.2. Metaelemzés eredménye

Az esettanulmányok összehasonlítását a fentebb említett elemzési keret elemeinek megfelelően fogom bemutatni. Ezek: (1) eszközök, (2) képességek, (3) átváltási tényezők, (4) lehetőséghezag, (5) személy, mint cselekvő, (6) explicitté tett értékek. Az elemzésből láthatóvá fog válni, hogy a képességszemlélet alapú elemzés több információt képes feldolgozni és rendszerezni, mint a projekt-alapú, vagy versenyképesség-alapú elemzés.

(1) A fejlesztés eszközei tulajdonképpen azért érdekesek a kutatásom szempontjából, mert általában ezekre fókuszál a projekt-alapú megközelítés. Azért is hasznos ezeknek a kiemelése, mert világossá válik, hogy milyen különbségek vannak egy eszköz és az eszköznek a felhasználása között.

A fejlesztési projektek eszközei nagyon hasonlóak, általában infrastruktúrafejlesztésre irányulnak. Ezek a következők:

- Kutak, öntözőrendszerek [1], [7], [8], [11], [14],
- Civil szféra pénzügyi támogatása, mikro-finanszírozás [2], [10]
- Nemzeti Park létrehozása [3]
- Lakóházak, lakótelep építése [3], [5], [16], [18]
- Mikro-erőmű megújuló energiával [4], [19],
- Mobil klinikák [6],
- Helyreállított termőtalaj [7],
- Községi kert [9], [13],
- Iskola [12], [16], [18].

- Ivóvíz és szennyvízhálózat [15], [17],
- Közösségi ház [16], [18].

(2) Az elemzés következő lépcsője az eszközök által lehetővé tett képességek csoportja. Ezek között a lehetőségek között vannak szándékolt és nem szándékolt hatások is. Ennek az elemzési résznek azért van jelentősége, mert rávilágít, hogy a projekt-alapú, határozott, merev célkitűzésekkel rendelkező fejlesztés sokszor nem tudja figyelembe venni azokat a lehetőségeket, amelyek nem feltétlenül voltak várhatóak a fejlesztés során, azonban egyértelműen beazonosítható, hogy az eszközhasználatnak köszönhetőek. Az alábbi táblázat (2. táblázat) foglalja össze, hogy a fentebb említett eszközök hogyan bővítették a lehetőségek skáláját a közösségek számára.

2. táblázat A fejlesztések során megvalósult képességek

Eszközök	Képességek
Kutak, öntözőrendszerek [1], [7], [8], [11],	[1] Család önfenntartásának képessége, bennszülöttek integrálódása, tanulás. [7] Munkalehetőség, az alkotmányban lévő munkához való jog biztosítása. [8] Jövedelemtermelés. [11] Jövedelemtermelés.
Civil szféra pénzügyi támogatása, mikro-finanszírozás [2], [10]	[2] Részvétel lehetősége, marginalizált csoportok (nők, régóta munkanélküliek) integrálódásának lehetősége. [10] Család önfenntartásának a képessége, autonómia, magabiztosság, tradicionális kézműves termékek készítésének képessége.
Nemzeti Park létrehozása [3]	[3] n.a.
Lakóházak, lakótelep építése [3], [5], [16], [18]	[3] Lakhatás. [5] Munkalehetőség, lakhatás. [16] Lakhatás. [18] Lakhatás.
Mikro-erőmű megújuló energiával [4], [19]	[4] Tanulás lehetősége, egészségesebb levegő a házban, mert már nem szénalapú fűtés, árammal működő berendezések használata, információszerzés TV-n keresztül, közösség tagjának levés, önbizalom. [19] Árammal működő berendezések használata, információszerzés TV-n keresztül, tanulás és olvasás naplemente után is, vallásos szövegek olvasása naplemente után.
Mobil klinikák [6],	[6] Egészségügyi szolgáltatáshoz való hozzáférés, fogyatékkal élők társadalmi befogadása, tanulás lehetősége.
Helyreállított termőtalaj [7],	[7] Jövedelemtermelés, alkotmányban lévő munkához való jog biztosítása.
Közösségi kert [9], [13],	[9] Társadalmi interakció, biztonság, kertészkedési készségek elsajátítása, magabiztosság, hasznosnak levés érzése. [13] Változatos étrenddel rendelkezés.
Iskola [12], [16], [18].	[12], [16], [18] Oktatottság.
Ivóvíz és szennyvízhálózat [14], [15], [17],	[14], [17] Ivóvízhez való könnyű hozzáférés. [15] Tanulás lehetősége, tiszta ivóvízhez való hozzáférés, magabiztosság, nemi előítéletek csökkenése.
Közösségi ház [16], [18].	[16], [18] n.a.

Forrás: saját szerkesztés

Habár nyilván nem vagyok birtokában a hivatalos projektdokumentumoknak, azonban az elemzésekből az látszik, hogy a fejlesztési projektek célja elsősorban a valamilyen infrastruktúrával való ellátottság, valamilyen materiális eszközzel való ellátottság volt. Ezek az eszközök lehetővé tették a 2. táblázatban olvasható képességeket.

Ezek között vannak közvetlen, szándékolt, illetve közvetettnek tekinthető hatások is. Egyes esetekben a fejlesztés más eszközök létrehozását tette lehetővé. Ilyen például a jövedelemtermelés, vagy ételtermelés, amely azután biztosított olyan képességeket, mint a család öfenntartásának a képessége, vagy megfelelően tápláltság, változatosan táplálkozás képessége. A keletkezett lehetőségek között vannak olyanok, amelyek közvetlen hatásnak tekinthetők, mint például oktatottság, lakhatás képessége, ivóvízhez való hozzáférés képessége. Megkülönböztethetők azonban olyan képességek, amelyek a fejlesztés közvetett, nem szándékolt hatásai közé tartoznak. Ilyen például az árammal való ellátottság hozzájárult ahhoz, hogy naplemente után is tanulhassanak a gyerekek, vagy a naplemente után is lehessen vallásos szövegek olvasni. De ilyennek említhető az is, amikor a projektben résztvevők arról számoltak be, hogy nőtt az önbizalmuk, a társadalom hasznos tagjának érzik magukat, meg mernek jelenni a társadalom más tagjai előtt. Tehát egy fejlesztési projekt a materiális eszközzel való ellátottság mellett különböző lehetőségeket és létállapotokat generál, sokszor olyanokat, amelyek nem is szerepeltek a projekt céljai között.

Ennek a ténynek akkor van jelentősége, amikor egy fejlesztés negatív hatásokat generál, vagyis egyfajta kreatív rombolás eredményeképpen megszüntet bizonyos lehetőségeket, vagy valamilyen átváltási tényező akadályozza az eszköz használatát. A projektelemlésekben szereplő átváltási tényezők és a lehetőséghezágok a 3. táblázatban találhatóak (3. táblázat).

3. táblázat Átváltási tényezők és lehetőséghezag

Eszközök	Átváltási tényező	Lehetőséghezag
Kutak, öntözőrendszerek [1], [7], [8], [11],	<p>[1] Bennszülöttekkel szembeni előítéletek és az ebből fakadó politikai ellenállás.</p> <p>[7] A programot a helyi elitréteg koordinálta, amely nagyban befolyásolta, hogy ki részesülhetett az öntözőrendszerek hasznáiból. Az emberek preferenciái adaptálódtak a hosszú távú munkanélküliséghez, ezért kevés bizalommal fordultak a helyi elit által dominált programhoz.</p> <p>[8] Írni-olvasni tudás hiánya megakadályozta, hogy az emberek tisztában legyenek a lehetőségeikkel és jogaikkal. A helyi elit dominálta a projektet, így a nem megfelelő lobbival rendelkező törzsek kimaradtak. Helyi társadalmi norma, hogy a helyi elit döntéseit nem kérdőjelezi meg.</p> <p>[11] Tulajdonjogok: az új tulajdonrendszer felülbírálta a régi szokásjogon alapuló jogrendszert, ezért az új rendszerben egyes szereplők kimaradtak az öntözőrendszer használatából.</p>	<p>[1], [7], [8] n.a.</p> <p>[11] Fenntartható használat.</p>
Civil szféra pénzügyi támogatása, mikro-finanszírozás [2], [10]	<p>[2] Különböző kultúra, nyelv különböző konnotációi befolyásolták a program elérhetőségét.</p> <p>[10] n.a.</p>	[2] n.a.
Nemzeti Park létrehozása [3]	[3] Szabályozás, amely felülírta az addig kialakult tájhasználati szokásokat.	[3] Tűzifa gyűjtése az erdőből, legeltetés. A bennszülöttek saját módszereivel való védekezés a katasztrófák ellen.
Lakóházak, lakótelep építése [3], [5], [16], [18]	<p>[3], [16] n.a.</p> <p>[5] Túl szigorú szabályozás, amely meggátolta a lakókat abban, hogy változtassanak a házaikon. Kevés jövedelem ahhoz, hogy kifizessék a fenntartás költségeit.</p>	<p>[3] Figyelmen kívül hagyták a bennszülöttek „hegyi embernek levés”-re vonatkozó értékeit. Ezért hagyták ott a bennszülöttek a számukra felépített lakóházakat és költöztek vissza a hegyre.</p> <p>[5], [16] n.a.</p>

Mikro-erőmű megújuló energiával [4], [19]	[4] Női szerepekkel kapcsolatos normák, bennszülöttekkel kapcsolatos előítéletek, kevés jövedelem a fenntartásához. [19] Női szerepekkel kapcsolatos normánk.	[4] A bevezetett áramnak köszönhetően a férfiak a munka után hazatérve TV-t néztek, a nők viszont több házimunkát végeztek, mert naplementével számukra nem ért véget a munkanap. Nem fenntartható. [19] Nők nem jelentek meg az oktatáson, vagy ha igen, azt rosszallás kísérte a közösség férfi által.
Mobil klinikák [6],	[6] Tradicionális megbélyegző magatartás a mozgássérültek, értelmi fogyatékosok, vagy súlyos betegségben szenvedők iránt.	[6] Így nem mindenki férthozzá az orvosi ellátáshoz.
Helyreállított termőtalaj [7],	[7] Hierarchikus társadalom, szellemi kondicionálás.	[7] Egy helyi vezetőhöz volt köthető a program, aki a saját érdekeinek megfelelően alakította. A közösség egyes tagjai így kimaradtak a projektből, ráadásul szellemi kondicionálás következtében nem tettek marginalizált helyzetük ellen.
Közösségi kert [9], [13],	[9] n.a. [13] Szégyenérzet a megjelenésük, társadalmi helyzetük miatt.	[9]n.a. [13] Egyes érintettek azért nem vettek részt a programban, mert szégyelltek a társadalmi helyzetüket. Szégyen nélkül megjelenni a társadalom többi tagja előtt.
Iskola [12], [16], [18].	[12] Iskolák elérhetősége. [16], [18] n.a.	[12] A projekt korai szakaszában nem minden gyereknek volt bejárható távolságon belül a legközelebbi iskola. [16], [18] n.a.
Ivóvíz és szennyvízhálózat [14], [15], [17],	[14] Női szerepek a társadalomban. [15] Készség a működtetésre, nem tudták hogyan kell használni a szennyvízrendszert. [17] Helyi elit domináns szerepe.	[14] A nők számára a vízért járás jelentette a társasági eseményt, és ettől megfosztották őket, amikor a falu közepén létesült egy kút. [15] Megfelelő használat hiányzik. [17] n.a.
Közösségi ház [16], [18].	[16], [18] n.a.	[16], [18] n.a.

Forrás: saját szerkesztés

Az átváltási tényezők minden projekt esetében egyediek, azonban mégis kirajzolódik valamifajta közös vonás. Külső körülmények közül többször megjelent a projekt kedvezményezettjeivel kapcsolatos előítélet, amely akadályozta a projekt társadalmi elfogadottságát. Berögződött viselkedési normák, mint például a nők szerepével kapcsolatos elvárások, vagy a helyi elit dominanciájának hallgatólagos elfogadása nagyban nehezítette projektben való aktív részvételt. Átváltási tényezőként jelent meg az eszközökkel kapcsolatos régi – sokszor informális – és új szabályozás közötti különbség. Például egy afrikai öntöző- és itatórendszer kiépítése során [11] a fejlesztő ügynökség új tulajdonjogi rendszert hozott létre, ezáltal felülbírálva a régi, szokásjogon alapuló használatot. Ennek eredményeképpen egyes törzsek, akik használhatták a régi kutakat, kimaradtak az új rendszer használatából.

Ugyanilyen konfliktus lelhető fel a Nemzeti Park létrehozásánál is, amikor az embereket eltiltották az évtizedeken keresztül gyakorolt tájhasználati szokásoktól [3]. A túl merev szabályozásnak köszönhető az is, hogy a lakótelepen épült új házakat az újdonsült lakók nem alakíthatták át kedvük szerint, holott addig a saját lakás építésének, szépítésének a képessége szorosan hozzátartozott a kultúrájukhoz [5].

Belső átváltási tényezőnek tekinthetők azok a személyes tulajdonságok, amelyek befolyásolják egy eszköz használatát. Ilyen például az írni-olvasni tudás, amely kétségtávol elengedhetetlen ahhoz, hogy valaki közügyekben részt vegyen és informálódjon az őt megillető jogokról. Ugyanígy a megfelelő készségek, vagy tudás hiánya is akadályozhatja a résztvevőket, hogy értékes lehetőségeket érjenek el. Például a szennyvízrendszer használatával kapcsolatos tudás hiánya okozta, hogy a csatornarendszer kiépítése után még több víz került az utcára [15].

Ugyanígy a szellemi kondicionálás nevű jelenség is befolyásoló tényező volt, mert egyes résztvevők már hozzászoktak, beletörődtek a tartós munkanélküliségbe és szkeptikusak voltak az öntözőrendszerek építése és talaj-helyreállítás iránt. Az átváltási tényezőknek azért van jelentősége a döntéshozatal szempontjából, mert ezek azok a tényezők, ahol döntéshozói, tervezői beavatkozásra lehetőség nyílik, ezek azok az akadályok, amelyeket el kell távolítani az emberek útjából, hogy élhessenek a lehetőségeikkel.

A lehetőséghezág egy másik olyan eleme a képességszemlélet szerinti értékelésnek, amely megmutatja, hogy milyen döntéshozói beavatkozás szükséges. Ezek olyan értékes cselekvések és létállapotok, amelyek értékesek lennének a közösség számára, azonban valamiért nem elérhetőek.

A képességszemlélet elmélete és a fejlesztési projektek tapasztalatai alapján háromféle lehetőséghezág létezik. Az egyik az olyan, amely valamilyen átváltási tényező miatt nem

valósul meg. Például azért nem érték el a műveltnek lenni tevékenységét/létállapototát, mert túl messze volt az iskola a faluhoz képest [12].

A másik típusú lehetőséghez azt jelenti, hogy a fejlesztési projekt megszüntetett bizonyos értékes cselekvéseket és létállapotokat, amelyek addig elérhetőek voltak. Például az afrikai falu közepén épített kutak ugyan lehetővé tették, hogy az emberek gyorsan jussanak ivóvízhez, azonban megszüntették a nőknek azt a lehetőségét, hogy nőtársaikkal együtt cseverészve közösen menjenek vízért a messzebb lévő folyóhoz, amely számukra a napi társasági eseményt jelentette. Ezért történt, hogy néhány hét után a nők lerombolták a falu közepén épített kutakat [14].

A harmadik típusú lehetőséghez a képességek egyenlőtlen elosztását jelenti, vagyis azt a helyzetet, amikor a közösség egyes tagjai számára lehetővé válik egy tevékenység/létállapot, de egyesek továbbra sem érhetik el. Ilyen például az a helyzet, amikor a nőkkel szemben támasztott társadalmi normák befolyásolják az elérhető tevékenységeket/létállapotokat. Bolíviában tapasztalták a következő esetet: az áram bevezetése előtt a naplementével jóformán véget ért az élet a közösségben a munka és a szórakozás egyaránt. Azonban az árammal való ellátottság többek között lehetővé tette, hogy a munkából hazatérő férfiak TV-t nézhessenek esténként. Azonban a nők a villanyvilágítás miatt naplemente után is dolgoztak otthon TV-nézés helyett, mert az adott közösségben a nőkkel szemben elvárás, hogy elvégezzenek minden házimunkát [4].

A fejlesztésnek folyamat aspektusához két elemzési szempont tartozik. Az egyik a cselekvésre való szabadságaspektusa. Ebben a részben azt vizsgálom, hogy a projekt résztvevőinek („kedvezményezettjeinek”) milyen volt a cselekvési terük, milyen feltételek mellett és milyen mértékben szólhattak bele az őket érintő fejlesztési projektekbe. A másik szempont az explicitté tett értékek kérdése. Az explicitté tett értékeknek azért van jelentősége, mert a képességszemlélet elméletében minden fejlesztésnek azzal kellene kezdődnie, hogy megvitatják és meghatározzák a fontosnak tartott értékeket és célokat (Alkire 2002). Az ezekkel kapcsolatos eredmények a 4. táblázatban találhatóak (4. táblázat).

4. táblázat A fejlesztések folyamat szerinti aspektusa

Eszközök	Cselekvésre való szabadság (a cselekvés tere)	Értékek
Kutak, öntözőrendszerek [1], [7], [8], [11],	[1] Helyi vezetőket képeztek ki technikai tudással, akik aztán továbbadták a tudásukat a közösségnek (Yachachiq). Részt vehettek a projekt későbbi szakaszainak kidolgozásában. [7] Helyi elit dominanciája miatt a közösség többi tagjainak nem volt beleszólása a döntésekbe. [8] Helyi elit dominanciája. [11] Helyi elit dominanciája	[1] Andoki emberek szoros kapcsolata a földdel, a quechua nyelv fontossága, reciprocitás, mint társadalmi norma, sokszínűség. [7] Szegénység mérséklése. [8], [11] n.a.
Civil szféra pénzügyi támogatása, mikro-finanszírozás [2], [10]	[2] Társadalmi hálózatok jöttek létre, amelyben civil aktivisták dolgoztak. [10] Nem vehettek részt a program tervezésében.	[2] Társadalmi kohézió, helyi identitás. [10] Nemek közötti egyenlőség.
Nemzeti Park létrehozása [3]	[3] n.a.	[3] n.a.
Lakóházak, lakótelep építése [3], [5], [16], [18]	[3] n.a. [5] Tanácsokat alakítottak ki helyi lakosokból, szakértőkből és fejlesztőkből. De a helyi lakosságot kevesen képviselték, mert top-down a fejlesztők önkényesen választották a lakosság képviselőit. [16] Tanácsok a tervezésben az érintettek részvételével. A kedvezményezettek aktívan részt vettek az építés folyamatában. [18] Tanácsok a tervezésben az érintettek részvételével. A kedvezményezettek aktívan részt vettek az építés folyamatában.	[3] n.a. [5] Élhető, versenyképes, jól szervezett város. [16], [18] n.a.
Mikro-erőmű megújuló energiával [4], [19]	[4] Közösségek részt vettek a tervezésben, megtanulták kezelni, szervizelni és később ők gondoskodtak a fenntartásról. [19] Részben a kedvezményezettek építették.	[4] n.a. [19] n.a.
Mobil klinikák [6],	[6] n.a.	[6] Fogyatékkal élők társadalmi integrációja.
Helyreállított termőtalaj [7],	[7] Helyi elit dominanciája.	[7] Szegénység mérséklése.
Közösségi kert [9], [13],	[9] Nem volt beleszólásuk a programba.	[9] Társadalmi integráció.

Iskola [12], [16], [18].	[12] n.a. [16] A közösség tagjai részt vettek az építésben. [18] A közösség tagjai részt vettek az építésben.	[12], [16], [18] n.a.
Ivóvíz és szennyvízhálózat [14], [15], [17],	[14] n.a. [15] A közösség tagjai részt vettek az építésben, de nem szólhattak bele a tervezésbe. [17] A közösség tagjai részt vettek az építésben.	[14], [15], [17] n.a.
Közösségi ház [16], [18].	[16] A közösség tagjai részt vettek az építésben. [18] A közösség tagjai részt vettek az építésben, tanácsokat hoztak létre a működtetéshez.	[16], [18] n.a.

Forrás: saját szerkesztés

A Világbank és az ENSZ fejlesztési gyakorlata az utóbbi évtizedekben formálisan a prioritások közé emelte a helyi lakosság bevonását a helyi fejlesztési projektekben (Frediani 2007). Ez megmutatkozik az elemzett esettanulmányokban is, ahol gyakran nevesítették a helyi tanácsok, közösségi döntéshozó, vagy projektfenntartó testületek létrehozását. Az ilyen tanácsokban általában szakértők, helyi vezetők, a donor szervezet képviselői vettek részt. Azonban a tapasztalat azt mutatja, hogy a szervezetek működőképessége sok mindentől függött: a helyi elit dominanciájától, a résztvevők készségeitől, meglévő társadalmi normáktól és attól, hogy az új vezető szervezet mennyire volt összhangban a régi – esetleg informális – vezetői réteggel. Az ilyen tanácsok jelenléte korántsem garantálta, hogy részvételinek nevezhető a folyamat és mindenkinek egyenlő beleszólása lett volna ezekbe a folyamatokba (Castillo 2014).

Jellemző gyakorlat volt az is, hogy a közösségek részt vettek az infrastruktúra építésének folyamatában. Ez ugyan lehetővé tette, hogy elsajátítsanak bizonyos készségeket, azonban nem jelentette, hogy a tervezésben is részt vehettek volna. Sikeres gyakorlatnak bizonyult ugyanakkor az a típusú tudásátadás, amelyben egyes helyi földműveseket képeztek ki bizonyos technikák elsajátítására, majd azután őket bízták meg a tudás terjesztésével a közösség többi tagja között [1].

Explicitté tett értékekről kevés szó esik ezekben az esettanulmányokban. Azonban ez nem jelenti azt, hogy a projektanyagokban sem volt ilyen. Az említett értékek és célok olyanok, mint például a szegénység mérséklése, társadalmi kohézió, helyi identitás, nemek közötti egyenlőség, társadalmi integráció. Az értékek explicitté tétele azért is fontos, mert ezek befolyásolják az egyes eszközök használatát. Például egy indonéziai esettanulmányban olvasható, a következő történet egy katasztrófa utáni felújításról [3]: egy vulkánkitörés következtében a bennszülöttek falvai részben megsemmisültek. A kormány a felújítás keretében új lakóépületeket emelt távolabb a vulkántól, hogy egy következő kitörés ne tehessen kárt bennük. Azonban kis idő elteltével a bennszülöttek visszaköltöztek a vulkán oldalaira, az eredeti falu helyére. 4-5 év múlva, amikor újra kitört a vulkán ez az eseménysorozat újból megismétlődött. Ahogy egy kutatás kiderítette ennek az volt az oka, hogy a közösség számára fontos volt a „hegyi embernek levés” tevékenysége/létállapota, vagyis a világnézetük, értékrendjük fontos része volt, hogy ők „hegyi emberek” vagy „vulkáni emberek”. Ez az érték annyira meghatározta őket, hogy ott hagyták a frissen épített lakóhelyeiket és visszaköltöztek a katasztrófa által sújtott területre.

4.2.3. Metaelemzés tanulságai helyi döntéshozatalra nézve

A képességszemlélet alapján értékelt esettanulmányok több hasznos tanulsággal is szolgálnak. Az átváltási tényezők, a lehetőséghezág aspektusa rávilágít a projekt szemléletű, vagy eszköz-szemléletű fejlesztések hiányosságaira. Ahogy Frediani és szerzőtársai is rámutatnak, az eszköz-szemlélet egy projekt hatásainak csak nagyon kis hányadát tudja megragadni (Frediani et al. 2014). Csak a szándékolt hatások értelmében tudja értékelni egy projekt sikerét, de nem tudja értékelni azokat a jó, vagy rossz következményeket, amelyeknek a projekt szándékolatlanul okozója volt.

Egy másik hiányossága az eszköz-szemléletnek, hogy sokszor elhanyagolja a cselekvésre való szabadságaspektusát, az értékelése nem terjed ki arra, hogy a szereplőknek milyen lehetősége van a társadalmi részvételre. Úgy tekint az egyes projekt kedvezményezettjeire, mint pusztán befogadókra, páciensekre, de nem a fejlődés aktív elősegítőire. Sokszor ez a hiányosság veszélyezteteti egy-egy projekt hosszú távú fennmaradását.

Az elemzésből az is kiderült, hogy a pusztán eszközökkel való rendelkezésre koncentráló tervező-szemlélet általában alábecsüli, vagy egyáltalán nem törődik a valódi helyzet komplexitásával. Feltételezi, hogy a célok pontosan előre jelezhetőek és az eszközök automatikusan biztosítják az értékes lehetőségeket. Ezzel szemben az átváltási tényezők egyedisége sokszor befolyásolja egy-egy projekt végkimenetelét. Így a mélyebb társadalmi közeg megértésének hiánya alááshatja a fejlesztés sikerességét.

Egy másik hiányossága a projekt-szemléletnek, hogy homogenizálja az embereket. Vagyis úgy kezeli a fejlesztés befogadóit, mint homogén egyénekből álló csoportot. Ezért nem is tudják megmagyarázni, hogy miért lépnek fel egyenlőtlenségek egy eszköz használata során, miért van különbség abban, ahogy egyes emberek a rendelkezésükre álló erőforrásokat értékes cselekvésekké és létállapotokká generálják.

A képességszemlélet alapján értékelt fejlesztések így tehát felhívják a figyelmet arra is, hogy egy fejlesztő ügynökségnek, vagy döntéshozónak milyen szempontokat kellene figyelembe vennie egy projekt során. Az elemzés lehetőségek szerinti aspektusa rámutat, hogy nem az eszköz meglétét, hanem annak tényleges felhasználását kellene figyelembe venniük. Ezt pedig úgy érhetik el, ha figyelembe veszik egy eszköz használatával összefüggő átváltási tényezőket és értékeket.

Ugyanígy el kell hárítani azokat az akadályokat, amelyek a valós társadalmi részvétel útjában állnak. Az embereket képessé kell tenni a döntéshozatalban való részvételre, meg kell

teremteni a megfelelő körülményeket és figyelembe kell venni a meglévő vezetői, döntéshozói struktúrát.

4.4. Elemzési keret kiigazítása empirikus elemzésre

Úgy gondolom, a folyamat szerinti aspektust, pontosabban a cselekvésre való szabadságot részletesebb szempontok szerint kell elemeznem, hogy alaposabb elemzést adhassak azokról a tényezőkről, amelyek befolyásolják ezt a kiemelten fontos képességet. Ezért a cselekvésre való szabadság elemzési szempontját a politikaelméleti szakirodalomból ismert „hatalomkocka” (*power-cube*) nevű elemzési kerettel fogom megragadni (Gaventa 2006).

A hatalomkockával foglalkozó kutatók értelmezésében a politikai szabadság a következőt jelenti: „képesség arra, hogy valaki hatékonyan részt vegyen a társadalmi határok kialakításában, amelyek meghatározzák, hogy egy társadalomban mi lehetséges” (Gaventa 2006, 26). Tehát nem csak erőforrások elosztása, vagy különböző beavatkozások fölötti döntésről van szó, hanem arról is, hogy az egyének meghatározzák a cselekvési lehetőségek „terét”, mi az ami egyáltalán a döntéshozatal asztalára kerül. Hatalom alatt ez a koncepció a következőt érti: „társadalmi határok hálózata, amelyek korlátozzák a lehetséges tevékenységeket” (Gaventa 2006, 26).

A hatalomkocka három dimenzióra épül, amelyek egy háromdimenziós teret alkotnak. A három dimenzió a következő: hatalom terei, hatalom formái és hatalom szintjei. Hatalom terei alatt azok a lehetőségek, csatornák értendők, ahol az állampolgárok cselekedni tudnak, hogy befolyásolják azokat a beavatkozásokat, diskurzusokat, döntéseket és kapcsolatokat, amelyek érintik a saját életüket. Például egy részvételi költségvetés megalkotásának a folyamata tipikusan egy olyan tér, ahol az állampolgárok beleszólhatnak az őket érintő kérdésekbe. Fontos hangsúlyozni, hogy a hatalom terei nem csak szimplán jelen vannak a társadalmi valóságban, hanem dinamikus, ember által alkotott eszközök a hatalom gyakorlására.

A hatalomkocka a hatalom tereinek három különböző fajtáját különbözteti meg: *zárt terek* (*closed spaces*), *meghívott terek* (*invited spaces*) és *szerzett terek* (*claimed spaces*) (Cornwall 2002). Zárt tér az olyan döntéshozói tereket jelent, amelyekben egy zárt csoport, zárt ajtók mögött hoz döntéseket, anélkül, hogy bármilyen más cselekvőt bevonna a folyamatba. Ilyen lehet például egy város közgyűlése. A civil társadalom egy része pont azon dolgozik, hogy ezeket a zárt tereket megbontsa és nagy nyilvánosságot és átláthatóságot biztosítson. Meghívott tér azt jelenti, hogy a döntéshozás egyes folyamataiban a döntéshozó szerv meghív

bizonyos szereplőket (például felhasználókat, érintetteket). A meghívott térnek általában van valamilyen intézményesített formája, például lakossági fórum. A szerzett tér alatt a koncepció azokat a hatalmi formákat érti, amelyeket a kevesebb befolyásoló erővel bíró társadalmi csoportok szereznek maguknak. Általában azt jelenti, hogy hasonló gondolkodású emberek összefognak egy közös cél érdekében. Ezek a terek nagyon változatosak lehetnek társadalmi mozgalmak és egyesületek alapításától kezdve a természetes helyekig (például egy kocsmáig), ahová az emberek összejárnak megvitatni az őket érintő társadalmi döntéseket.

Ezek a terek dinamikusan összefüggnek egymással és dinamikusan változnak. Például előfordulhat, hogy egy társadalmi mozgalmakat elindító helyi egyesület egyszer csak meghívottá válik, mert a városfejlesztési dokumentumok hivatalos véleményezője lesz az önkormányzatnál. A szerzett hatalmi tereknek azért van nagy jelentősége, mert ez az a hely, ahová az újfajta igények be tudnak csatornázódni.

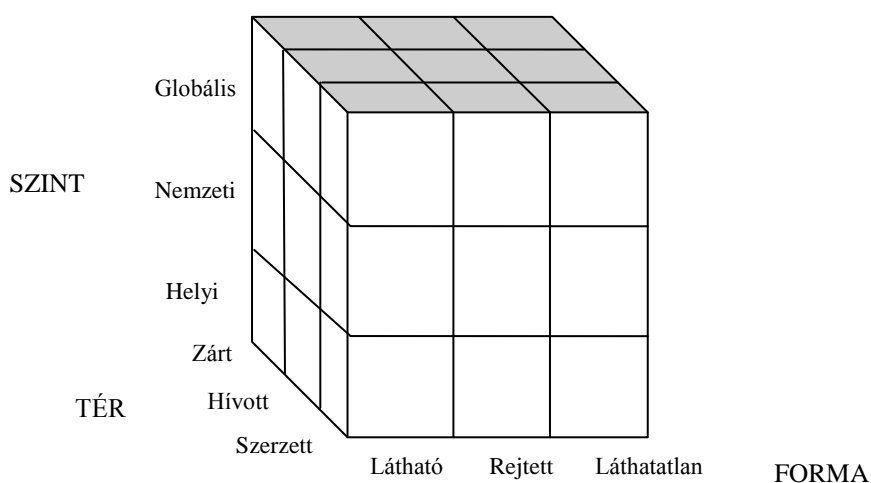
A hatalomkocka második dimenzióját a hatalom különböző formái jelentik. Ez a dimenzió azt próbálja meg megragadni, hogy a hatalom manifesztációi mennyire láthatóak, vagy láthatatlanok. Ennek megfelelően a szakirodalom megkülönböztet *látható hatalmat* (*visible power*), *rejtett hatalmat* (*hidden power*) és *láthatatlan hatalmat* (*invisible power*). A látható hatalom jelenti a politikai hatalom látható és pontosan definiált aspektusát. Ilyenek a formai szabályok, struktúrák, hatóságok, intézmények és a döntéshozás egyéb formai folyamatai. Rejtett hatalmat jelent a politikai napirend (agenda) meghatározása. Bizonyos befolyásos emberek, csoportok, intézmények ellenőrizni tudják, hogy ki és milyen problémák kerülnek a döntéshozatalba. Általában a kevésbé befolyásos csoportok ilyen rejtett hatalmak miatt maradnak ki a döntéshozásból. A láthatatlan hatalom azokat az egyéneket és csatornákat jelenti, akik befolyással vannak a politikai részvétel pszichológiai és ideológiai hatáira, vagyis befolyásolni tudják egyes problémák jelentését, interpretációját és az általános elfogadhatóság normáit. Sokszor komoly problémák nem csak a döntéshozói asztalról hiányoznak, de a különböző érintettek elméjéből és tudatából is kimaradnak. Ezek a csatornák befolyásolják hogyan gondolkodnak az emberek a saját helyükről a világban, mit gondolnak elfogadható helyzetnek a saját alá, vagy fölérendeltségükről. Például: alacsony jövedelmű országok fejlesztési projektjeiben gyakran fordul elő a helyi elit dominanciája, akik a saját profitjuk érdekében kihasználják a projektet kiszorítva ezzel kevésbé befolyásos csoportokat. A helyi társadalom számára azonban ez a status quo, ez tűnik a dolgok rendjének, nem gondolják, hogy tenniük kéne ez ellen valamit.

A hatalom három formájának a megkülönböztetése azért is fontos, mert ezek jelentik a különböző stratégiákat, ahol a civil társadalom beavatkozhat és teret szerezhethet magának a döntéshozásban. Egyes civil kezdeményezések a látható, formális jogi keretek között mozognak, például részt vesznek véleményezési folyamatokban, lakossági fórumokon. Mások a mozgósításra, kollektív cselekvési tervek kidolgozására koncentrálnak, hogy leküzdjék az akadályokat, amelyek bizonyos problémák előtérbe kerülése ellen hatnak. Ilyen lehet például egy photo-voice kiállítás a városháza folyosóján a helyi szegregált kisebbség körülményeiről. Más civil csoportok a láthatatlan hatalmi formák megbontására törekszenek azzal, hogy tudatossá tesznek bizonyos értékeket, például az egyenlőséget, vagy vallási toleranciát.

A hatalomkocka utolsó dimenziója a területi dimenzió, amely szerint vannak helyi, nemzeti és globális hatalmi formák. A szakirodalomban néhányan amellett érvelnek, hogy a részvételi folyamatoknak helyben, a lokális térségben kell kezdődniük, vannak akik amellett érvelnek, hogy a globális folyamatokban való részvétel elengedhetetlen, mert a hatalom egyre inkább a globális szereplők kezében csoportosul (Gaventa 2006). Ahogy az összes többi dimenzió, a lokális, nemzeti, globális szint is szorosan összefügg egymással: a helyi szinten jelentkező cselekvési lehetőségeket befolyásolja a globális szinten cselekvők; és fordítva: a helyi szinten történő változások alakíthatják a globális színteret.

A hatalomkocka tehát a három különböző dimenzió (tér, forma és szint) összerakásából keletkezik, amely így egy 3x3x3-as kockát alkot, amelynek egyes alkotóelemeit egyesével lehet kibontani és elemezni (4. ábra). A dimenziókon belüli elhatárolások nem szigorú kategóriák, hanem sokkal inkább egy flexibilis, adaptív kontinuum részei.

4. ábra Hatalomkocka

Forrás: Gaventa (2006) alapján saját szerkesztés

4.5. „Képességszemlélet alapú elemzési keret esettanulmányok elemzéséhez” című fejezet összefoglalása

Értekezésem negyedik fejezetében megalapoztam egy elemzési keretet, amely alapján először a szakirodalomban meglévő esettanulmányokat elemeztem. A metaelemzés során arra a következtetésre jutottam, hogy fejlesztéseket nagyon gyakran jellemzi az eszköz-szemlélet amely során sokkal inkább infrastruktúra meglétére koncentrálnak a fejlesztők, mint a fejlesztés során elérhető képességekre. A fejezet utolsó részében kiegészítettem az elemzési keretemet az alacsony és magas jövedelmű országok közötti különbségeknek megfelelően, amelyet a továbbiakban a saját esettanulmányaimra alkalmazok.

5. Szegedi esettanulmányok elemzése – Árkád, Napfényfürdő, Mars téri piac

Ebben a fejezetben kutatásom empirikus eredményeit mutatom be. Először röviden ismertetem az alkalmazott kutatómódszertant, majd egyesével elemzem az esettanulmányokat az elemzési keret alapján: az Árkád, a Napfényfürdő építését és végül a Mars tér fejlesztését.

5.1. Kutatás módszertana

Empirikus kutatásom célja annak a feltárása, hogyan működnek ezek a fejlesztési projektek, milyen tényezők befolyásolják a fejlesztés folyamatát, az adott eszköz használatát és milyen tényezők teszik sikeressé, vagy éppen sikertelenné az adott projektet. Ezért a kutatásom elsősorban a projektek során szerepet kapó társadalmi, gazdasági, környezeti tényezőknek a feltárására, a közöttük lévő kapcsolatok megértésére, megismerésére irányul. Ennélfogva kutatásomnak a kvalitatív kutatómódszertan felel meg (Babbie 2008). Miután a kutatásom elsősorban feltárássra, megértésre irányul, nem fogalmazok meg hipotéziseket.

A kutatásom induktív, abban az értelemben, hogy egyedi esetekből indul és abból próbál meg valamilyen mértékű általánosítást megtenni. Azonban a kutatásom jellemezhető bizonyos abduktív kutatómódszertanhoz kötődő elemekkel (Blaikie 2000; King et al. 1994). Először is azért, mert kutatásomban elsősorban nem általános, több eset magyarázatára is képes eredményekre töreksem, hanem a konkrét esetek *egyedi* magyarázatára, a lehető legjobb magyarázatra. Másik abduktív kutatómódszertanhoz kötődő jellemző, hogy a kutatásomban az egyének *interpretációinak* megismerése a célom. Vagyis nem a világ fizikai, vagy elvont létezőire – például jövedelemre infrastruktúrára, jogszabályokra – fókuszálok, hanem az azokról alkotott interpretációkra. Tehát az interpretációk számítanak és nem az interpretációk valóságnak való megfelelése. Például: nem az számít, hogy milyen jogszabályi lehetőség van az állampolgári részvételre, hanem az számít, hogy az interjúalanyok mit gondolnak arról, hogy „milyen jogszabályi lehetőség van az állampolgári részvételre”. Ennélfogva a jogszabályokkal kapcsolatban tévedő interjúalany interpretációja *azonos súllyal* esik latba, mint azé, aki ismeri ezeket.

A kutatásom korlátja, hogy minden kvalitatív kutatás korlátja a következő: a strukturálatlan adatgyűjtésből következik, hogy a kutató tulajdonságai, személyes értékei

befolyásolhatják az adott társadalmi helyzet értelmezését. Habár kutatásom elméleti része alkalmas általános következtetések levonására, az empirikus, kvalitatív kutatásom csak korlátozottan az. Nem tudok olyan következtetéseket levonni, amely általánosítható lenne, ezért az empirikus kutatásom tézisszerű összefoglalásában is csak a vizsgált projektek erejéig tudok következtetéseket levonni.

A kutatásom a következő lépcsőkből áll: az esettanulmányok kiválasztása után a kutatás első lépcsőjét a fejlesztésekről szóló helyi sajtóanyagok, majd hivatalos dokumentumok, úgy mint közgyűlési jegyzőkönyvek, bírósági határozatok, nyílt levelek, szerződések stb. feldolgozása jelentette. Ezek nyújtották az alapján az érintettek meghatározásának.

A kutatás következő lépcsője az interjúk elkészítése volt. Az interjúfonál összeállítása során a félig strukturált mélyinterjú stratégiáját követtem (1. melléklet). Arra törekedtem, hogy az alany minél inkább a saját narratívájából mesélhessen a különböző fejlesztésekről, ezért elsősorban tág, nyitott kérdésekre helyeztem a hangsúlyt és nem a zárt, tényszerű információszerzésre irányuló kérdésekre. Az interjúzás első szakaszában felkerestem azokat az érintetteket, akik a helyi dokumentumokban nevesítve lettek, majd a második szakaszban hólabda mintavétellel haladva igyekeztem minél több érintettet elérni.

Összesen 31 interjú készült a három fejlesztéssel kapcsolatban. Miután Szeged egy közepes nagyságú város, minden interjúalanyom érintett volt – legalább felhasználói szinten – mindegyik fejlesztésben, ezért nagyon nehéz lenne elkülöníteni, hogy melyik fejlesztésről hány interjú szólt. Összesen 31 interjú készült a következő felosztásban: civil 9 fő, felhasználók 4 fő, helyi politikus 10 fő, szakértő 8 fő. Természetesen ezek a szerepek csak hozzávetőlegesek, mert aki civilként aktívan részt vett egy fejlesztéssel kapcsolatos társadalmi megmozdulásban, az egyben felhasználó is, de egy helyi politikus is lehet aktív a civil életben abban az értelemben, hogy aktívan támogat alulról jövő kezdeményezéseket. Szakértő alatt olyan érintetteket értek, mint a fejlesztés tervezői, vízügyi szakemberek, a megvalósult létesítmények volt és jelenlegi vezetői, vagy a helyi önkormányzat munkatársai. Talán érdemes megjegyezni, hogy az önkormányzat honlapján található hivatalos e-mail címen való megkeresésre 21 helyi politikus közül 8 válaszolt. Mások is voltak, akik a megkeresésemre nem vállalták az interjút: cégvezetők üzleti titokra, a érintett Mars téri kereskedők a fejlesztéssel kapcsolatos kellemetlen, „megalázó” élményeikre hivatkozva nem álltak szóba velem. Az interjúalanyok között 29 férfi volt és 2 nő.

Kutatásom eredményeinek a bemutatása a következőképpen épül fel: először különböző hivatalos dokumentumok (szerződések, jegyzőkönyvek) alapján ismertetem a fejlesztésekkel

kapcsolatos *tényeket*. Majd ezután az elemzési keretemenek megfelelően ismertetem az egyes aspektusokat a tényekre, sajtódokumentumokra, interjú-összefoglalókra hivatkozva.

Mielőtt azonban rátérnék az egyes fejlesztések részleteire, érdemes a fejlesztések lokális térségéről, Szegedről és vonzáskörzetéről néhány dolgot elmondani. Szeged megyei jogú város, Magyarország harmadik legnépesebb városa, kb. 161 000 fővel¹⁶, a Dél-Alföld legnagyobb városa és Csongrád megye székhelye. Szeged városképének egyik legmeghatározóbb eseménye az 1879-es nagy tiszai árvíz, amelyben a város szinte teljesen lepusztult, majd később más európai városok támogatásával újjáépült. Az akkor kialakult városszerkezet mind a mai napig meghatározó. Az élelmiszeripar (Szegedi Paprika, Pick), valamint a kiváló minősítésekkel rendelkező Szegedi Tudományegyetem fontos szerepet tölt be a város életében.

5.2. Árkád építése

Az Árkád építésének elemzését az Árkád bevásárlóközpont fontosabb jelenlegi jellemzőivel kezdem, majd idővonalba rendezem a legfontosabb dokumentált eseményeket a fejlesztéssel kapcsolatban. Végül az elemzési keretnek megfelelően, helyi dokumentumokból és interjúkból való idézetekkel alátámasztva levonom a következtéseimet.

5.2.1. Árkád fontosabb jellemzői

Első Magyar Kenderfonó Zrt., Posta, Megyei Önkormányzat által fenntartott múzeumi raktár, társasház és óvoda („Kenderfonó tömb”) területén épült fel. Beruházó az Einkaufs-center Szeged GmbH & Co. KG. és az ECE Projektmanagement Budapest Kft. Üzemeltetője ECE Projektmanagement Budapest Kft. Ez a cég üzemelteti a magyarországi Árkád üzletházakat (Budapest, Pécs, Győr, Debrecen, Szeged). Az Árkád Szeged a Dél-Alföldi Régió legnagyobb bevásárlóközpontja a maga 3 szintjével, 130 üzletével. Összesen 41 000 m², 1350 parkoló, éttermek, kávézók, kölyökpark áll a látogatók rendelkezésére. Közel 1000 főnek nyújt munkát. Itt található Magyarországon a legnagyobb Spar üzlet.¹⁷ Közeliében található a Mars téri piac. Szeged másik két nagyobb bevásárlóközpontja a Szegedi Pláza és a Napfénypark a város külső részén találhatóak.

---

¹⁶ Forrás: www.ksh.hu

¹⁷ Forrás: www.arkadszeged.hu

5.2.2. Árkád fejlesztésével kapcsolatos fontosabb dokumentált események

2005. október	Első hír arról, hogy az Árkád jön Szegedre (Délmagyar 2005).
2006	Első hír, hogy az Árkád a Kenderfonó területére fog épülni (Fekete 2006).
2006	Kezdeményezik a kenderfonó védettségét (Dobó 2010d).
2007. július 05.	Községiülés szavaz a Kenderfonó tömb építési tervéről: kereskedelmi besorolást kap.
2007. augusztus	ECE GmbH által szponzorált koncert (Schlesswig-Holstein Zenei Fesztivál Kamarazenekara). Emellett támogatja a Király-König Péter Zeneiskolát és a Szeviép-Szeged női kosárcsapatát (Délmagyar 2007).
2007. október	Építészeti tervpályázat eredményhirdetése. Nyertes: budapesti Szántó és Mikó Építészek Kft. (Fekete 2007b).
2008. november	Elkészültek az Árkád végleges tervei. A beruházó a szegedi Árkádra kiírt építészeti tervpályázat második helyezettjével, a 3H Építésziroda Kft.-vel kötött szerződést, konzulensként pedig az első díjat nyert Szántó és Mikó Építészek Kft. közreműködik (Délmagyar 2008).
2008. április	Központi Tervtanács elfogadta a terveket (Délmagyar 2008).
2008. augusztus	Árkád megveszi az önkormányzattól a Boross József utcai múzeumi raktárépületet (Bakos 2008).
2009. január 20.	Településrendezési szerződés aláírása a beruházó Einkaufs-center Szeged GmbH & Co. KG, az ECE Projektmanagement Budapest Kft. és Szeged Önkormányzata között. ¹⁸
2009. március	Kenderfonó átadja az ingatlant, Szegvárra és Hódmezővásárhelyre költözik (Pintér 2009e).
2009. április	Szögedi Védegyletnek és a Fidesz szegedi csoportjának sajtótájékoztatója Kenderfonó és más épületek műemléki értékéről Szegeden. Nyílt levél a beruházóhoz (Pintér 2009e).
2009. május	ECE igazgatója megkereste a Szögedi Védegylet képviselőjét a műemléki védelem kapcsán (Pintér 2009d).

---

¹⁸ Településrendezési szerződés, 2009.január 20.

2009. július	Szegedi Hagyományörző és Városképvédő Egyesület és a Védegylet Szegedi Csoportja csatlakozik a civil összefogáshoz (Pintér 2009d).
2009. szeptember	Az ECE GmbH mégsem veszi meg az egyik saroképületet, így a Településrendezési Szerződésnek megfelelően eláll a közpark létesítésétől (Délmagyar 2009).
2009. szeptember	Munkáspárt sajtótájékoztatója a Kenderfonó épületéről (Pintér 2009e).
2009. szeptember	A szegedi Fidelitas és a Fidesz közös sajtótájékoztatója a Rigó utcai óvoda előtt a Kenderfonóról (Pintér 2009d).
2010. június	Építés kezdete. Kivitelező: Market Építő Zrt (Fekete 2010a).
2010. július	Régészeti munkálatok folynak a területen (Dobó 2010d).
2010. július	A Városképvédő Egyesület egyik tagja feljelenti az ECE GmbH.-t a Rigó utcai homlokzat teljes elbontása miatt. A rendőrség a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal határozataira hivatkozva alaptalannak találja a feljelentést (Dobó 2010d).
2010. augusztus 24.	Árkád alapkövének letétele (Fekete 2010b).
2010. szeptember	Fidesz által szervezett lakossági fórum az Árkád mellett lakók számára, amelyen részt vettek az ECE GmbH képviselői is (Fekete 2010a).
2010. november	Elkészül a Gutenberg utca, amely a Belvárostól az Árkád irányába vezet (Délmagyar 2010).
2011. március	Árkád szerkezetkész. Ebből az alkalomból a beruházó Bokréta ünnepséget rendez (Délmagyar 2011a).
2011. április 3.	Nyílt nap a szerkezetkész Árkádban (Délmagyar 2011c).
2011. szeptember	Petíciót adnak át a belvárosi kereskedők a városvezetésnek a belvárosi bérleti díjak csökkentése érdekében. Petíciójukat azzal indokolják, hogy az Árkád elszívja a Belváros forgalmát (Szegedma.hu 2011c).
2011. október 04.	Megnyílik az Árkád (Gonda 2011).
2011. október	Kereskedők a városháza elé vonulnak tüntetni az alacsonyabb bérleti díjakért. A Városháza hivatalos közleménye a petícióra:

	több éve nem volt emelés a bérleti díjakban és egyébként is az IKV Zrt. határozza meg a díjakat (Szegedma.hu 2011d).
2012. január 01.	Plázastop lép érvénybe (367/2011. (XII. 30.) Korm. rendelet).
2012	Építészeti Nívódíjat kap az Árkád épülete (Délmagyar 2012).
2013 április	Demonstrálnak a belvárosi kereskedők a bérleti díjak csökkentésének érdekében (Szegedma.hu 2013).

5.2.3. Árkád elemzése

Az interjúalanyok körében, de elsősorban inkább a helyi sajtó anyagokban jelenik meg az **Árkád által lehetővé tett modern, kényelmes üzletközpontban való kereskedelem, vásárlás lehetősége**. Az interjúalanyok kiemelték, hogy volt piaci igény az Árkádra Szegeden és legfőbb vonzerejéhez tartozik a sokféle márka elérhetősége, a kényelmes, szervezeten működő üzletközpont és az Árkád által szervezett rendezvények.

Még le sem rakták az alapkövet, de már bérbe adták a bevásárlóközpont 40 százalékát a tulajdonosok (Fekete 2010a).

A számok felfelé mennek, az üzletek forgalma javul. A központ elvárásai szerint 5 év alatt kell felfutni egy olyan bázisra, ami fenntartható. De a jelek biztatóak. [11]

A tömegben annyi iskolást láttunk, hogy a megnyitó előtt Botka László polgármesternek felvetettük: egyszerűbb lett volna eleve iskolaszüneti nappá nyilvánítani a keddet [az Árkád nyitásának napját].(Gonda 2011)

Csak meg kell nézni, hol hány embert lehet látni. Volt, aki átcsábult, de van aki legfeljebb csak a hosszú távú szerződés lejártával tudna átjönni [a Szegedi Plázából]. [11]

Ténylegesen megjelent az a nézet, hogy nincs szükség rá, de ez valószínűleg nem igaz, mert volt piaci igény. Az emberek keresnek bizonyos szolgáltatási szinteket, és volt ingatlanfejlesztési igény is. [28]

Nívós kereskedelmi létesítmény, egyenlege pozitív, helyi adóbevételt is jelentősen megnöveli. 25 km-es a vonzáskörzete. Professzionálisak voltak, hitelből építették. Szerbiából, Romániából is jönnek. Van forgalomcsökkentő hatása, de összességében pozitív az egyenlege. [28]

Az egyik fő vonzerő a budapestihez fogható bérlői mix, mégpedig olyan kínálattal, melyhez fogható vidéki városban jelenleg nincs, tehát a szegedi vásárlóerő végre saját

városára koncentrálódik. Jó néhány márka ugyanis eddig szinte csak Budapesten képviseltette magát (Délmagyar 2011a).

Úgy gondolom szeretik a szegediek, de nyilván nem mindenki gondolja így. Ezek a márkák nem nagyon voltak elérhetőek eddig. [11]

Azóta látszik, hogy nagy a vonzereje. Bevonzó világmárkák miatt sokan átmennek. [23]

Szervezett, profin működő cég. Sok cserélődés ma már nincs a bérlokkben [12]

Sokan panaszkodnak, hogy kötöttek az előírások, de mi azokat komolyan vesszük, betartjuk. Igaz, sokszor nem vagyunk elég rugalmasak, de következetesek, számonkérőek vagyunk. Németesek, kockák vagyunk. Rendet kell tartani, de mi is betartjuk, amit ígérünk.[11]

Szeged a napfény városa. Az épület hosszanti tengelyében kialakított átrium (Mall) több szintes, az épület teljes magasságában megjelenik. Az átrium felfele szélesedik, hogy a természetes fény minden szintre bejusson, így érvényesül a mondás.¹⁹ – részlet az Építőipari Nívódíj indoklásából)

Nálunk az őszi, tavaszi divatbemutatók látványosak, sok embert bevonzanak. Vannak ünnepekhez kapcsolódó alaprendezvények, egészséges életmódhoz kapcsolódó rendezvényeink, most lesz a futás, kerékpártúra, családi rendezvények. [11]

Miután az Árkád a Belvároshoz közel helyezkedik el, lehetővé tette a több interjúalany által is kiemelt **kényelmes parkolási lehetőséget és a közeli vásárlás lehetőségét.**

sok momentum alapján döntöttünk. Belváros, de nem közvetlen Belváros, fontos volt, hogy közlekedéssel könnyen elérhető legyen [11]

Komoly problémát jelent továbbá belvárosi elhelyezkedés esetén a parkolóhelyek hiánya is. Az ÁRKÁD nyitásával végre megteremtjük a lehetőséget valamennyi kereskedő számára, hogy egy minőségi helyen úgy mutathassa be kínálatát, hogy vásárlói kényelmét 1350 ingyenes parkolóhely szolgálja interjú az Árkád egyik vezetőjével (Délmagyar 2011a)

Itt van a parkolási pótlás ügye is: egyre inkább gyalogos a Belváros, de akkor meg kell oldani a parkolási lehetőségeket. Volt olyan terv, hogy a kiskörúton parkolóházakat építenek. De csak egy parkolóház van, de azt sem használják, mert macerás a parkolás benne, magas a

---

19

<http://www.arch.hu/tovabbi-dijak/epitoipari-nivodij-2012?highlight=YToxOntpOjA7czo3OiLDoxJrw6FkIjt9>

díj, sok a lopás, a büntetés.[...] Az Árkád viszont ad ingyen parkolót, ezért nagyon ellentmondásos az Árkád. [21]

Én is ott szoktam parkolni, ha a Belvárosba jövök, onnan csak 7-10 perces séta a Belváros, ennyi meg az egészségnek is kell. [12]

A parkolás ingyenes, egyszerű a megközelítése, minden egy helyen van. [12]

Az Árkád nem csak a vásárlás és a kereskedelem lehetőségét teremti meg, hanem az igényes, kényelmes **közösségi térben való időtöltés lehetőségét** is.

Az Árkád körül a járdák szélesek, a térburkolat ízléses lapokból készült. A Londoni körút sarkán található főbejárat előtt egy kis teret hoztak létre, amelyet találkozóhelynek szántak: ide a későbbiekben a régi gyárra emlékeztető szobrot, valamint padokat, biciklitárolót állítanak. Megszépült a környezet: az elmúlt napokban 80 fát és 4500 cserjét ültettek, valamint gyepszőnyeget fektettek le. A csomópontokban akadálymentes gyalogosátkelőket alakítottak ki, a vakok, gyengén látók segítésére speciális köveket építettek a burkolatba (Délmagyar 2011c).

Egyre többen járnak ide a kávézóba is, tárgyalni, megpihenni, beszélgetni. [11]

Sokan csak bejönnek nézelődni. [27]

Az Árkád nem szándékolt **mellékhatása, hogy elszívja a keresletet a belvárosi kereskedőktől és átrendezi a belvárosi forgalmat, haladási irányokat**. Vagyis az Árkád megszüntette (legalábbis hozzájárult a megszüntetéséhez) a Belvárosban való kiskereskedelem lehetőségét. A kiskereskedők nem tudnak versenyezni marketingjével, könnyű elérhetőségével. Ugyan nem a Belvárosban van, de a Szegedi Pláza lehetőségeit is jelentősen csorbította. Ugyanakkor a magas bérleti díjak miatt nincs lehetőségük az Árkádban üzletet bérelni.

Pécsen, Győrben úgy tudom visszavette a forgalmat a belvárosi boltokban. Ennek ellenére Szegedre is beengedték. 2006-ban még az építési osztály vezetője azt írta, hogy Plázából elég Szegeden. Nyilvánvaló volt, hogy el fogja szívni a vásárlóerőt. Ezzel párhuzamosan csomó parkolót is megszüntettek. Nem tudom, hogy butaság, vagy

szándékoltság volt-e mögötte. Egy parkolási gondokkal küzdő városban nem értem miért kellett ezt megtenni. [13]

Az Árkádban ingyenes a parkolás és 4-10 percre van a várostól. Ez szipkázza a vásárlóerőt, mert így mindenki ott fog bevásárolni. [13]

Visszaesett a forgalom, a bálások, a kínaiak is elmenekülnek. százból csak két kínai van már. Még a számla nélküli bajnokok is eltűnnek, mást ők sem tudnak csinálni. [13]

Az összes kereskedő szívta. [...] A Belváros teljesen tönkre megy, még az angol ruházatok is. Bankok, telefontársaságok kimennek innen. Nagy üres ingatlanok vannak a Belvárosban. Még a Nike is kiköltözött. Az Acapella, hiába megy jól nekik a Kárászon, még ő sem tehetette meg, hogy ne nyisson egy cukrászdát az Árkádban. [21]

Az Árkád következtében áttevődtek a vonulási irányok a városban. [15]

Régen a Kárász volt a bevásárlóutca, élelmiszer utca. Először a Tesco tette ezt tönkre, de az Árkád tette be a kulcsot. [23]

Kiskereskedők nagyon féltek, jogosan is. A parkoló miatt leginkább. Itt komoly bérlők vannak, világiak, a Plázánál is komolyabbak. Belvárosban van, piachoz közel. Máshonnan is jönnek emberek. Érződik, hogy több üres üzlet van a Belvárosban, az üzletek bérlői is albérleteztetik. [21]

Már volt egy Plázánk, nem kellett volna még egy, nem csináltunk mást, csak beljebb hoztuk a vásárlóközpontot tulajdonképpen, mert aki eddig ki járt, most az Árkádba jár.[...] Nem tudok az Árkádhoz előnyöket felsorolni, nem is akarok. [29]

A magas bérleti díjak hátrányt jelentenek. [12]

Pláza is gondokkal küszködik, a villamosvonalas megközelítése gyengébb. Mozik is pangnak. Ugyan a bérleti díjak kedvezőbbek. A kiskereskedők nem tudnak kimenni. [22]

Az interjúalanyok szerint **az átlagos jövedelmű szegediek és a nyugdíjasok kimaradnak az Árkád használatából.** Az átlagos jövedelmű szegediek kimaradásába egyaránt beletartozik az átlagos jövedelmű fogyasztó és a kiskereskedő. Az előbbi a magas árak miatt, az utóbbi a magas bérleti díjak miatt szorul ki az Árkádban való vásárlás, kereskedelem lehetőségéből.

Fiatalok a célközönsége.[...] Idősebbek nem szeretik a mozgólépcsőt, nem szeretik a parkolót. [12]

Az Árkád bérlői nem az átlag szegedi vásárlót célozzák meg. Mind tőkeerős cégek, akikkel a szegedi vállalkozók nem tudnak versenyezni, megengedhetik maguknak a 6-7 év türelmi időt, amíg nyereséges lesz egy bolt. [27]

Szegedi vállalkozó nem tud odabenn maradni, mert túl magasak a bérleti díjak. [23]

Az Árkád tulajdonképpen hozta a bérlőit, egy európai láncról van szó. Nyilván a városi kereskedőkre ez elszívó hatással van. [27]

Hiányként merült fel az **ipari műemlék méltó megőrzésének lehetősége**. Ebből a hiányból civil mozgalom is született, amelyre a fejlesztés folyamat aspektusánál térek vissza.

Mielőtt meglett volna a műemlékvédelmi megállapodás, gyorsan lebontották. A főépítésznek, vagy kinek meg kellett volna kérdőjelezni ezt a dolgot. De a kapitalista törtetés érvényesült. [21]

Hát én azt mondom, hogy vannak benne »valami« üzemi motívumok. A hátsó fal, a Rigó utca, öntöttvas vasoszlopok a parkoló bejárata mellett, a többit sose láttam. [22]

Végül Gunther Zsoltiék csinálták meg a taknyanyálás homlokzatot, amelybe visszaépítették a Kendergyár homlokzatát. [21]

Látszik a homlokzaton, hogy aki ezt csinálta, attól nem is kérték, hogy őrizze meg az eredeti formákat. [23]

Megpróbálták az Árkád homlokzatába beépíteni, de csak még nagyobb giccs lett belőle. [8]

A sajtóban is előkerült az Árkád építésének mellékhatása, a **poros levegő és az Árkád működésének következtében megnövekedett forgalom**, amely akadályozza a tiszta levegőhöz való hozzáférés képességét.

Annyit szenvedünk! A lakásban mindenhol áll a por, a szekrényeken, a konyhában, mindenhol! Nem merem kinyitni az ablakot, bármekkora a hőség. Amikor dolgoznak a kendergyárat bontók, nem látok át az utca túloldalára sem (Tóth 2009)

Még környezetkárosító is, mert bejönnek az emberek száz km-ről autóval az Árkád miatt. [13]

Habár az általam alkotott elemzési keretben a fejlesztés folyamatában való társadalmi részvétel önértéknek számít; az interjúalanyok maguk is kitértek arra, hogy **nem volt érdemi egyeztetés az Árkád beruházói és a lakosság között.**

Árkád tönkretette a Belvárost. Fel kellett volna kérni a szakmát, hogy mondjon erről véleményt. [21]

Nem volt egyeztetés a kereskedőkkel. [23]

Nem volt semmilyen egyeztetés, csak a szomszédokkal volt, két-három lakót érintett. [29]

Strukturális átváltási tényezők között jelenik meg a **jövedelem hiánya**, amely akadályozza az átlagos szegedit az Árkád szolgáltatásainak az igénybevételében. De a jövedelem hiányát általános társadalmi problémaként nevezték meg az interjúalanyok.

A keresletcsökkenés abban látszik a legjobban, hogy egy fagyaltgömbbel mindenki lefaragta a fogyasztását az elmúlt néhány évben. [12]

De először pénzt kell rakni az emberek zsebébe. [12]

Igény van, csak lóvé nincs. [13]

A szerb vásárlóerő nincs kihasználva. Mintha látnék elmozdulást ebben, ha nem egynapos város lenne Szeged. [15]

Az Árkádhoz kapcsolódóan jelent meg a **rossz szabályozás és a koncepció hiánya**, mint átváltási tényező, amely akadályozza a szegedieket abban, hogy kellemes, élhető Belvárosban éljenek. A rossz szabályozás közül is elsősorban a kereskedőket akadályozza a rossz bérleti rendszer, amely nem képes alkalmazkodni az Árkád által megváltoztatott körülményekhez.

El kellett volna dönteni, hogy mi a bevásárló utca. Kiülős helyek vannak a Kárász utcán, de ott sem sikerült ez teljesen. A Belváros kezd összemosódni. A Széchényi téren is csak bank van, Rossmann, csupa sétálóutcára nem való dolog. [13]

Budapesten is vannak üres üzlethelyiségek. De ott nevetséges összegért kiadták művészeknek a helyiségeket. Ez egyrészt joviális intézkedés, másrészt így nem pusztult ki az utca, volt ott élet. De Szegeden nincs semmi ilyen koncepció a Belváros számára. [21]

Ki kellene találni, hogy mi a Belvárosnak a funkciója. [...] Ugyanez igaz a Tisza-partra. Nincs koncepció. Liberalizmust színelve átgondolatlan a dolog. [13]

Lehetne tervezni a város beosztását, nem volt szükség rögtön a piac mellett egy bevásárlóközpontra. [14]

A Guttenberg utca sétálóutca lett, de ez a történelmi belvárosi tengelyből derékszögben kiszögel. [23]

Széchenyi tér egésze kiürül, csak egy lottózó és egy fotós van már csak rajta. Nem ad hoc módon kellett volna ezt csinálni, de most már mindegy így utólag. [23]

A leárazásnak nincsenek szabályai Magyarországon. Amerikában, még Romániában is vannak. Nálunk szabadon lehet. Nagy cégek fél, vagy egy évvel előre terveznek ezzel. De a kis üzletnek is meg kell rendelnie, márpedig ha nincs tél, megmarad a sapka. Nagyok piszkosul le fogják árazni. [...] Például a Terranova szezonban csinált nyári leárazást. Ki nem megy be oda akkor? [13]

Olyanoknak adták ki, akik kíváncsiak voltak, a bálásnak és kilósna nagyobb bérleti díjat kellett fizetnie. Itt semmi ilyesmi nincsen, bárki bármit nyithat, tele is van a város bálással. Bálások nem versenytársak, aki onnan biznissal az az Árkádba nem nagyon megy. [13]

12 vendéglátóhely nyílt az Árkád óta. Máshol az iparkamara ad engedélyt erre, tehát nincs teljes vadkapitalizmus. Ha azt látják, nem bírja el a kereslet, akkor nem engedik. [12]

De a kiskereskedők a rossz bérleti rendszertől is szenvednek. A bérleti jog lehetetlenné teszi őket. [28]

Szegeden az is rossz, hogy rosszul kezeli az IKV [Ingatlankezelő és Vagyongazdálkodó Zrt.] az ingatlanjaikat. A bérleti díj nagyon magas, ezért üresen állnak. [29]

Megjelenő, egymásnak ellentmondó értékek között jelent meg **a hatékonyság, jövedelemtermelés, mint cél, vagy érték és a kulturális értékek megőrzésének fontossága** feszült egymásnak:

Botka László polgármester a legutóbbi közgyűlésen azt vágta az ellenzéki képviselők (s tágabb értelemben a városvédő civilek) fejéhez, hogy kár siratni, ami fölött eljárt az idő, mert ha a régi szegedi városvezetők is ekként gondolkodtak volna, akkor ma csak alig száz polgár lézengene a Palánkon belül (Pintér 2008b).

Az is érhető, hogy korábban az Első Magyar Kenderfonó Zrt. vezérigazgató asszonya sem pártolta az ötletet, hiszen nyilvánvalóan csökkent volna az épület értékesíthetősége, ha a

homlokzatokat vagy egyes belső tereket meg kellene hagyni az eredeti formában (Pintér 2008b).

Kihaszíratlan épület volt, műemlék. Tulajdonosok kapálóztak ellene. »Városba szorult üzem« volt. Kiharcolták, hogy ne legyen örökségvédelem alatt. [22]

Egy régi épületnek van-e rentábilis funkciója? Egyetem, könyvtár? Közösségi funkció lehetne, de ha minden közösségi funkció, közép-hosszú távon az nem fenntartható. Számomra elfogadható kompromisszum született. [28]

Az interjúkban és a helyi sajtóban egyaránt megjelent a múlt kulturális értékeinek megőrzése, mint fontos érték.

Nyugaton, ha veszek egy védett épületet, akkor az ott árfelhajtó tényező a védettsége. Nálunk igyekeznek mindenről leszedni minden védettséget, mert az nálunk árcsökkentő tényező. Ez a fajta úri réteg pusztult ki, aki ezt értékelné és az ilyeneket megakadályozná, nincs módos polgárság.[...] Hiányzik a minőség akarása. [14]

Érthetetlen, hogy Szegeden miként mennek át ennyire könnyen magánberuházók kezébe az ilyen és ezekhez hasonló értékű ingatlanok, hogyan tűnhetnek el olyan gyárak, házak, épületek, melyeket máshol büszkén őriznének és mutogatnának műemlékként – véli mások mellett a Védegylet civilszervezet szegedi csoportja is (Pintér 2009e).

Szegeden régóta van egy olyan hely, hogy „Árkádok”. Találkozunk az Árkádok alatt. A cég semmit sem foglalkozott a nevével, sem ezzel a hagyománnyal itt Szegeden. [14]

Városképileg sem illeszkedik a körút épített környezetébe. A kendergyárat leépítették, csak a terület volt az érték benne számukra. [29]

Újszegeden és a városban nagy hagyománya, tradíciója van a kendergyárnak, szövőiparnak. Szeged történetéhez ez szorosan kapcsolódik. A szegediek közül sokan érzékenyen reagáltak arra, hogy eltűnt mindkét kendergyári épület, az újszegedi és a belvárosi is.” [8]

Hasonló értékkülönbségként merült fel a jelenlegi társadalmi folyamatok értékelése. Egyes interjúalanyok amellet érveltek, hogy **a belvárosi kiskereskedők versenyhátránya természetes folyamat eredménye, amelyből nekik kell a kiutat megtalálniuk. Mások úgy gondolták, hogy a rossz szabályozás, rossz rendszer eredménye, hogy a Belváros kiürült és a kiskereskedőket segíteni kell.**

Kárász utcaiak nem voltak rugalmasak az alkalmazkodásban. Hallottam, hogy ez természetes folyamat, hogy a boltok kimennek a Belvárosból és csak a luxuscikkek maradnak. [24]

Ezt az árat nem lehet kitermelni, ha nem váltanak profilt, nem alkalmazkodnak az esti nyüzsgéshez. Ha eddig kütyüt árult, most már műtyüt kellene árulniuk. Ki kell találni, hogy mit csináljon. [21]

Szerintem morálváltás fog történni, ki fogja forrni magát az új helyzet, a Belváros újra fog éledni más típusú üzletekkel. [15]

Szerintem kinyírták a belvárosi kereskedőket, akiket csak aktív segítséggel lehetne helyzetbe hozni [23]

12 vendéglátóhely nyílt az Árkád óta. Máshol az iparkamara ad engedélyt erre, tehát nincs teljes vadkapitalizmus. Ha azt látják, nem bírja el a kereslet, akkor nem engedik. [12]

A leárazásnak nincsenek szabályai Magyarországon. Amerikában, még Romániában is vannak. Nálunk szabadon lehet. Nagy cégek fél, vagy egy évvel előre terveznek ezzel. De a kis üzletnek is meg kell rendelnie, márpedig ha nincs tél, megmarad a sapka. Nagyok piszkosul le fogják árazni. [...] Például a Terranova szezonban csinált nyári leárazást. Ki nem megy be oda akkor? [13]

Olyanoknak adták ki, akik kíváncsiak voltak, a bálásnak és kilósnak nagyobb bérleti díjat kellett fizetnie. Itt semmi ilyesmi nincsen, bárki bármit nyithat, tele is van a város bálással. [13]

A szegedi közgyűlés Árkáddal kapcsolatos döntései a zárt és látható folyamatok közé tartoznak. Zárt, mert egy szűk csoport hozta az ezzel kapcsolatos döntéseket és látható, mert Szegeden a legfőbb formális helyi döntéshozó szerv a közgyűlés. Miután az Árkád magánberuházás, a közgyűlés két olyan döntést hozott, amellyel befolyásolta a fejlesztés folyamatát. Első ilyen döntés 2007-ben történt: kereskedelmi (vegyes rendeltetési zóna) besorolást kapott a Kenderfonó tömb. Az ezt szabályozó 21/2007.(VII.09.) Kgy. rendelet rendelkezik továbbá a természeti és az épített értékek védelméről is az alábbiak szerint:

[...] a meglévő fasorokat megszüntetni nem szabad. A szükség szerint kivágott fák pótlásáról megfelelően gondoskodni kell minimum 16-18 cm törzskörméretű új fák telepítésével.

[...]a Rigó és a Bakay Nándor utcában a jellegzetes ipari építészet vakolatlan téglarchitektúráját meg kell jelentetni.

A kéthajós nagycsarnok és a háromhajós bazilikális csarnok [...] Rigó utcai homlokzatát az eredeti állapotnak megfelelően integrálni kell az új építésű homlokzatban a jelenlegi helyén.[...] A tömbbelsőben lévő raktárépület [...] homlokzatnak jellegzetes nyerstégla timpanonját az új épület homlokzatán rekonstruálni kell.

[...] az értéket képviselő szerkezeti elemek – öntöttvas oszlopok, oszlopfők, korlátok, gépek stb. – kerüljenek bemutatásra (21/2007.(VII.09.) Kgy. rendelet,7.§)

Egyéb rendelkezések között tartalmazta a következőt:

A Vk zónában megvalósuló új épületre használatbavételi engedélyt adni a szabályozási terv területi hatályára készített kertészeti kiviteli tervek alapján megvalósult zöldfelületek kialakítása után szabad (21/2007.(VII.09.) Kgy. rendelet,9.§)

Ez utóbbi paragrafus a következőre változott 2007. szeptember 19-én:

A Vk zónában megvalósuló új épületre használatbavételi engedélyt adni a szabályozási terv területi hatályára készített kertészeti kiviteli tervek alapján megvalósult zöldfelületek kialakítása után szabad, a Z zóna területén tervezett közpark kialakítása ütemezetten is végezhető, nem feltétele a használatbavételnek (33/2007.(IX.19.) Kgy. r. 9 §).

A helyi sajtó is beszámolt erről:

Azt tudtuk meg, hogy a jelenlegi ipari terület – az Első Magyar Kenderfonó Zrt. telke – új besorolást kap, azért, hogy kereskedelmi célra hasznosíthassák. A kulturális örökségvédelmi hivatal megállapítása szerint megőrzésre érdemes építmény nincs a tömbben, csak a jellegzetes ipari építészet vakolatlan téglarchitektúráját kell az új létesítményben megjelentetni (Fekete 2007a).

Másik közgyűléshez tartozó döntés a településrendezési szerződés jóváhagyása volt, amelyben az alábbiakat vállalta az ECE GmbH:

- közmű munkálatok elvégzése
- elektromos és távközlési vezetékek kiváltása föld alatti vezetékekkel
- közvilágítás megvalósítása
- új trolibusz-felsővezeték építése
- két trolibusz-megállóhely felújítása
- fedetlen közterületi kerékpártárolók létesítése, legfeljebb összesen nettó 10 000 € összköltség mellett
- meglévő növényzet kiegészítése és további növényzet telepítése
- útszélesítés céljából eltávolított fák pótlása
- közpark létesítése
- 50 000 000 Ft közhasznú támogatás nyújtása a kiemelten közhasznú Szegedi Környezetgazdálkodási Nonprofit Kft. részére
- épített értékek védelmére vonatkozó előírások teljesítése
- a Kenderfonó épülettömbjében megtalálható öntöttvas oszlopokból, oszlopfőkből és korlátokból készült válogatás megjelenítése a bevásárlóközpont épületében
- a megfelelő gépek bemutatása, valamint egyéb képi és más eszközök alkalmazása, emlékeztetőül az ingatlan területén több mint száz évet felölelő kenderfeldolgozó kötélverő és fonó ipari tevékenységre
- a Kenderfonó külső homlokzatán található két emléktábla szakszerű eltávolítása, megőrzése, valamint elhelyezése a bevásárlóközpont melletti trolibuszmegállóban.²⁰

A közpark létesítésével kapcsolatban a szerződés a következő tételt is tartalmazta:

Amennyiben a saroktelek megszerzése a beruházás érdemi építési munkálatainak megkezdését [...] követő 2 éven belül bármely okból nem történik meg, az Önkormányzat és az ECE egyaránt jogosultak jelen szerződést az 1.2.3 pont tekintetében egyoldalú nyilatkozattal részlegesen felmondani. [...] Az ECE véglegesen mentesül az 1.2.3 pontban említett

---

²⁰ Településrendezési szerződés 2009.

*kötelezettségei és ezzel a közpark megvalósításának településrendezési feladata alól. [...] az ECE köteles kártalanítást fizetni az Önkormányzat részére.*²¹

A településrendezési szerződést 2008. december 12-ei ülésén tárgyalta a közgyűlés. Az a jegyzőkönyv szerint előterjesztéshez négyen szóltak hozzá:

Botka László, polgármester: 2-3 éve létezik a településfejlesztési szerződések intézményrendszere. Pozitív eredmények vannak ezzel kapcsolatosan, hiszen minden szegedi nagyberuházásnál, legyen akár bevásárlóközpont építés, akár a lakópark építés, útszélesítés, körforgalmak, villamos sín átépítés, itt az Árkád esetében a teljes tömb környékének a közlekedési, járda, zöldfelületi felújítását el tudták érni. [...] Megköszöni mindenkinek a segítségét a hivatalban, az alpolgármester urak közreműködését, hogy jól tudnak élni ezzel a lehetőséggel, és megtalálták azt az udvarias, diplomatikus hangnemet, ami szükséges egy ilyen tárgyalásnál, hogy véletlenül se lehessen a potenciónális beruházót elriasztó hatása. Áttekintve az anyagot elmondható, hogy az Árkáddal mindenképpen előnyös szerződést kötnek. [...]

Kohári Nándor: A magyar gazdaság gondos vezetés alatt tovább szökellve, a Kendergyár sajnálatos módon lényegében leépült, és az Árkád üzletközpontnak fogja átadni a helyét, így a belváros rehabilitáció tervezése során előtérbe került az addig egyébként sokadlagos megvalósítási elemként kezelt Gutenberg utcai tengely kialakítása, amellyel kapcsolatosan a városi napilapban azt nyilatkozzák, hogy a Gutenberg utca felújítás feladata az lesz, hogy vegyes forgalmú tengelyként halad majd át és a belvárost összekösse egyrészt a Mars téri piaccal és az épült Árkáddal. A Mars téri piac és a belváros összeköttetését az Attila utca – Mérey utca – Mikszáth Kálmán utcák biztosítják. A Gutenberg utca egyetlen bevásárlóközponthoz az Árkádhoz fog vezetni és innentől kezdve az, hogy az Árkád beruházás további feltárása érdekében a Széchenyi téri, illetve a Dugonics tér, Árpád tér, Jókai utcai tengelyének történi rehabilitációjának ad acta tették és az Árkád beruházás kedvéért előtérbe vették az addig nem preferált Gutenberg utcai fejlesztést, ez sajnálatos módon mélységesen elszomorítja. Ebből az uniós pénzből, ha már végre rendelkezésre állnak uniós pénzek, lehetőségek, akkor miért egy bevásárló központ szekerét tolják? Miért egy bevásárlóközpont érdekeinek rendelik alá a szegedi belváros rehabilitáció következő ütemét? [...]

---

²¹ Településrendezési szerződés 2009.

Botka László: A város-rehabilitációs program legfontosabb eleme – ezért is dolgoztak rajta több mint egy éven keresztül -, hogy meg kellett mozdítani benne a vállalkozói tőkét. Azért került beadásra ez az akcióterület, mert itt három gazdaság számára is fontos beruházás indul. [...]

Nagy Sándor: A Gutenberg utcába, ha valaki elsétál, akkor láthatja azt, hogy amellet, hogy új lakóépületek épültek bizony kisebb forgalmú, de a belvárosi funkciókat kiegészítő üzletek nyíltak, és ez a folyamat az, amit egy ilyen funkcióbővítő város-rehabilitációban lehet támogatni. [...]

Bakai Csaba: Dicsérni szeretne volna az Árkádot, mint beruházást, és mindazokat, akik ezzel foglalkoztak, üzleti szempontból, amit hangsúlyoz. Meg kell köszönni azoknak, akik ilyen üzletet hoztak létre, s akik így „kigombolkoztatták” azt a beruházót, hisz a városban még fejlesztéseket is tudnak ez által realizálni.²²

Az interjúalanyok is rövid döntési folyamattal jellemezték a közgyűlés szerepét és olyan zárt csoportként, amelyhez az átlag állampolgárnak nincs hozzáférése és amelynek hatalma van a jogszabályokat a kedve szerint igazítani:

A Kendergyár területét kapták meg, a beépítési szabályzat módosítása is kellett hozzá. Német cég csinálta, úgy emlékszem a közgyűlésben döntő többséget kapott, de mi tartózkodtunk. Vitattuk, hogy a Belvároshoz ennyire közel kell-e egy bevásárlóközpont.[...] Az épületmagasságot és a beépítési négyzetmétert is módosítottuk. [23]

A politikusoknak a vállalkozó ellenfél. A kamara vezetője sem áll szóba kisvállalkozásokkal. Nem hallgatják meg egymást a felek. A közemberek szempontjai, érdekei nem jutnak fel a nagyemberekhez. [12]

Jogilag nem volt akadálya, ami volt áthágták, vagy másképpen oldották meg. [13]

Már régebben is jelentkezett valaki a mostani Árkád területére, de akkor azért nem valósult meg, mert valaki túl sokat kért. Aztán legutóbb sikerült megtalálni a kikaput hozzá. [14]

Az ECE Gmbh fejlesztéssel kapcsolatos döntései szintén a zárt csoport által és formális keretek között folyó hatalomgyakorláshoz tartozik. Ugyanakkor úgy tűnik, hogy

---

²² Közgyűlési jegyzőkönyv, 2008. december 12.

valamifajta zárt partnerség alakult ki a város vezetése, hivatalos szervei és az ECE GmbH között. Például az építészeti pályázat bíráló bizottságában városvezetők is szerepet kaptak (Fekete 2008). De ide sorolható az a tény is, hogy a városvezetés mintegy mentesítette a beruházót a közpark létesítésének kötelezettsége alól, amikor úgy rendelkezett, hogy a használatbavételi engedélyt anélkül is ki lehet adni.

Mára elkészültek a végleges építészeti tervek: a régi homlokzat értékes elemeit megőrzik – együttműködve a Kulturális Örökségvédelmi Hivatallal és a szegedi önkormányzattal. Szeretnének néhány eredeti kendergyári gépet felújítani és kiállítani a bevásárlóközpontban, a falakon pedig fotókkal emlékezni a hajdani gyárra” – interjú a beruházó cég egyik vezetőjével (Fekete 2008).

Jó a kapcsolatunk a várossal, partnerek vagyunk. A törvény előírásait betartjuk, ha látják a hatóságok, hogy így állunk hozzá, ők is így állnak hozzánk. [11]

Zárt és láthatatlan kategóriába tartoznak az ECE GmbH PR akciói, amelynek a célja a közvélemény befolyásolása. Ilyen volt a ECE GmbH által szponzorált koncert (Schleswig-Holstein Zenei Fesztivál Kamarazenekara) és a Király-König Péter Zeneiskolát és a Szeviép-Szeged női kosárcsapatának támogatása (Délmagyar 2007). Ezt a célt szolgálták az Árkád megnyitásához kapcsolódó események, ünnepségek. De ide tartozik az Árkád közösségi oldalakon való jelenléte:

Az ÁRKÁD azért is tulajdonít hatalmas jelentőséget a Facebook-jelenlétnek, mert a közösségi média pozitív hatásaként így sok fiatal vesz részt a bevásárlóközpont menedzsmentje és a vásárlók közti párbeszédben, esetleges döntéshozatalban is segíthetnek, hiszen gyors és azonnali visszajelzési lehetőséget nyújt egymás felé (Délmagyar 2011b).

Hívott és rejtett kategóriába esnek Szeged építései, a tervezők, a kivitelezők. Hívott, mert a beruházó által beinvitált csoportról van szó, illetve rejtett, mert a tervezők befolyásolták, hogy milyen építészeti tervek kerüljenek a beruházó elé, melyek közül tud majd dönteni. Egyik interjúalany így jellemezte a folyamatot:

Fölkérték a szegedi építészeket, hogy vegyenek részt homlokzati pályázaton. De mondtam nekik, hogy az egyetemen megtanulhatták, hogy homlokzat nincs ház nélkül és ház homlokzat nélkül, így nem mentünk bele. [21]

Hívott és rejtett hatalomformának minősül az ECE GmbH tárgyalási hajlandósága azokkal, akik a Kenderfonó védettsége mellett emelték fel a hangjukat. De miután a megkeresés 2009-ben történt, amikor már készen voltak az építészeti tervek és már folytak a bontási munkálatok, ennek a kapcsolatfelvételnek a tényleges értéke megkérdőjelezhető. Ezt támasztják alá a következő idézetek a helyi sajtóból.

Váratlanul tárgyalásra hívta a szegedi Fidesz-frakció képviselőit a beruházó német cégcsoport képviselője. Kérdés, vajon miről lehet még beszélgetni, miközben az ipartörténeti jelentőségű épületet szorgos kezek a földdel teszik egyenlővé (Pintér 2009d).

Ebben a folyamatban üde színfoltot jelentett számunkra a külföldi beruházó tárgyalási hajlandósága a Bakay-kenderfonó ügyében. Sajnos a találkozót már többször el kellett halasztani, bizonytalanná vált az időpontja; csak remélni tudjuk, a háttérben nem az áll, hogy a város nyomást gyakorol a befektetőre, hogy az ne keresse a kompromisszumot a szegedi civilekkel, a helyi közösséggel (Pintér 2009b)

ECE igazgatója megkereste a Szegedi Védegylet képviselőjét, hogy jelezze: „hajlandó engedni a szegedi polgárok elvárásainak, és az épített örökségből az eredetileg tervezettnél több épület megtartását tervezi (Pintér 2009d).

Jellemző a folyamatra, hogy még ígért valamit az Árkád beruházója, még arról beszéltek, hogy mit lehetne tenni a Kendergyárért, később tudtuk meg, hogy aznap már bontották az épületet. [8]

Azonban a helyi dokumentumokban nincs nyoma annak, hogy az ECE GmbH és a városvédők között ténylegesen megtörtént volna ez a tárgyalás és egyik interjúalany sem említette.

A **Kenderfonó tömb sarkán lévő társasház** részben önkormányzati, részben magántulajdon volt. Már a Településrendezési Szerződés tartalmazta, hogy ha az Árkádnak nem sikerülne megegyezniük a tulajdonossal, akkor elállhatnak a telekre tervezett közpark létesítésétől. Így a sarokház tulajdonosai egyfajta hívott, ám rejtett hatalommal befolyásolni tudták az Árkád fejlesztésének folyamatát.

Furcsa az a beharapott rész a területen. Csak részben került megvásárlásra. Telekspekuláció következtében nem vettük meg végül [...] Visszaadtuk végül a részünket az önkormányzatnak, így az ő feladata a játszótér létrehozása.[11]

Legkevesebb 27 millió forintot kér 57 négyzetméteres, komfort nélküli lakásáért az egyik tulajdonos abban a Boross Józsefutcai házban, amelynek helyén az Árkád-beruházás kapcsán park épülne. »Ha jól felmérgetnek, egyáltalán nem adom el« (Délmagyar 2009).

Játszótér lett volna a Rigó-Baross sarkán, épületet megvették a lakók. 30 milliót akart egy szuterén lakásért. Az Árkád nem volt hajlandó. Mintha iskolákban épített volna játszó eszközöket utána az Árkád. [22]

Ügyvédek nyomták, hogy a tulajdonos annyit kérhet, amennyit akar, úgysem fogják ott hagyni, hát otthagyták. [24]

Az Árkád építői rugalmasak voltak. 50 millió támogatást adtak parkosításra. [28]

Az Árkád építője a vállalt teljesítését sem teljesítette, nincs zöld környezet. [29]

Egy jól működő demokráciában a sajtó fontos szerepet tölt be, mert információközvetítőként működik a hatalom gyakorlói és a lakosság között. Ezáltal egyfajta ellenőrző, felülvizsgáló szerepe is van. A **helyi sajtó hívott és egyben szerzett térben működik** közre az Árkáddal kapcsolatos információszolgáltatásban. A helyi sajtó és az Árkád viszonyát a következőképpen jellemezték az interjúalanyok:

Sajtóval való kapcsolattunk is jó, a Délmagyarral, van Árkád híradó, a rendezvényekről fizetett és nem fizetett hírek is vannak. A VTV is gyakran közvetíti a rendezvényeinket. Radio 88-al is kapcsolatban vagyunk.[11]

Akartam íratni újságcikkbe, május 5. előtt, de úgysem lesz belőle semmi. Gyenge a sajtó és ki kell szolgálnia a hatalmat. [13]

Az Árkád cége úgy kezdte, hogy a helyi sajtóhoz ment és megkérdezte miben segíthet. Aztán támogatta a röplabdacsapatot, amiben hogy-hogynem a főszerkesztő felesége játszott. Egy újságíró ismerősöm mondta, hogy mi nem írhatunk rosszat az Árkádról.[14]

Szerzett hatalommal rendelkeztek azok a **civilek illetve politikusok, akik valamilyen formában kiálltak a Kenderfonó tömb műemléki értékei mellett**. Az ezzel kapcsolatos főbb események és a hozzájuk tartozó sajtó és interjúidézeteket ismertetem az alábbiakban.

2006-ban kezdeményezik a Kenderfonó védettségét azonban 2007 júliusban kereskedelmi besorolást kap.

Lehívtam az Országos Műemlékvédelmi hivatalt, lejött a tudományos osztály vezetője és azt mondta, hogy ilyet máshol nem látni az országban és ideiglenesen védetté nyilvánította az épületet. Aztán amikor lejárt az ideiglenes, a földmérő nem talált épített értéket, hanem csak az oldalépület falában. Hátrányos volt ez a szakértői vélemény, ellentmondott az előzőnek. Hogy lehet, hogy nem a körút felőli oldala az értékes? [14]

A Városvédő egyesülethez bátorság és vakmerőség is kell. Hasonló az illegális munkásmozgalomhoz, csak hogy mi nem akarjuk a rendszert leváltani. [14]

Érdekes módon egyetlen kereskedő sem támogatta az Árkád ellenes kampányomat. [14]

2009 áprilisában a Szögedi Védegylet és a Fidesz szegedi csoportja sajtótájékoztatót tart a Kenderfonóról, és nyílt levelet címeznek a beruházóhoz, amelyben a tervek átgondolására szólítják fel:

Nem kell messzire tekintenünk, ahhoz, hogy jó példáját láthassuk a hasonló iparterületek értékmegőrző hasznosításának. Elég ha a budapesti Millenárisra vagy a bécsi Gasometer-town-ra gondolunk. Minkét helyen a meglévő, 19. századi épületeket használták kiindulási pontként a mai kor követelményeinek megfelelő, modern tartalommal bíró kulturális intézmények, illetve lakóparkok kialakításához. (Szegedma 2009)

A nyílt levélre reagálva kereste meg az ECE GmbH vezetősége a Kenderfonó mellett kiállókat, azonban, ahogy már említettem, érdemi tárgyalásnak nincs nyoma ebben a folyamatban.

Júliusban bővül a civil összefogása Szegedi Hagyományőrző és Városképvédő Egyesülettel és a Védegylet Szegedi Csoportjával, amellyel kapcsolatban több cikk, nyilatkozat is megjelent a szegedma.hu portálon.

Szeptemberben a munkáspárt, majd külön a szegedi Fidelitas és a Fidesz szegedi csoportja tart sajtótájékoztatót a Kenderfonó műemléki értékéről.

2010 nyarán a Városképvédő Egyesület egyik tagja feljeleníti az Árkád beruházóit a Rigó utcai homlokzat elbontása miatt. Erről szóló sajtódokumentumok az alábbiak, amelyek az ügy eredményét is tartalmazzák:

Arról számolt be portálunk vasárnap, hogy a Bakay-féle kenderfonó megtartásra szánt Rigó utcai homlokzatát mégis lebontották. A városvédők felháborodtak az ügyön, még feljelentés is született, a beruházó és a város szerint minden a szabályok szerint történt, állékonysági problémák miatt kellett bontani, de újjáépítik majd (Dobó 2010c).

A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Védési Igazgatósága által a nyomozó hatóság részére megküldött iratok alapján megállapítást nyert, hogy a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Szegedi Irodája a 2007. március 09. napján kelt, 49011438/2007. számú határozatával a Szeged, Londoni körút – Bakay Nándor utca – Dr. Boross József utca – Rigó utca által határolt ún. Kenderfonó tömb épületeit, építményeit ideiglenes műemléki védelem hatálya alá helyezte, majd ezen határozatot a 2010. március 28. napján kelt, 490/1438/005/2007. számú határozatával visszavonta, tekintettel arra, hogy a helyszíni szemlén megállapítást nyert, hogy a gyárépület együttese az előzetes véleményekkel ellentétben nem képvisel egészében olyan műemléki értéket, mely indokolná a teljes együttes egyedi országos műemléki védelmét. Fentiekre tekintettel a Szegedi Iroda a kiadott ideiglenes védelmet visszavonta, a KÖH Védési Osztálya a védetté nyilvánítási eljárást megszüntette (Dobó 2010d).

A Kenderfonóért való összefogásban részt vevő civilekhez hasonlóan a **belvárosi kereskedők is szerzett, ám rejtett hatalomnak minősülő civil aktivizmust folytattak**, amellyel megpróbálták befolyásolni a döntéshozatal kereteit, a témákat, hogy mi kerüljön a döntéshozatal asztalára.

Az ezzel kapcsolatos főbb események az alábbiak: 2011 szeptemberében petíciót adnak át a belvárosi kereskedők a városvezetésnek.

Petíciót adnak át a belvárosi kereskedők a városvezetésnek. Elviselhetetlen mértékű öltének Szeged belvárosában a bérleti díjak a portálunkhoz forduló kereskedők szerint. A válság hatására egyre kevesebb a vásárló, és a kereskedők bosszúságára hamarosan nyit az Árkád, amely kétségtelenül elszipkázza majd tőlük még azt a kevés potenciális vevőt is. Önszervezkedésükhöz másfél hét alatt mintegy 200-an csatlakoztak a belvárosból. Alapvetően

egyértéktés van az IKV Zrt. és az üzleti bérlők között a kialakult helyzet elemzésében, illetve értékelésében” – mondja Tápai Péter, aki hozzáteszi, hogy a kérdésben felvetett problémák nem újak. Annyira nem, hogy az IKV rá is kérdezett az Árkád nyitásával adódó új helyzetre, illetve a megoldási javaslatokra – sok hasonlóan fontos kérdés mellett – az egy hónappal ezelőtti üzleti bérlőinek kiküldött kérdőívén, melyre meglepően kevés visszajelzés érkezett. A kért bérleti díj csökkentés komoly bevételkiesést okozna, s ez már az IKV Zrt. működését (bérek, napi kiadások), kötelező feladatainak ellátását – például üzemeltetés, karbantartás stb. – is veszélyeztetné. (Szegedma.hu 2011c)

2011 októberében a kereskedők a városháza elé vonultak a bérleti díjak csökkentése érdekében és újabb petíciót adtak át a városvezetésnek, amelyre a vagyongazdálkodási bizottság reagált és tárgyalt a kereskedőkkel, tehát a döntéshozatal témáinak módosítása sikeresnek mondható.

Az ülés végén egyhangúan fogadta el a vagyongazdálkodási bizottság azt a javaslatot, hogy a városüzemeltetési iroda készítsen elő egy tervezetet a belvárosi koncepció kidolgozására, melynek főként a szegedi belváros kereskedelmének, szolgáltatásainak megtartása, arculatának megőrzése lenne a célja (Dobó 2011).

Azonban ennek a belvárosi koncepciónak az értekezés írásának időpontjáig nem volt nyoma a helyi dokumentumokban.

2013 áprilisában a belvárosi kereskedők újabb demonstrációt tartottak.

Demonstrálni fognak a belvárosi kereskedők, tömegével adják vissza üzleteiket, a bérleti díjak csökkentését szeretnék (Szegedma.hu 2013).

Ezt a helyzetet az interjúalanyok is említették:

Pereskedünk az önkormányzattal, próbálunk engedményt kicsikarni a bérleti díjakból.
[13]

Az IKV-nál 24-25% kiadatlan üzlet van, kilencvenvalahány üzlet volt bezárva. Nem tudom az IKV mikor fogja tudomásul venni ezt a folyamatot? Mikor tömeges lesz? Belvárosban 30%-os bérleti díj csökkenés lenne jó. [13]

Ha az önkormányzat előtt tüntettek az volt a baj, IKV-nak írtunk az volt a baj. 94 üzletnek van 24%-os pénzkiesése. Eddig hallani sem akart az IKV csökkentésről. Kétszer gyűjtöttünk aláírást, 40-50 fővel beadtuk, nem volt semmi válasz, a KISOSZ a nevét is hozzáadta. Kinevették minket. [13]

Sok a jogi csűrés-csavarás. Ha kiadnak valamit, azt feléért, a bérleti jogot lenullázták. [13]

A város képtelen volt megvédeni a Belvárost. A Bizottságok szurtyogták a bérlőket, mi is ezen szívtunk 15 milliót. Annyi üres helyiség van a Belvárosban, hogy hoztak egy olyan határozatot, hogy nem kell kifizetni a bérleti jogért a pénzt. De ennek következtében a bérleti jognak nem lett értéke és akik jó ideje birtokolták a bérleti jogot, azoknak leértékelődött a vagyona. Volt aki akár 70-80 millióért vásárolta meg a bérleti jogot. Az IKV nem foglalkozott azokkal, akiknek így elveszett a pénze. Nem voltak hajlandóak tudomásul venni.[...] Így a város saját magát szúrta ki, mert az IKV elesett ezektől a bevételektől. [21]

5.2.4. Összefoglalás az Árkádról

Az elemzési keret lehetőségek szerinti aspektusa rávilágított, hogy az Árkád több képességet is elérhetővé tett a szegediek számára: legfőképpen a Belvárosban való, modern, kényelmes üzletközpontban való vásárlás lehetőségét. De ide tartozik a Belvároshoz közeli parkolás, vagy a közösségi tér használatának lehetősége is.

Mindenesetre az Árkádhoz kapcsolódó lehetőséghezágok illetve átváltási tényezők sokkal érdekesebbek, mert ezek azok a pontok, ahol döntéshozói beavatkozásra nyílik lehetőség. Lehetőséghezágként jelent meg a kiskereskedelem folytatása a Belvárosban. Ha nem is az Árkád egyedül volt a közrejátszó tényező ebben, hanem például a gazdasági válság is, mindenesetre az Árkád megváltoztatta a Belváros forgalmát és elszívta a Belvárosból a keresletet. Ezzel párhuzamosan csökkent a külvárosi Plázában való kereskedelem lehetősége is. Szintén lehetőséghezágként jelent meg, hogy az Árkád épülete nem jeleníti meg méltó módon a területén állt Kenderfonó emlékét. Az Árkád építésének következtében a környéken lakók elestek a tiszta levegő használatától. Az is említésre került, hogy nem volt részvételi folyamat az Árkád tervezése során.

Átváltási tényezők között jelent meg a jövedelem hiánya, amely egyaránt akadályozza az Árkád használatát, mint a belvárosi kereskedelmet. A jövedelem szerepe elsőre ellentmondásos az Árkád fejlesztése kapcsán. Egyrészt azt állították az interjúalanyok, hogy az átlag szegedi nem engedheti meg magának az Árkádban való vásárlást, ugyanakkor az is

előkerült, hogy a leárazás „árversenyét” nem tudják követni a kiskereskedők. Tehát úgy tűnik, hogy az átlag szegedi jövedelem hiánya miatt vagy a bálásban vásárol, vagy az Árkád üzleteinek leárazásán.

Meglepően sok interjúalany említette, hogy a Belvárosban való kereskedelem, vásárlás, időtöltés egyik legnagyobb akadálya, hogy nincs koncepció a Belvárossal kapcsolatban, nincs tervezett funkciója a Belvárosnak és az Árkád elszívó hatása ellensúlyozható lenne, ha a megfelelő szabályozásokkal terveznék a Belváros beosztását. Hasonló intézményi akadályozó tényező a rossz belvárosi bérleti rendszer, amely a kiskereskedőket sújtja.

Az elemzés folyamat szerinti aspektusa rávilágított azokra az értékekre, amelyek befolyásolják az Árkád megítélését. Úgy gondolom, a multicégekhez, bevásárlóközpontokhoz való viszony minden magas jövedelmű országban sokféle – sokszor ellentmondó – értéktől telített: környezetvédelem, hazai ipar védelme, kozmopolitizmus, fogyasztói társadalom, szabad kereskedelem stb. Szegeden ezek közül két konfliktus került elő. Egyrészt a hatékonyság és jövedelemtermelés fontossága szemben a múlt kulturális értékeinek megőrzésével. Egyik nézőpont szerint fölösleges siratni a nem működő gyárakat, kihasználatlan épületeket; a másik nézőpont szerint értékvesztés történik, ha egy épület árában nem tükröződik annak műemléki értéke. A másik ide kapcsolódó értékek között konfliktus a kapitalizmus hatásainak megítélésével kapcsolatos. Az egyik aspektus szerint a versenyből kiszoruló (itt a belvárosi kiskereskedők) feladata, hogy más kereskedelmi lehetőségeket, más megélhetési formákat találjanak maguknak. A másik aspektus szerint a döntéshozók feladata a versenyben alulmaradtak segítése, helyzetbe hozása.

A hatalomkockának a dimenziói megmutatták a fejlesztés folyamatának elemeit, részleteit. Összességében elmondható, hogy az Árkád fejlesztésével kapcsolatos döntések a magánberuházó és a város vezetősége, a közgyűlés kezében voltak. Ugyan a beruházó keresett kapcsolatot mind a lakossággal, mind a városképet védő civilekkel, azonban ez a kapcsolat inkább az információátadás (lakossági fórum, facebook jelenlét, nyílt nap) keretén belül maradt, de nem valósítottak meg a tényleges társadalmi részvételt. A tervezők, illetve a tervpályázaton részt vevők befolyásolhatták az épület kinézetét. Speciális helyet töltenek be a fejlesztés történetében a sarokház tulajdonosai, akikkel végül nem született meg a megállapodás. Szerzett térben mozogtak a Kenderfonó műemléki védelme mellett érvelők, akik nyílt levéllel, rendőrségi feljelentéssel és sajtótájékoztatóval próbálták befolyásolni a tervezés és döntéshozatal kereteit illetve a Kenderfonóval kapcsolatos értékeket. Hasonló

szerepben voltak a belvárosi kereskedők, akik petícióval és tüntetéssel igyekeztek elérni a bérleti díjak csökkenését illetve a bérleti rendszer felülvizsgálatát.

Az Árkád fejlesztésének folyamatára tulajdonképpen „megkésetttség” jellemző. A szerzett térben történő események mindig egy kis csúszással jelentek meg a fejlesztés folyamatában. A Kenderfonóval kapcsolatos összefogás csak akkor szélesedett ki, amikor már javában bontották az épületet és a belvárosi kereskedők is csak akkor fogtak össze, amikor már az Árkád megnyitás előtt állt.

Természetesen csak mérsékelt tudományos igényességgel lehet olyan kijelentéseket tenni, mint a „mi lett volna ha” kezdetű kijelentések. Azonban úgy gondolom, hogy az Árkád fejlesztésének folyamata igazolja a társadalmi részvétel fontosságát, mert mind a belvárosi kereskedelem problémája, mind a műemléki értékek megjelenítésének problémája előre látható, megtárgyalható lett volna, ha szélesebb társadalmi egyeztetés folyik a fejlesztés során.

5.3. Napfényfürdő építése

A Napfényfürdő építésének elemzése során ugyanolyan logikát követek, mint az előzőekben. Először röviden jellemzem a Napfényfürdő jelenlegi állapotát, majd időrendi sorrendbe állítom a legfontosabb eseményeket, végül az elemzési keretet használom.

5.3.1. Napfényfürdő fontosabb jellemzői

A szegedi Napfényfürdő Aquapolis Szeged újszegedi részén, a Belváros híd lábánál helyezkedik el. Területének egy részén korábban is vízi létesítmények helyezkedtek el: Ligetfürdő, Termálfürdő („Gomba”) és SZÚE. Most gyógy-, wellness- és fürdőszolgáltatási komplexum. Főbb jellemzői: a meglévő medencék összes területe 4400 négyzetméter, a csúszdatorony 30 m magas, közel 1000 m csúszdaselem 3000 fős befogadóképessége, fedett csúszdatere van 9 csúszdával, fedett wellness medencék különböző élményelemekkel, gyógymedencék. Korszerű gyógyászati szolgáltatásokat nyújt: egyéni gyógytorna szobák, fizioterápiás szobák, víz alatti tornamedence, orvosi gyögmasszázs, gyógytornaterem, nappali kórház: 14 kétágyas szobával. Fitneszterem, szauna, sókabin stb. áll a vendégek rendelkezésére. A Fürdővel összekötve a Hunguest Hotels Zrt. által üzemeltetett Forrás Szálló található, akinek a vendégei ingyen vehetik igénybe a Napfényfürdőt.

Üzemeltetője a Ligetfürdő Ingatlanfejlesztő és Fürdőüzemeltető Kft, amely 80%-ban önkormányzati tulajdonban van, 20% pedig a Hunguest Hotels Zrt. tulajdona. A belépőjegy árak 4500 Ft-tól 670 Ft-ig változnak. A Csongrád megyeiek számára 30% kedvezményt biztosítanak, az egyetemisták 2100 Ft-ért vehetik igénybe. A külső SZÚE úszómedencét és strandot külön, olcsóbb áron lehet igénybe venni (2000 Ft-tól 990 Ft-ig), két órára szóló úszójegy a SZÚE medencéhez 790 Ft, gyógymedence igénybevétele 670 Ft.

5.3.2. Napfényfürdővel kapcsolatos fontosabb dokumentált események

2005. december	Ligetfürdő felújítása. ²³
2007. július 5.	Szakértői vélemény a Szeged, Ligetfürdő és Termálfürdő, a Fürdő utca 3. szám, a Szent-Györgyi Albert utca 4. szám alatti ingatlan, valamint a Fürdő utca 7. szám alatti ingatlan forgalmi értékének megállapításáról ²⁴
2007. szeptember 14.	Községiülés jóváhagyja a Napfényfürdő építését. ²⁵
2007. november	Csongrád megyei Építész Kamara: Szeged Ligetfürdő és környezetére készülő szabályozás előzetes véleménye. ²⁶
2007. december 10.	Elfogadott pályázat Ligetfürdőre: DAOP 2.1.1/G-2008-0001 azonosító számú, „Versenyképes turisztikai termék- és attrakció-fejlesztés” kiemelt projekt. ²⁷
2007. december 20.	Együttműködési megállapodás Hunguest Hotels, Önkormányzat és Szegedi Fürdők Kft. között (673/2007. (XII.14.) Kgy. sz. határozat).
2008. január 27.	Opponensi vélemény az Új-Szeged, két Tisza-híd közötti terület szabályozási tervéről. ²⁸
2008. február 27.	Csongrád megyei Építész Kamara: Szeged, „Bertalan híd – Belvárosi híd közti terület (Ligetfürdő és környéke) „szabályozási terve” Étv. 9.§ (3) szerinti egyeztetési dokumentációja. ²⁹

²³ www.szegedvaros.hu

²⁴ Ingatlanszakértői vélemény, Limit Kft. 2007.

²⁵ Együttműködési megállapodás, 2007.

²⁶ Csongrád megyei Építész Kamara dokumentuma.

²⁷ Együttműködési megállapodás, 2007.

²⁸ Csongrád megyei Építész Kamara dokumentuma.

²⁹ Csongrád megyei Építész Kamara dokumentuma

2008. április 10.	Szeged és Környéke Kisgazda Polgári Egyesület sajtótájékoztatója a Ligetfürdő ingatlanjaival kapcsolatban. ³⁰
2008. április 17.	Közygyűlési döntés Ligetfürdő körűli terület építési szabályozásának módosításáról, ingatlanok forgalomképesse nyilvánításáról (207/2008. (IV.11.) Kgy. sz.).
2008. május 10.	Szeged és Környéke Kisgazda Polgári Egyesület polgári peres eljűrást kezdeményez az önkormányzat ellen. Indoklás: az önkormányzat forgalomképtelen önkormányzati törzsvagyont apportált annak forgalomképesse nyilvánítása előtt. ³¹
2008. május	Fidesz sajtótájékoztatója a Ligetfürdő bejárata előtt, amely szerint közpénzből magánemberek gazdagodnak a Ligetfürdő beruházás során (Pintér 2008a).
2008. május 27.	Hunguest Hotels Zrt. lakossági fóruma, amely szerint nyitva marad a SZÚE (delmagyar.hu 2008).
2009. március	Szegednek nem lesz medencéje nyáron, mert bezárják a SZÚE-t (Dobó 2009a).
2009. március 20.	Ligetfürdő Civil Munkacsoport sajtótájékoztatója (Dobó 2009a) és Szeged polgármesteri kabinetjének sajtóközleménye a Ligetfürdővel kapcsolatos nyomozás ügyében.
2009. június	Védegylet aláírásgyűjtése szegedi fürdőélet ellehetetlenítése (Pintér 2009d)
2009. június 29.	A Szeged Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatal részére készített, Szeged, Ligetfürdő és Termálfürdőről szóló Ingatlanszakértői véleményezés elemzése. ³²
2009. augusztus 18.	Napfényfürdő szerkezetkész (Pintér 2009d).
2009. szeptember	Ligetfürdő Munkacsoport Sajtótájékoztatója a kutak értékéről (Pintér 2009c).
2009. szeptember	Átadásra kerül a Ligetfürdő beruházója által újonnan felépített katolikus plébánia (Márton 2009).

³⁰ Sajtótájékoztató háttéranyaga.

³¹ Egyesületi dokumentum.

³² Ligetfürdő Civil Munkacsoport Ingatlanszakértői véleményezése.

2009. szeptember 22.	Bács-Kiskun Megyei Rendőr-főkapitányság megszünteti a az ismeretlen tettel szemben különösen nagy vagyoni hátrányt okozó hűtlen kezelés gyanúja miatt folytatott nyomozását. ³³
2010. február	A Ligetfürdő Civil Munkacsoport nyilatkozata az apportba tartozó ingatlanokkal kapcsolatos problémákról (Márton 2010).
2010. március 6.	Védegylet és LMP sajtótájékoztatója a fürdőzéshez való hozzáférésről (Gát 2010).
2010. március 25.	Átadták a Napfényfürdőt (delmagyar.hu 2010).
2010. május	Körbetartozással kapcsolatos vádak a Szegedi Civil Fórumtól (Szegedma.hu 2010c).
2010. június 24.	Együttműködési szerződés módosítása (367/2010. (VI.25.) Kgy. sz. határozat), amely szerint két ügyvezető igazgató helyett már csak egy kerül kinevezésre.
2014. június	Közgyűlési vita a fürdőbelépőről (szegedcafe.hu 2014)

5.3.3. Napfényfürdő elemzése

A Napfényfürdő által elérhetővé tett legfontosabb képességek, amelyeket az interjúalanyok nevesítettek: **a strandolás, úszás, gyógyfürdőzés és az élményelemek használata**. Ezek a lehetőségek a Napfényfürdő építése során a helyi sajtóban is megjelentek.

Önmagában érték az élményfürdő, az hogy van egy ilyen lehetőség a városban. Elsősorban gyerekes családoknak jó. Csúszdázás, csúszdázás, csúszdázás a három legfontosabb előnye. Többségében fiatalok használják, habár vannak idősek is a gyógyvizes részlegben. [...] Szegeden kevés családi program lehetőség van, ezért is jó, hogy van a Napfényfürdő. A város, a Tisza sem túl gyerekbarát, ilyen értelemben szegény a város, ezért jó, hogy épült egy ilyen és van mivel lekötni a gyerekeket. [19]

SZÚE egyébként gyönyörű, lehet mondani, hogy egy láblógató, de a sportuszodához képest jó.[21]

Biztos vagyok benne, hogy a szegediek büszkéek lesznek az új fürdőre, amely évente 400 ezer látogató létszámot céloz meg (delmagyar.hu 2010).

³³ 03000/139/2008/bü. Ügyszámú határozat.

A Napfényfürdő létesítésével kapcsolatos közgyűlési előterjesztés is nevesít hasonló célokat: sport, iskolai testnevelés, úszásoktatás, vízi gyógytorna, élményfürdő, strand, wellness, mint új szolgáltatás, gyógyászat és a Forrás Hotel fejlesztése (1028-25/2007. számú Közgyűlési Előterjesztés).

Átváltási tényezőként jelent meg a jövedelem, amely akadályozza a szegedieket abban, hogy mindenki egyenlő mértékben férjen hozzá a Napfényfürdő szolgáltatásaihoz. Ezt a problémát több helyi civil csoport is hangoztatta.

[É]ppen ők, a kisebb jövedelemmel bírók szorulhatnak ki, ha a profitra, a luxusszolgáltatásokra, az idegenforgalomra építő szálloda veszi át az eddig önkormányzati fürdő üzemeltetését (Pintér 2008a).

Egy kicsit drága, de nem aránytalanul a többi uszodához képest.[...] Be lehetne vezetni olyan engedményeket, mint ott, ahol a nyugdíjasok ingyen vehetnek igénybe bizonyos szolgáltatásokat. [...] A Napfényfürdő drága egy családnak. Sok külföldi autót látok, azokat a románokat, szerbeket, akik megengedhetik maguknak, hogy nyugati autót tudnak vásárolni. Ők átruccannak egy napra. Így nagyon felkapott a Napfényfürdő. [19]

Belépőjegyek drágábbak, a kinti rész is drágább lett. [23]

A Napfényfürdő megfizethetetlen a szegedieknek, kihasználatlan. [29]

A Tisza-part használatát és így a Napfényfürdő területének használatát befolyásoló tényezőként jelent meg a **rossz Tisza-parti szabályozás és az átgondolt városi koncepció hiánya**, amely egyaránt megjelent az interjúkban és a helyi szakmai szervezetek dokumentációjában.

A funkcionális program és a beáramló tőke a városrendezési terv-módosítás invenciózus és nagyvonalú megfogalmazása esetén lehetőséget adott volna egy valódi fürdővárosi miliő kontúrjainak definiálására és megvalósításának megkezdésére. Sajnálattal látjuk, hogy ez a »jól bevált« több évtizedes városrendezési sablonokat meghaladó gondolkodásmód hiányzik a tervből.³⁴

Az Árvíz utáni újjáépítés ajándék volt a városnak, mert a monarchia legjobb építészei dolgoztak rajta. Azóta csak lassú folyamatos rothadás figyelhető meg. [17]

³⁴ Csongrád Megyei Építész Kamara, Ligetfürdő és környékének szabályozási terv Étv. szerinti egyeztetési dokumentációja, 2008.

A Napfényfürdő helyének térnek kellett volna maradnia, SZÚE is ott volt, az is rusnya volt. [...] A régi fürdő még valamennyire benne volt az utcában, de a Gombára fűzték fel a többi épületet. Ezzel lezsákoltak egy egész utcát. Mondom, úgy tervezik, hogy van egy gomb és arra csinálják a kabátot. [17]

Nincs koncepció, hogy mit akar a város. A város áttételesen elkészönt a tulajdonától. [23]

Az átgondolatlan koncepció azt is jelenti, hogy értelmetlen a fürdőépítés nagymértékű támogatása.

Hajmeresztő ostobaság fürdőt minden görbefához. [17]

Volt egyfajta fürdőépítési düh Magyarországon, aminek a keretében rengeteg fürdő épült. Ez trend volt egy darabig. [...] Ezt mutatja az is, hogy Európa 5 legnagyobb aquaparkjából 3 Magyarországon található. [19]

EU olyanra ad támogatást, ami nem előremutató, impotens dolgokat támogat. Nyomorék élményfürdők épültek. [21]

Lehetőséghezágként jelent meg a Napfényfürdővel szomszédos **Partfürdő fürdési lehetőségeinek megváltozása**. Ugyanis a Projektég, amely a Napfényfürdő beruházását végezte apportként megkapta a Partfürdő területén lévő kutakat is. Másrészt a hatóságok szabályai szerint a Partfürdő medencéi nem használhatóak, mert nem felelnek meg az előírásoknak. Az interjúalanyok szerint a Partfürdő nem feltétlenül azért maradt kihasználatlan, mert a Napfényfürdő elszívja a keresletet, hanem mert az infrastruktúrája nem megfelelő.

A nem mentett oldali területek fürdő funkciójának teljes megszüntetésének szándékát álláspontunk szerint az a mai efemer árvízvédelmi gondolkodás sugallja, amely a jövőben nem lesz tartható.³⁵

Partfürdőhöz már nem jut gyógyvíz, nincs forgató, SZIN alatt sem lehetett fürödni benne tavaly. Napfényfürdő monopolhelyzetbe került. A cél az volt, hogy a fürdő funkciója szűnjön meg, csak rendezvényterület maradjon. [18]

A szabadstrandnak más a funkciója, mint a Napfényfürdőnek. [20]

---

³⁵ Csongrád Megyei Építész Kamara, Ligetfürdő és környékének szabályozási terve Étv. szerinti egyeztetési dokumentációja, 2008.

A Napfényfürdő más kategória, mint a Partfürdő, más a közönsége, nem lehet összehasonlítani a kettőt. [22]

Legnagyobb baj számomra, hogy a régi szabadstrandok, a Sárga, a Fóka a Laposról nem is beszélve nem működnek. [21]

A Partfürdő agyon lett csapva a Napfényfürdővel, mert a megmaradt területe fürdőként nem használható, gazdaságtalan lenne. Mert a medencéknek nincs vízvisszaforgatója, azok nagyon drágák lennének. Így csak a termálvizes medence működik, mert annak a jogszabály szerint nem kell vízvisszaforgató. Habár tavaly probléma volt vele, mert az ártérben van és nem felelt meg a követelményeknek. Fejlesztettek rajta, így kapott ideiglenes engedélyt erre.[22]

Létjogosultsága lenne a Partfürdő fejlesztésének, mert szoktak csónakos kirándulókat fogadni. A SZIN korábban nyereséges volt, de néhány éve már nem az, most 150 M veszteséget termel, ami nagyon megterheli az IH-t. [22]

A Partfürdő halálra van ítélve, mert nincs vízforgató berendezése. [23]

Az interjúalanyok közül többen hiányolták, hogy nincs a városvezetés tervei között a Partfürdő fejlesztése.

Fel kellett volna újítani a Partfürdőt és Sziksóstót. A Sziksósfürdő szándékosan hanyagolva van.[31]

Azért káros, mert a meglévő Partfürdő amortizálódott, fel kellene újítani, de erre már nem maradt forrás. [...]Nincs politikai akarat sem a Partfürdő fejlesztéséhez. [29]

A Partfürdő sorsa régóta kérdés. A területet már évek óta a város rendezvényszervező cége kezeli, s a szomszédban felépült modern óriásfürdő alapásaival egy időben a Partfürdőt rendezvényterületté nyilvánították. Egyesek szerint nem kell a Napfényfürdőnek a konkurencia. Lehet, hogy nekik lesz igazuk, hiszen az alpolgármester maga is elismerte: rendezvényhelyszínként gondolkodnak a területben. (Dobó 2010a)

Másik Napfényfürdővel kapcsolatos lehetőséghez az **sportszerű úszásra alkalmas uszoda hiánya** a városban. Az interjúalanyok és a sajtó szerint ennek oka, hogy nem maradt erőforrás a Napfényfürdő építése után sportuszodára és az EU sem támogatja a sportlétesítmények létrehozását. A Napfényfürdő területén lévő SZÚE medence és a szegedi

egyetem tulajdonában lévő Sportuszoda pedig zsúfolt, ezért többen kimaradnak a használatából.

[E]lképzelhetetlen, hogy a sportuszodában a versenysport mellett az iskolai úszásoktatás, a gyógytestnevelés-gyógyúszás, a tömegsport, az egészségmegőrző úszás is megfelelő helyet, teret kapjon. Miközben más városok (így Hódmezővásárhely) komoly hangsúlyt fektetnek arra, hogy gyermekeik (akár ingyen) úszni tanuljanak, úszhassanak, addig Szegeden most az a sajnálatos helyzet alakult ki, hogy az iskolákban már korlátozták az úszásórák számát (Pintér 2009d).

A városvezetés ahelyett, hogy minél szélesebb rétegek számára biztosítana lehetőségeket, a paragrafusok mögé bújva ledobja magáról a fürdőzési szolgáltatás nyújtásának köteleességét (Pintér 2008a).

Szeged városában több helyütt lenne valóban szükség új, városrészi, kerületi fürdő, vagy uszoda kialakítására. Nincs uszodája Szőregnek, Tápénak, Tarjának, az Északi városrésznek, de Móravárosnak és Alsóvárosnak sem. A déli városrészekről nem is beszélve.³⁶

Korlátozott az úszólehetőség, délelőtt végig iskolások vannak, délután edzések, fél 8-ig vízilabdaedzés van. De végülis 700 FT-ért mit vár az ember? Egy kicsit káosz, ahogy a mostani beléptetőrendszer zajlik, mert bérlettel hamarabb jut be az ember, mint amikor csak úszójegyet vesz. Nagyon zsúfolt a medence. Télen esténként azt látom, hogy ugyanaz a közönség, szombat-vasárnap kevesebben vannak, akkor szívesebben is járok ki.[...] Úgy gondolom, az egyetemisták inkább a sportuszodába járnak. [20]

Talán azzal lehetne javítani rajta, hogy az úszó részét meg lehetne növelni. Szegeden nem lehet igazán hol úszni, már nem is szívesen megy le az ember. [...] Lenne igény arra, hogy legyen még egy rendes uszoda Szegeden, nagyon kevés az úszás-lehetőség. [31]

Vita volt arról, hogy a régit kellene fejleszteni, és hogy nincs fedett uszodája Szegednek. Itt lett volna egy az Etelka soron de az EU nem ad pénzt rá, mert azt mondják, hogy a sport éljen meg önmagától. Szerintem rentábilis lett volna. [24]

Egy sportuszoda építése mindenestül csak 1,5 Mrd forint lenne, nemrég néztem utána. Ígérek vannak, hogy lesz, de ezt már 5 éve mondják. [29]

Infrastruktúra fejlesztés kellett volna egy ilyen uszoda helyett és egy fedett uszoda.[23]

---

³⁶ www.ujszeged.hu

A közfunkció kiszorult a szolgáltatások kínálatából, teljesen átrajzolódott a felhasználók köre. Már nem klasszikus fürdő funkciója van, hanem a célja az exkluzív vendégsereg. Nem is tudom, hová tud menni az, aki nem akar a Napfényfürdőre pénzt kiadni, Sziksóstóra talán.[8]

Lehetőséghezágként merült fel a **Tisza-parti műemléki örökség elpusztítása és a Tisza-parti hagyományos városkép megőrzése**. Ide tartozik a Napfényfürdő épületének túlméretezett volta, egy önkormányzati vendégház és egy katolikus plébánia lebontása. Ez utóbbi helyett a beruházó épített egy újat a katolikus egyház részére.

A módosított szabályozási tervből hiányzik az ennek és a városrész arányrendszerének tiszteletben tartása érdekében megfogalmazott olyan szabályozási eszköz, amely lehetetlenné tenné oda nem illő méretű tagolású, arányú és elhelyezésű épületek telepítését [...]

A tervmódosítás meglehetősen túlméretezett »sajátos« előírásaiban a harsány, környezetidegen építészeti hangsúlyok, mint pld. 30 m magas csúszdatorony, épületen kívüli csúszdacsövek stb. kizárására már nem maradt hely. Enélkül pedig nemigen lehet városképvédelemről beszélni. [...]

Az úgy tűnik, csak formálisan védett templom plébániája tervezett »kisajátításának« ellensúlyozását a tervezet szerinti módon elfogadhatatlannak tartjuk. [...]

A patinás történeti Belváros közvetlen szomszédságában, a fejleszteni kívánt Stefániával szemben azonban a Belvároshoz viszonyítva itt kifejezetten vurstli jellegűnek ható eseményeknek nincs helyük. A fővárosi Sziget-fesztivált sem a Belvárosi Duna-parton tartják a Parlament előtt. Ehelyett Szegeden hagyományos vízi életet is gerjesztő természetes, homokos folyóparti játszó-pihenő napozóhelyek kialakítása kívánatos.³⁷

Szívszorítva néztük, hogyan omlik össze a „Gomba”, tűnik el a SZÚE és változik át a Forrás Szálló. Vége lett egy kornak és izgatottan, kissé félve várjuk az új létesítményt. (Márton 2009).

A fejlesztés részeként szétverték a kiváló állapotban levő önkormányzati vendégházat, a hajdani szebb, polgári időket idéző gyönyörű villaépületet is. [...] A régi szép paplak villáját eldózerolták (pedig bármire alkalmas lehetett volna az új fürdő számára is, akár igazgatósági épületnek is).³⁸

³⁷ Csongrád megyei Építész Kamara: Ligetfürdő Szabályozási tervének Étv. szerinti egyeztetése, 2008.

³⁸ www.ujszeged.hu

Tömör, a kertvárosias jellegtől teljesen idegen beépítés alakul ki a Szent-Györgyi utca teljes déli oldalán és a Szálloda és a Fürdő építési telkein. [...] A parti területen helyes a kilátásvédelem biztosítása, kérdés viszont, hogy a tervezett 27m magas csúszda megépítésével milyen látványban lesz része a Belváros felől ide tekintőnek illetve ide érkezőnek [...] a tervezett beruházások szétfeszítik azt a teret, ahova fejlesztőjük azt elképzei.³⁹

Budapesten is lehúzták a sárga földig a terveket, olyan, mintha szobafestő festené a Mona Lisát. [...] Szerintem építészeti értéke nincs, egy borzalom. [...] Valami fakezű csinálta az épületet, aki csak egyenes vonalat ismert. [...] Az utcatengely a fogadalmi templomba vezet, most zutty, odaraktak egy csúszdatornyot. [17]

Egyfajta átváltási tényezőként merült fel és – ahogy a későbbiekben látni fogjuk – komoly politikai csatározásokat okozott a **közvagyon megőrzésének kérdése**. Egyrészt apportként átadott, önkormányzati tulajdonban lévő telkek és kutak forgalmi értékének megállapítása kétségeket váltott ki több helyi politikusból és civilből. Másrészt többen bírálták a Projektcég konstrukcióját, amelyben az önkormányzat az apport értékének erejéig, 80%-os tulajdonrészrel rendelkezik és ez a 80% a megnyitástól számított öt év elteltével piacra kerül.

Az egész projekt lényegében az önkormányzat egyik legfrekvenciáltabb helyén lévő, és ezért a legértékesebb ingatlanának versenyeztetés nélküli, tehát a vagyonrendelet megkerülésével megvalósított eladását álcázza. [30]

A kút tulajdonjoga is olyan, mint a pécsi bányagép tulajdonjoga. Már nem használja senki, nem is fogja felhozni senki, alig van piaci értéke. Ha nem is üzemen kívül, de majdnem üzemen kívül van. De ez olyan téma, amely érzelmileg megmozgatja az embereket, mint az Anna kútnál, az emberek hisznek benne, ezért működik. [24]

Rádásul véletlenül közterületet is eladtak, amely a református templom előtt haladt. Így amikor istentiszteletre mennek a hívek, belépőjegyet kellene venniük. [21]

A cég a kutakat is megkapta volna a várostól, de mi léptünk ez ellen, mert a Föld méhének kincse állami tulajdon és nem eladható, de a gépészetet eladták. Ez olyan, mintha eladná az autójához való slusszkulcsot. [23]

Két kút volt azon a területen, vita folyt arról, hogy az kinek a tulajdona. [24]

---

³⁹ Csongrád megyei Építész Kamara: Opponensi vélemény az Új-Szeged, két Tisza-híd közötti terület szabályozási tervéről, 2008.

Területértékben is valami örületes aránytalanság van, 10-szer annyit ér, mint amennyiért beszámították. Ez a rész a Belváros természetes folytatása, nagyon értékes terület lett volna. [17]

Napfényfürdő betyárul veszteséges. [...]Hunguest befizetett pótbefizetésként 400M-t a veszteségek ellensúlyozására, majd 2013-ban szintén. De mi van ennek a végén? A pótbefizetéseket el fogják számolni, mint a város 80%-os tulajdonlásáért járó összeget és végül a város hoppon marad ezzel kapcsolatban. Volt-e ennyire hülye az önkormányzat? Szerintem nem. [1]

Habár jóval kevesebbszer, mint a másik két projekt esetében, de itt is felmerült az **egyeztetés hiánya**, mint hiányzó lehetőség.

A beruházással kapcsolatos »demokráciafolyamatokban« is látunk kivetnivalót, nehezményezzük a nyilvánosság kizárását, s azt, hogy az embereket csak PR-anyagokon keresztül tájékoztatták, s nem szóltak a lehetséges negatív következményekről (Pintér 2008a).

Szakmai indokokra nem volt ráhallgatás. Látszategyeztetési folyamat folyt, nem vették komolyan. Pont most olvastam, hogy Berlinben meg tud bukni a lakosság ellenállásán egy ilyen projekt, de itt nem. Ez sajnós egy ilyen ország. A szakma megtette, amit lehetett. [17]

Egy évig csak a tervezésnek kellene lennie, amibe a civileket is be kellene vonni. Máshol ez így megy. [21]

Zárt és látható döntési teret jelentettek a **Közgyűlés döntései**.

2007-ben a közgyűlés jóváhagyja a Napfényfürdő építését és ugyanebben az évben elfogadják a Ligetfürdő felújítására vonatkozó pályázatot (DAOP 2.1.1/G-2008-0001 azonosító számú, „Versenyképes turisztikai termék- és attrakció-fejlesztés” kiemelt projekt)⁴⁰

A 2007 december közgyűlésen módosították az együttműködési megállapodást a Hunguest Hotels Zrt., Önkormányzat és Szegedi Fürdők Kft. között módosítása (673/2007. (XII.14.) Kgy. sz. határozat). A módosítás lényege, hogy az önkormányzat üzletrészét először pályáztatni kell. Az előterjesztésben szereplő indoklás a következő: Magyarországon a fürdők többsége veszteségesen működik, ezért az önkormányzat indokolatlanul vállalna üzleti

---

⁴⁰Együttműködési megállapodás 2007

kockázatot, ha saját maga vállalná fel a Ligetfürdő projekt megvalósítását (Közgyűlési előterjesztés, 1020-053./2007.)

A 2007 decemberi együttműködési megállapodás a következő pontokat tartalmazza:

- Ligetfürdő jelenlegi területe megnövelésre kerül,
- Ligetfürdő jelenlegi infrastruktúrája felújításra kerül,
- Új fürdő-épületek, illetve gyógyászati-, szórakoztató, vendéglátó és kereskedelmi egységek kerülnek kialakításra,
- Projektcég létrehozása (Ligetfürdő Ingatlanfejlesztő és Fürdőüzemeltető Kft.), amely megvalósítja a beruházást és biztosítja az üzemeltetést.
- Az Önkormányzat apporttal hozzájárult a törzstőke felemeléséhez, így az üzletrész arányok a következőképpen alakultak: 80% az Önkormányzat és Szegedi Fürdők Kft., 20% Hunguest Hotels. Apport értéke a szerződés szerint 1.041.000.000 Ft. Az apport a következő ingatlanokat tartalmazza: Ligetfürdő és Termálfürdő területét, Fürdő utca 3. szám alatti vendégházat, egy beépítetlen telket, egy társasházban az Önkormányzat tulajdonát képező két lakást. Továbbá az apport tartalmaz tárgyi eszközöket, ingóságokat és 7db kút gépészeti berendezését. 7 db kútból 5 db a Partfürdő területén van. Hunguest Hotels hozzájárulása 260.850.000 Ft és a Hunguest viseli a működéshez szükséges költségeket
- Az Önkormányzat lefolytatja az Ingatlanok jogi helyzetének rendezését és ha szükséges, módosítja az Építési Szabályzatot. A Projektcég biztosítja a SZÚE medence kedvezményes használatát, illetve lehetővé teszi a kedvezményes sport- és oktatási célú igénybevételt legalább 5 éves időtartamig.
- Az Önkormányzat a tulajdoni részesedését a megvalósulástól számított 6. évben el kívánják idegeníteni. Nyilvános pályázat kiírásával, ahol a Hunguest Hotels elővásárlási jogot élvez. Ha eredménytelen a pályázat, akkor Üzletrész Adásvételi Szerződés köttetik az Önkormányzat, a Szegedi Fürdők Kft. között, amelyben rögzítik, hogy a Hunguest Hotels megveszi az Önkormányzat és a Szegedi Fürdők Kft. tulajdonrészét a rögzített 1.043.400.000 Ft-os vételáron.

2008. április áprilisában a közgyűlési dönt a Ligetfürdő körüli terület építési szabályozásának módosításáról, ingatlanok forgalomképessé nyilvánításáról (207/2008. (IV.11.) Kgy. sz.), amelyről egy kisebb vita volt a közgyűlésben.

2010-ben a Napfényfürdő átadása után ismét módosították az Együttműködési szerződést (367/2010. (VI.25.) Kgy. sz. határozat), amely szerint két ügyvezető igazgató helyett már csak egy kerül kinevezésre. A szegedi Fidesz szerint olyan határozatot akarnak elfogadni, amelyben a kisebbségi tulajdonos nevezheti ki az ügyvezető igazgatót. A városvezetés szerint azért lesz már csak egy vezető, mert a beruházásért felelős ügyvezető szerepe megszűnt a fürdő megvalósításával. A Hunguest Hotels Zrt. vezérigazgatója szerint a szegedi Fidesz valótlan adatokat állít (Szegedma.hu 2010c).

2014-ben közgyűlési vita alakult ki a fürdőbelépőről, de elvetették a fürdőbelépők árának csökkentését (szegedcafe.hu 2014).

Az interjúalanyok a következőképpen kommentálták ezeket az eseményeket:

„Napfényfürdő volt a politikai csatározások csúcsa.” [24]

„Nem volt semmilyen egyeztetés ezzel kapcsolatban.” [29]

Zárt és látható csoportot jelentenek a Hunguest Hotels Zrt. és a létrehozott Projektársaság döntései, amelyek befolyásolták a fejlesztési folyamat végkimenetelét.

A befektető határozta meg az épület helyzetét a Tiszához. Nem a városvezetés diktál a befektetőknek, hanem fordítva. De ha mégis a beruházó esetleg elszalad, mit veszített volna a város ha ez nincs?” [17]

Hunguest vállalt mindent, a veszteséget is ki tudja gazdálkodni. Szállóvendégeknek orvosi részleg van, szórakoztató részleg, a nyári játékok is külön bevételi forrás számukra. A Forrás Hotel az, ami a vendégekorről gondoskodik. [24]

5 éves a Hunguest szerződése, amely után megvásárolhatja a város részesedését az uszodában, valószínűleg meg is fogja. [24]

A balvezérelt projektcégből azonban most a Pick szétveréséről már elhíresült tőzsdecápa szorítja ki a Várost a »Forrás« jogán.⁴¹

---

⁴¹ www.ujszeged.hu, 2009.

Zárt és láthatatlan hatalomgyakorlásnak gondolom a **Hunguest Hotels Zrt. különböző PR tevékenységeit**, amelyeket a lakosság megnyerésének érdekében végzett. Ide tartozik elsősorban a 2008 májusában tartott lakossági fórum a Napfényfürdőről (delmagyar.hu 2008). De ide tartozik az is, hogy a szegedi lakosok szavazhattak a megvalósuló új fürdőkomplexum nevére, illetve a Hunguest Hotels Zrt. vezérigazgatója válaszolt az olvasók kérdéseire az egyik helyi folyóiratban (delmagyar.hu 2010).

Három szakértői csoport szerepelt a **hívott szereplők között**, akik rejtett módon befolyásolták a fejlesztést: az **ingatlanszakértők, az építészek és a vízügyi szakemberek**.

2007. júliusban a Limit Kft. ingatlanszakértői véleményt készített a Ligetfürdő, és néhány környéki ingatlan értékével kapcsolatban. A Ligetfürdő és Termálfürdő együttesét a 921. 000.000 Ft-ra (amely csak a kutak gépészeti berendezésének az értékét tartalmazza, a kutak értékét nem) a Fürdő utca 3. sz. alatti ingatlant 48. 000. 000 Ft-ra, a Szent Györgyi Albert utca 4. sz. alatti ingatlant 38.000.000 Ft-ra és a Fürdő utca 7. alatti ingatlant 17.000.000 Ft-ra.⁴² A későbbiekben ez a szakértői vélemény sok vitát váltott ki a civilek között.

Az építészek több véleményt is írtak a Napfényfürdővel kapcsolatos tervekről, azonban ezekből nem sok talált meghallgatásra.

A megküldött anyagban megengedhetetlen módon két, lényegesen különböző műfajú és különböző adminisztratív eljárási rendet igénylő tervről alkotott elképzelés keveredik össze:

- az érintett terület szabályozási tervének módosítása, amit törvény szerint meg kell hogy előzzön a településszerkezeti terv módosítása (erről az anyagban nem esik szó); ezek a településrendezési tervezés műfajába tartoznak,

- a fürdő fejlesztés funkcionális és építészeti vázlatterve, ami a „magasépítési” tervezés műfajába tartozik és szakszerűen nem is készíthető el a településrendezési tervezés keretei között. [...]

Reméljük, hogy a fürdőkomplexum »beépítési javaslata« csak jó szándékú tévedés és nem azért került bele a megküldött anyagba, mert az önkormányzat olyan településrendezési terv módosítást akart végrehajtani, aminek eredményeképpen egy preconcepcionált építési program alapján épülő komplexum biztosan megépíthető, ez a szándék ugyanis nem egyeztethető össze a hatályos építési törvényben foglaltakkal. [...] tehát nem szabad a településrendezési tervet a közérdek rovására a beruházási igényekhez igazítani.⁴³

⁴² Ingatlanszakértői véleményezés, Limit Kft. 2007, Vagyoneértékelési iktatószám: 3050/2007

⁴³ Szeged Ligetfürdő és környezetére készülő szabályozás előzetes véleménye, 2007.

A településszerkezeti terv módosításának megítéléséhez alapvető lenne a városfejlesztési koncepció ismerete. Erről a tervben nem történik említés, és sajnos nem találtam ilyen dokumentumot Szeged város honlapján sem. [...] A tervből látszik, hogy készítői mindent megpróbáltak, de igazán eredményt nem tudtak elérni a már eldöntött beruházásokkal szemben. A fentiek miatt a szabályozási tervet a Tisza mentett oldali részére nem tartom elfogadhatónak.⁴⁴

A Ligetfürdő területének egyeztetési dokumentációjában a Csongrád megyei Építész Kamara több ponton kifogásolta a szabályozási tervet. Több szakmai, törvényességi és alkotmányossági problémára is felhívta a figyelmet.

A megküldött egyeztetési tervanyag szakmai szempontból erősen kifogásolható és a hatályos jogszabályokba ütköző elemeket egyaránt tartalmaz [...] a Partfürdőn a tervmódosítás programja zajos rendezvények céljára használt terület kialakítását irányozza elő a város szabályozási terve szerint „gyógy- és üdülőhely” minősítésű, alacsony zajszintet megengedő területtel határos területen.

Meglepetéssel olvastunk a dokumentációban arról a (tervezői? megrendelői?) javaslatról, hogy ez a jelölés és a zaj elleni fokozott védelem kerüljön ki a város szabályozási tervéből. Ez nemcsak környezetben élők alkotmányos jogait sértené, hanem az Étv. 8.§ (1) bekezdésére tekintettel kifejezetten törvénysértő. [...]

Szakmai és törvényességi szempontból egyaránt kifogásolható, ha a város egy-egy terület részére olyan szabályozási terv készül, mintha a részterület önálló település lenne.⁴⁵

Az egyik interjúalany a következőképpen kommentálta az építészek szerepét a folyamatban:

Ráadásul egy szerencsétlen közműtervező cég tervezte. A véleményeket utólag kérték be az építészkamara részéről. Feltételezhető, hogy már kész volt a terv, amikor megkérdezték a kamarát. Utólag a szabályozási tervet is módosítani kellett. Nonszensz dolgok voltak a tervben, úgy látszik ezeknek mindent szabad. Formális tervtanácsai választásokkal ment át a

---

⁴⁴ Opponensi vélemény az Új-Szeged, két Tisza-híd közötti terület szabályozási tervéről, 2008.

⁴⁵ Csongrád megyei Építész Kamara, Egyeztetési dokumentáció, 2008.

dolog. [...]Érdekes módon a második tervtanácski ülésre kicserélték a teljes tervtanácsot, azon átment a terv. [17]

Az Alsó- Tisza-vidéki Vízügyi Igazgatóság (ATIKÖVIZIG) azért kaptak szerepet a Napfényfürdő fejlesztésében, mert a fürdő területe közvetlenül a Tisza folyó töltésének közelében helyezkedik el. Az interjúkból a következőket tudtam meg ezzel kapcsolatban:

Nem elegendő, hogy a töltéstestet tartjuk karban, hanem egy 10 m-es védősávra is szükség van, amely együtt értendő a töltéssel. Ez azért kell, hogyha terhelés éri a gátat árvíz esetén, akkor a másik oldalon meg lehet támasztani. A Napfényfürdő területe beleesik ebbe a védősávba. Ez az a sáv, amiről mi tudni akarunk, hogy mit építenek oda. [16]

Együtt találtuk ki a tervezővel. Mi elmondtuk, hogy mit lehet. [16]

A biztonság miatt kellett így. Hát nem lett olcsóbb a beruházás az biztos. [16]

Minket nem kérdeztek meg, csak megmondták hol lesz és intézzük el a többi. [16]

Mindent lehet az árterületen, csak a megfelelő biztonsági intézkedéseket kell betartani. [16]

A vízügynek meg volt parancsolva, hogy találják ki, hol lehet átlépni az árvízvédelmi törvényt, mert 10 méterre a gáttól elvileg nem lett volna szabad építeniük. [21]

A szegedi fürdőélet ellehetetlenítése, úszóélettel kapcsolatos közfunkciók (sport, rekreáció, iskolai, egészségügyi) beszűkülése miatt **aláírást gyűjtött a Végegylet szegedi csoportja**, amely így **rejtett és szerzett hatalomgyakorlásnak** tartok.

Mélységesen antidemokratikusnak és a szegediek érdekeivel ellentétesnek tartja a Ligetfürdő-tranzakciót a Végegylet szegedi csoportja (Pintér 2009c).

Majd a Végegylet az Alkotmánybírósághoz és az ombudsmanhoz fordult, mert szerintük a város jogsértően csatolta a Liget védett területeit nem védett helyrajzi számúhoz (Pintér 2009d).

A civilszervezet tagjai Szeged tüdejét, a Ligetet féltik. Bár Hülvely István a fórumon határozottan cáfolta, hogy a Hunguest-beruházás érintené a zöldterületet, kiderült: a katolikus templom mögé a város és az egyház megegyezése alapján azért áttelepítenék a Fürdő utcai plébániát, mivel annak területére szükség van az Aqualand-projekt

megvalósításához. [...] a Liget egy nagyobb karéját vagy egészét kivehetik a helyi védettség alól (Pintér 2009d).

A **Szeged és környéke Kisgazda Polgári Egyesület**, amelynek egyik tagja a közgyűlés egyik képviselője többféle civil kezdeményezést eszközöltek. Két problémát érintettek: az apportot képező ingatlanok egy része forgalomképtelen törzsvagyont képeztek, amelyek átminősítése utólag történt meg. A másik probléma az önkormányzat üzletrész fix árának és a cég várható piaci értékének aránytalansága volt.

2008 áprilisában az Egyesület sajtótájékoztatót tart a Ligetfürdő ingatlanjairól.

*Azaz olyan pályázati anyagokat és terveket nyújtottak be, ami jogilag rendezetlen területre, elidegeníthetetlen önkormányzati törzsvagyongra vonatkozó építkezések és elidegenítés terveit tartalmazza!*⁴⁶

Majd levelet küldtek a Dél-alföldi Regionális Közigazgatási Hivatal Vezetőjének, hogy végezzen törvényességi ellenőrzést a telkek forgalomképességének megváltozásáról.⁴⁷ Ezzel együtt az Egyesület polgári peres eljárást kezdeményezett az önkormányzat ellen, mert az önkormányzat forgalomképtelen törzsvagyong apportált a Projektcégbé, amelyet aztán 6 év után el fog idegeníteni az Együttműködési Megállapodásnak megfelelően⁴⁸

A Közigazgatási Hivatal kedvezőtlen válasza után levelet írt az Egyesület a Csongrád Megyei Főügyészséghez arról, hogy az Együttműködési Megállapítás jó erkölcsbe ütközik az apportérték és az üzletrész várható piaci ára közötti aránytalan a különbség, valamint az ingatlanértékbecslés értékének megállapítása valótlan adatokat tükröz.⁴⁹

2008 júniusában a Dél-alföldi Regionális Közigazgatási Hivatal megállapítja, hogy a Ligetfürdő környékére vonatkozó építési szabályzat módosítás a jogszabályoknak megfelelően történt. A Csongrád Megyei Főügyészség válasza szerint az önkormányzat intézkedése megfelelt a törvényi előírásoknak.

Jelenlegi ismereteim birtokában [...] nem látok közvetlen összefüggést a társaság által részben idegen forrásból 2009-2010. évben megvalósítandó fürdőkomplexum (előállítási)

---

⁴⁶ Sajtótájékoztató háttéranyag.

⁴⁷ Levél a Dél-alföldi Regionális Közigazgatási Hivatal Vezetőjének, 2008. május 10.

⁴⁸ Egyesületi dokumentum.

⁴⁹ Levél a Csongrád Megyei Főügyészséghez, 2008. május 28.

értéke és a társaság, illetve üzletrészeinek 2015. évi piaci értéke között. [...] A nyilvános pályáztatás kötelezettsége miatt nem látom automatikusnak sem a HUNGUEST Hotels Zrt. tulajdonszerzését, sem azt, hogy az Önkormányzat és a Szegedi Fürdők Kft. tulajdonában lévő üzletrészek a limitáron és nem az akkori piaci értékükön kelnek majd el.⁵⁰

A **Ligetfürdő Civil Munkacsoport** nevű csoport a Ligetfürdő és a Napfényfürdő körüli fejlesztésekben való részvételre jött létre. 2009 márciusában sajtótájékoztatót tartottak a kutak és a Projektcégbe apportált ingatlanok értékéről. A helyi sajtó a következőről számolt be a sajtótájékoztató kapcsán:

A tájékoztató után, mikor a civil szóvivő megköszönte a sajtó részvételét, az egyik asztaltól Szeged Megyei Jogú Város Polgármesteri Kabinetjének egyik munkatársa pattant fel, és a jelenlévőknek szétosztotta az önkormányzat Szabó Sándor kabinetfőnök által szignált sajtóközleményét, melyben a város és a Ligetfürdő Kft. bejelenti, hogy a jó hírnevének csorbitása miatt a nyomozás lezárása után azonnal feljelentést tesz hamis vád bűncselekménye miatt (megjegyezzük: ez azért függ a nyomozás eredményétől) (Dobó 2009a).

Az előbb említett sajtóközlemény a Ligetfürdővel kapcsolatos nyomozás ügyében:

A szegedi ellenzék, tekintve, hogy értelmetlen politikai támadásai rendre hatástalanok maradnak, az utóbbi időben rendszeresen alaptalan feljelentéseket tesz. [...] Felháborítónak tartjuk továbbá, hogy a szegedi ellenzék az eszközökben nem válogatva mindent elkövet annak megakadályozására, hogy Szegeden felépülhessen Európa egyik legmodernebb és legszebb fürdőkomplexuma⁵¹

Ligetfürdő Civil Munkacsoport vizsgálatot kér annak megállapítására, hogy az ellenük felhozott vádak (rágalmazás, becsületsértés) helytállóak-e (Dobó 2009a).

2009-ben a Ligetfürdő Civil Munkacsoport véleményt készített az ingatlanszakértői felmérésekről és eljuttatta a rendőrséghez. Ingatlanszakértői véleményezés elemzése több ponton is bírálta, szakmailag hiányosnak találta a 2007-ben elvégzett ingatlanfelmérést. E

---

⁵⁰ Legfőbb Ügyészség válasza P. MJ. 4120/2008/4-I.

⁵¹ Polgármesteri Kabinet sajtóközleménye, 2009. március 20.

szerint az elemzés szerint a Ligetfürdő és Termálfürdő együttesének értéke 1.551.842.117 Ft.⁵²

Ligetfürdő Civil Munkacsoport állítása szerint 200 millió Ft-al alábecsülték a kutakat. A Hunguest Hotels Zrt. vezérigazgatója szerint a civilek számítása akkor lenne igaz, ha vadonatúj és használható kutakról lenne szó, de nem így van. Csak három kút van használatban, néhányat be sem lehet üzemelni és jelentős a vízhozamcsökkenés is (Pintér 2009c).

2009. szeptemberben újabb sajtótájékoztatót tartott a Ligetfürdő Civil Munkacsoport sajtótájékoztatója a kutak értékéről (Pintér 2009c). A Munkacsoport nehezményezte, hogy a Fürdő utca 3. szám alatt lévő vendégház értéke nem számított bele az apportba és a rendőrség, ügyészség megállapítása szerint romos ház, melynek felújítása nem gazdaságos, az ő véleményük szerint – amelyet fényképekkel támasztottak alá – a vendégház jó állapotban és használatban lévő ingatlan.

2009. szeptember végén a Bács-Kiskun Megyei Rendőr-főkapitányság megszünteti az ismeretlen tettel szemben különösen nagy vagyoni hátrányt okozó hűtlen kezelés gyanúja miatt folytatott nyomozását. Indoklásuk a következő: a cselekmény nem bűncselekmény.⁵³

A helyi sajtóban a következő jelent meg erről:

*A Ligetfürdő Munkacsoport állításai szerint a projektársaság létrehozásánál, és az apportérték megállapításánál törvénytelenések történtek, és ezzel jelentős vagyonvesztés következett be. Az ismeretlen szakértőkre való hivatkozásuk szakszerűségét minősíti, ahogy összevissza dobálózna a számokkal, amelyeket könnyedén meg lehetett cáfolni. A rendőrség alapos nyomozás után megállapította, hogy nem történt bűncselekmény, a feljelentésben vitatott értékvesztés vélelmezése nem megalapozott, az elkészült értébecslés szakszerű volt, az apportálás a számviteli törvény előírásai szerint történt.*⁵⁴

A **Szegedi Civil Fórum** (SZCF) nevű civil csoport 2010-ben kapcsolódott be a fejlesztés folyamatába, vagyis szerzett magának teret a döntéshozatal befolyásolásában.

2010 májusában a Szegedi Civil Fórum sajtótájékoztatót tartott a beruházással kapcsolatos körbetartozásokról, amely szerint egyes alvállalkozók nem kapták meg a nekik

---

⁵² Ingatlanszakértői véleményezés, 2009.

⁵³ Határozat nyomozás megszüntetéséről, Ügyszám: 03000/139/2008/bü.

⁵⁴ Délmagyarország, 2009.10.03. 8.o.

járó összeget. A megvádolt cég vezetője tagadta ezeket a vádakát, valótlannak, pontatlannak nevezi az adatokat és sérelmezi, hogy a SZCF nem kereste meg a cégüket adategyeztetés céljából (Szegedma.hu 2010c). SZCF nyilatkozattal reagált erre: ők úgy tudják, hogy a munkások nem kapták meg a bérüket. Véleményük szerint változtatni kell ezen az építőiparban jellemző rossz gyakorlaton a megfelelő jogorvoslati úton.

5.3.4.Összefoglalás a Napfényfürdőről

A Napfényfürdő fejlesztése elérhetővé tette a fürdőzés, úszás, különböző élményelemek és wellness-szolgáltatások használatát. Ugyanakkor meg is szüntetett több képességet a városban. Lehetőségképzésként merült fel a Partfürdő – elsősorban fürdőzésre – való használatának hiánya. Az interjúalanyok több okot is említettek, amiért a Partfürdőt nem lehet fürdőzésre használni: a Partfürdő kútjait apportálták a Napfényfürdőt megvalósító Projektcégbe, nem maradt erőforrás a Partfürdő felújításához, illetve nincs politikai akarat a Partfürdő fejlesztéséhez. Másik lehetőségképzésként volt a sport célú úszás, úszásoktatás lehetőségének hiánya Szegeden. A kutatásból az derült ki, hogy Szegeden nincs elég sportuszoda: az egyetem és a Napfényfürdő sportuszoda része egyaránt zsúfolt, nem elégíti ki a városi igényeket. Egyes interjúalanyok hiányolták az egységes városkép megőrzésének lehetőségét, mert a Napfényfürdő nem illeszkedik a Tisza-parti városképbe. Lehetőségképzésként merült fel az egyeztetés hiánya, elsősorban a hiányzó információátadás a Projektcég megalapításáról. Átváltási tényező volt a jövedelem, mert a Napfényfürdő élményrészlegének a belépődíjai nagyon magasak, ezért egy átlagos szegedi családnak a Napfényfürdő drága. Átváltási tényező volt a közvagyon elköltése, elherdálása, az a tény, hogy város rossz koncepcióban valósította meg a projektet és öt év elteltével elveszíti a tulajdonát.

A Napfényfürdő folyamat szerinti aspektusának elemzése megmutatta, hogy a projekttel kapcsolatos döntések elsősorban zárt látható és zárt és rejtett terekben zajlottak. A közgyűlés, a Projektcég és a Hunguest Hotels Zrt. vezetősége hozta a legfontosabb döntéseket. Hívott, rejtett térben mozgó szereplőként szerepeltek az ingatlanszakértők, akik felbecsülték a város ingatlanjait, az építészek, akik határozottan rossz véleményt formáltak a Napfényfürdő építéséről és a vízügyi szakértők, akik biztonsági előírásokat alkottak a Napfényfürdő építéséhez. Különböző civil szervezetek teret szereztek maguknak a hatalom befolyásolására. Ilyenek voltak a Védegylet véleményezése, aláírásgyűjtése, a feljelentés, a Ligetfürdő Civil Munkacsoport és a Szegedi Civil Fórum akciói.

5.4. Mars téri piac felújítása

A Mars téri piac felújítása talán a legbonyolultabb eset volt a három közül, mert a folyamat szerinti aspektusát rendkívül nehéz volt feltérképezni. A Mars téri piac esetében is követem az előbbi logikát: először a jelenlegi jellemzőit ismertetem, majd a fontosabb dokumentált eseményeket, végül elemzem a lehetőség szerinti aspektus és a folyamat szerinti aspektus szerint.

5.4.1. Mars tér fontosabb jellemzői

A Mars téri piac Szeged legnagyobb területű piaca. A 20. század közepe óta piacként funkcionál. Jelenleg a Belváros szélén található, közvetlenül mellette helyi és helyközi buszpályaudvar üzemel. A Mars téri piac területén asztalos piac, két kiscsarnok és egy nagycsarnok üzemel. Saját parkolóval is rendelkezik. Üzemeltetője Szeged Vásár és Piac Kft. (továbbiakban Piac Kft.), amely önkormányzati tulajdonban van.

A Mars tér felújítása már a 90-es években felmerült, de különböző okok miatt mindig elodázódott. Disszertációmban elsősorban a 2004-től 2010-ig tartó felújítási folyamatra koncentrálok, amelyben I. ütemben két kiscsarnok, II. ütemben a nagycsarnok, asztalos piac, parkoló, közterületként funkcionáló terek, szökőkúttal, zöld felülettel épült meg. A fejlesztést részben önkormányzati önerőből, részben pályázati forrásból (Városrehabilitáció I. projekt) finanszírozták. A Városrehabilitáció I. projekt által érintett terület nem csak a Mars tér volt, hanem a Gutenberg utca, Reök palota előtti tér és Kölcsey utca is.

5.4.2. Mars tér felújításával kapcsolatos fontosabb dokumentált események

2004. március 1.	Piac Kft. szerződést köt városi piac tervezésére a Mars téren. ⁵⁵
2004. augusztus	A Mars téri piac rekonstrukciójának terve az önkormányzat megbízásából. ⁵⁶
2004. szeptember 6.	Mars téri piac tervezett rekonstrukciójáról szóló Kereskedői és Lakossági Fórum. ⁵⁷

---

⁵⁵ Tervezési szerződés Piac Kft. és Tér és Forma Kft. között.

⁵⁶ Szeged M.J.V. Önkormányzatának megbízásából A Mars téri piac rekonstrukciójának terve (NOS Szeged Kft.)

⁵⁷ Meghívó lakossági fórumra, Piac kft.

2004. szeptember 10.	Közgyűlés elfogadja a Mars téri piac rekonstrukciójára vonatkozó előterjesztett koncepciót (680/2004.(IX.10.) Kgy. sz. határozat).
2005	A felújítás I. üteme: két kiskereskedelmi csarnok építése (Irén és Anna csarnok). ⁵⁸
2005	Jegyzői határozat, hogy a Mars téren található kereskedői pavilonok tűzveszélyesek és el kell bontani azokat (Dobó 2010b)
2005. június 24.	Közgyűlés elfogadja a Mars tér rekonstrukciójának módosítását, a költségek emelkedését (407/2005. (VI.24.) Kgy. sz. határozat).
2005. augusztus 31.	A pavilonok nem tűzveszélyesek. ⁵⁹
2005. november 10.	Az Építési Iroda visszavonja a bontási határozatot egyes pavilonokkal kapcsolatban. ⁶⁰
2006. szeptember 25.	Jegyzői birtokvédelmi határozat a mars téri pavilonokra. ⁶¹
2006. október	Az egyik kereskedő pert veszít a Piac Kft.-vel szemben a pavilon bontásáról. ⁶²
2007	Bírósági ítélet, hogy a pavilonok nem számítanak ingóságnak. Későbbiekben erre hivatkoztak a Mars téri kereskedők. ⁶³
2008. június 27.	Közgyűlés döntés a Városrehabilitációs pályázat benyújtásáról (430/2008. (VI.27.) Kgy. számú határozat).
2008. október 9.	Egy bírósági ítélet kötelezte a pavilonok tulajdonosait, hogy bontsák le a pavilonokat és adják birtokba a területet. Indoklás: a bérleti szerződések felmondása megtörtént, a felépítmények ideiglenes jellegű ingók. ⁶⁴
2008. október 9.	A fejlesztés II. ütemének megbeszélése a kereskedőkkel. ⁶⁵
2009. február-május	Védegylet aláírásgyűjtése (Pintér 2009a).
2009. május 15.	Szeged városközpontjának funkcióbővítő fejlesztése (Kölcsey utca, Gutenberg utca közterületeinek rehabilitációja és a Mars

⁵⁸ Fejlesztési Iroda dokumentációja.

⁵⁹ Csongrád Megyei Katasztrófavédelmi Igazgatóság 3406/2005 számú szakvéleménye.

⁶⁰ Építési Iroda: 38636-7/2005 iktatószámú határozat.

⁶¹ 03-4999-14/2006. számú jegyzői határozat.

⁶² Csongrád Megyei Bíróság 4.Pf.22.163/2006/4. számú ítélete

⁶³ Csongrád Megyei Bíróság 4.Pf.20.198/2007/4 számú végzés.

⁶⁴ Csongrád Megyei Bíróság 37.Pf.21.453/2007/53. számú végzés

⁶⁵ Piac Kft. meghívólevele, 2008. szeptember 29.

	téri piac fejlesztése) című projekt (Városrehabilitáció I.) közgyűlési jóváhagyása (8259/2009. (V.15.) Kgy. számú határozat).
2009. június 22.	Asztalbérlők Fóruma. ⁶⁶
2009. június 24.	Mars téri kereskedőket képviselő ügyvéd egyezség iránti javaslata az első per után. ⁶⁷
2009. augusztus	Városrehabilitáció I. pályázatának benyújtása DAOP 5.1.2/C Megyei Jogú Városok funkcióbővítő városrehabilitációja konstrukcióra. ⁶⁸
2009. október 26.	A Csongrád Megyei Bíróság a 2008. októberben lezárt per kapcsán az elsőfokú bíróságot a per újabb tárgyalására kötelezi eljáráshiba miatt. ⁶⁹
2009. november 12.	Pályázat eredményhirdetése. ⁷⁰
2009. november 24.	Csongrád Megyei Bíróság ítélete, hogy a pavilonok nem építmények. ⁷¹
2009. november 25.	Szeged M.J.V. Közgyűlésének Jogi, Ügyrendi és Közbiztonsági Bizottsága határozatával kimondta, hogy a bérleti szerződéssel nem rendelkező ingatlanok áthelyezhetőek a piac egy másik részére. ⁷²
2009. november 29.	Piac Kft. vezetőjének tájékoztatója a pavilonok áthelyezéséről. ⁷³
2009. november 29.	Pavilonok elbontása a Mars téren (delmagyar.hu 2009).
2009. november 29.	Fidesz rendkívüli sajtótájékoztatója (delmagyar.hu 2009).
2009. november 30.	Alpolgármester sajtóközleménye. ⁷⁴
2009. december 01.	Bodó Imre felszólalása a parlamentben a bódébontásról (Dobó 2009c).
2009. december 01.	Demonstráció a polgármester háza előtt (Dobó 2009b).
2009. december 03.	Mars téri pavilontulajdonosok nyílt levele a polgármesternek,

⁶⁶ Piac Kft. meghívólevele 2009.június 13.

⁶⁷ Kereskedőket képviselő ügyvéd által írt levél, amelynek címzettjei városi tisztségviselők.

⁶⁸ Fejlesztési Iroda dokumentuma.

⁶⁹ Csongrád Megyei Bíróság 4.Pf.20.366/2009/23. számú végzés

⁷⁰ Fejlesztési Iroda dokumentuma.

⁷¹ Csongrád Megyei Bíróság 5.K.20.345/2006/126. számú végzés

⁷² 17509-172/2009. (XI.25) JÜKB számú határozat.

⁷³ Piac Kft. tájékoztató levele.

⁷⁴ Sajtóközlemény szövege.

	Mars téri pavilontulajdonosok levele a Délmagyarország Szerkesztőségének. ⁷⁵
2010. január	Bács-Kiskun Megyei Rendőrfőkapitányság vizsgálja a mars téri bontás kapcsán rongálás, magánlaksértés és önbíráskodás bűncselekményekre történt feljelentést (Szegedma.hu 2010e). A nyomozást még januárban beszüntették, mert a cselekmény nem bűncselekmény. ⁷⁶
2010. február 10.	Támogatói döntés a Városrehab I. fejlesztésre. ⁷⁷
2010. március	Piac Kft. átvilágítása. ⁷⁸
2010. május	Piac Kft. válasza az átvilágításra. ⁷⁹
2010. nyár	Pavilontulajdonosok az NFÜ-höz fordulnak (Szegedma.hu 2011a).
2010. július 8.	Mars téri kereskedők nyílt levele a piacigazgatóhoz (Szegedma.hu 2010d).
2010. augusztus 2.	Zöld Baloldal sajtótájékoztatóján bejelenti, hogy nincs aláírt támogatási szerződés és a város hitelből építi a Mars teret. ⁸⁰
2010. október	Tagi kölcsön a Piac Kft.-nek, mert a polgári perek miatt az NFÜ nem egyezik bele a támogatási szerződés aláírásába (Szegedma.hu 2011a) (480/2010. (X. 27.) Kgy. sz. határozat).
2010. november 16.	Új eljárás elsőfokú ítélete szerint kereskedőket nem illeti meg tulajdonjog, pavilonok nem földhivatalban bejegyzett ingatlanok, azonban az elbontás jogellenesen történt (Szegedma.hu 2011b).
2010. december 10.	Községülés elkülönít 30 millió forintot a kereskedők esetleges kártérítésére (516/2010. (XII.10.) Kgy. sz. határozat).
2010. december 14.	Műszaki átadás-átvétel lezárása. ⁸¹
2011. január	Aláírható a Mars tér támogatási szerződése (Szegedma.hu 2011a)

⁷⁵ Nyílt levél szövege.

⁷⁶ 03060/20/2010. bü. ügyszámú határozat.

⁷⁷ Fejlesztési Iroda dokumentuma.

⁷⁸ Beszámoló az átvilágítás eredményéről.

⁷⁹ Válaszlevél a Piac Kft.-től.

⁸⁰ Háttéranyag sajtótájékoztatóhoz.

⁸¹ Fejlesztési Iroda dokumentuma.

2011. március 17.	Városrehab I. projekt támogatási szerződésének megkötése. ⁸²
2011. április 11.	Használatbavételi engedély dátuma. ⁸³
2012. június 13.	Városrehab I. projekt zárása. ⁸⁴
2012. október	Döntés az önkormányzat mars téri kereskedőkkel szembeni perében (Szegedma.hu 2012).

5.4.3. Mars tér elemzése

Mars téri piacnak az a funkciója, hogy **lehetővé teszi a szegedi és környékbeli emberek számára a vásárlás és kereskedelem lehetőségét** létezett a fejlesztés előtt is és után is. Ez a funkció a fejlesztés folyamat során is működött. A fejlesztés utáni állapotokról többen elégedetten számoltak be, amely egy modern, higiénikus, esztétikus piacon való vásárlás és kereskedelem lehetőségét biztosítja.

A csarnok minőségi, asztalos piac hangulatos, vannak attrakciók, a város szövetébe jól illeszkedik. A városlakók szeretik. [5]

A piac full tele van, a kereskedők jó értelemben vett konkurenciái egymásnak.[4]

Számításaim szerint 600-800 kereskedő élhetett meg a Mars téren. [6]

A kereskedők általában 20-25 évre szerződtek. A Mars téren azért szép forgalmat lehet realizálni, ami hosszú távú biztos megélhetést biztosít. [2]

Sokan mondták, hogy a Mars tér szebb lett. Ez is egy szempont, az esztétikai. [8]

Nagyon fontos volt, hogy úgy építsük újjá a Mars teret, hogy egy napra sem állhatott le a működése. [10]

Nem bírom annyi szatyorral elvinni, amiket veszek a Mars téren. [9]

De minden bizonnyal vásárlóbarát a működés, modernebb a kiszolgálás. [29]

Azt is említették az interjúalanyok, hogy a Mars tér a sokféle rendezvényével és programjával, parkjával **közösségi térként** is szolgál.

Sokféle program van. Például kiállítások a »Művészetek hídjának« keresztelt részen. [...] Aztán van családi nap, [...] van nálunk még véradás, adventi gyertyagyújtás, karácsonyi

⁸² Fejlesztési Iroda dokumentuma.

⁸³ Fejlesztési Iroda dokumentuma.

⁸⁴ Fejlesztési Iroda dokumentuma.

gyűjtés, múltkor azt hiszem az Ágota alapítványnak. Ezek a programok bevonzzák a látogatókat [2].

Az emberek piachoz tartozása fontos. A park valóban működik, középiskolások ott bandáznak, köztérteremtés funkciója van, pihenőhely.[9]

jók a rendezvények, gyönyörű a piac, válogathat az ember, élet van benne, működik. [10]

Az interjúalanyok beszéltek arról, hogy **egyes társadalmi csoportok kiszorulnak a Mars téri piac használatából**. Ilyenek tipikusan az alacsonyabb jövedelmű kereskedők, őstermelők akik nem engedhetik meg maguknak a megemelkedett bérleti díjakat, ahogy ez később az átváltási tényezők között is meg fog jelenni. De az interjúkban többször emlegették, hogy reggel a nyugdíjasok tülekednek az asztalokért, emberhez méltatlan módon történik az asztalok kiválasztása.

A piac gazdaságilag sem jó, valódi őstermelők kiszorulnak. 40-50 ezer forint egy asztaldíj. Régen a pavilonok között lepakolhatták, volt egy őstermelői hátsó rész, volt az idényárúknak megfelelő helye (például koszorúk, dinnyék).[6]

Egyik reggel tanúja voltam, hogy reggel a nyugdíjasok hogy tülekednek az asztalokért, zsákokat dobálnak rá, hogy melyik kié. De kiderült, hogy ezért sokszor fizet a viszonteladó, hogy öregasszonyok foglalják a helyet.” [9]

Hallottam, hogy futóverseny van hajnali 4-kor, letapossák a nyugdíjas néniket. Adtak nekik menekülési előnyt, de mások így is utolérték őket. [24]

Kényszerkereskedők, akik minimáljövedelmet termeltek, az ő kiszorításuk történt. [25]

Ez az adott pillanatban bevállalható volt, hogy lesznek, akik kimaradnak. [28]

Néhány interjúalany említette, hogy a Mars téri piac már nem az „igazi” abban az értelemben, hogy **nincs már valódi piaci hangulata**.

Elvették a Mars térről azt a jelleget, hogy az idős néni kimegy, kiviszi a néhány tojást, petrezselyemzöldjét, csirkét, eladja néhány óra alatt és a pénzből bevásárol. Vannak ilyenek, de csak a kinti részen, hátul, eldugva. [7]

Szükségszerűen piac volt ezért a Mars tér. Szocreál volt balkáni, kelet-európai értelemben: bódés, asztalos piac volt. Szerette a nép, a parasztok is szerették. [24]

Jóval kevesebbszer merült a **társadalmi részvétel hiányának** problémája, mint a másik két projekt esetén, de interjúalanyok és helyi véleményező dokumentumok említik.

A részvétel fokozatainak elemzése alapján kijelenthető, hogy a Mars téri átalakítás ügyében az önkormányzat legfeljebb a manipulatív vagy színleges részvétel alkalmazásáig jutott el, az érdemi részvételéig semmi estre sem. [...] Az önkormányzati gyakorlat legjobb esetben is a jogszabályok által minimálisan előírta korlátozódik, a vonatkozó Európai Unió, illetve az idézett fejlesztéspolitikai dokumentumok által hangsúlyozott normáknak nem felel meg.⁸⁵

Habár a civil részvétel nem érdemi akar lenni. A civil szervezetek »benyomásáról« beszélhetünk egy-egy ügy kapcsán, amikor is csak a szervezetek »jegyzése« a lényeg. Bőven elég, hogy ott voltak. Felmerül az a kérdés is, hogy jó-e ha egy szervezet beszáll egy ilyen folyamatba, ahol nincs tényleges részvétel, mert ezzel csak a fennálló rossz gyakorlatokat erősítheti, legitimizálhatja a rossz jogszabályi környezetet. Időfaktor brutális tud lenni. Néhány nap van csak véleményezésre, sok civil szervezetnek nincs kapacitása ennyi idő alatt reagálni rá. A vitafórumokon nincs érdemi vita, mert az idő nagy része azzal megy el, hogy a projekt írója ismerteti a dokumentumot, amelyet véleményezni kell, nem marad idő az érdemi vitára. Persze lehet hivatkozni a pályázati kényszerre és annak időbeosztására. [8]

Többen említettek ahhoz kapcsolódó problémákat, hogy **a piac nem tölti a be a funkcióját, az infrastruktúra rossz**, nem használható céljának megfelelően. A vélemények szerint túl poroszos, túl zsúfolt a piac területe, az egyes árusító területek nincsenek árufajta szerint szakosítva.

Nem történt meg a piac szakosítása, mégiscsak hülyén néz ki, hogy a ruhás mellett a húsos bolt van. A szagelszívó rosszul működik, az egyik csarnokot csak »lóistállónak« hívjuk. [6]

Építészeti elcseszték, reped az épület, funkciótlan terek vannak benne. Teherautók nem fértek be, kukák nem fértek be. Borsos bérleti díjakkal. [25]

---

⁸⁵ Mars téri változtatások véleményezése, Védegylet, é.n.

A mostani Mars tér poroszos, németes építmény. Olaszországban olyan szép piacok vannak, Brüsszelben is és senki sem panaszkodik, hogy a városközpontban van a piac, senki nem mondja, hogy nincs annak hangulata. [30]

A Mars tér már régen nem tér. Pedig a nagy tengely része volt, ami a Tiszától indul. Erre a közepébe beleraktak egy épületet. A közepére egy dupla sétányt kellett volna. A kereskedők is kiegészítettek volna a középén lévő sétánnyal. A sétány nélkül kacskaringósan lehetett csak átmenni a téren, így lehet meggyilkolni egy teret. [17]

Átváltási tényezőnek tartom azt a tényt, hogy a **Piac Kft. tagi kölcsön**nel rendelkezik, amelyet az önkormányzattól kapott a felújítás megemelkedett költségeinek fedezése érdekében. Átváltási tényező abban az értelemben, hogy akadályozza a piactér rentábilis működését, ennek következtében túl magasak a bérleti díjak, amely kiszorít egyes szereplőket a piacról.

Adósságállomány maradt a Piac Kft.nél, amit a mostani vezetésen kérnek számon. Általános jelenség, hogy az önkormányzati cégek fülig el vannak adósodva, az éves önkormányzati támogatásból élnek meg [...] Racionálisan működtethető piac kellett volna. Szerintem megtették a piac vezetői mindent, amit tudtak, de az adósságot nem tudják visszafizetni. [1]

Született egy közgyűlési határozat, hogy havi 2 millióval fizesse vissza a cég a tagi kölcsönt, de ez nem kivitelezhető, mert akkor becsukhatnánk a boltot és 1000-2000 munkanélküli fog sorban állni segélyért. Csőd esetén az EU-s támogatást, 619 Milliót is vissza kellene fizetni, ami a tulajdonost, vagyis Szegedet terhelné. Lehet ezzel játszani, de nem érdemes. A mögöttes hatalmi játszmákat nem érdemli a piac.[2]

A részletfizetési megállapodást kötöttek, de ezt sem fizeti a cég. Büntetlenül megteheti. [22]

Például a biztonsági cég is kapott 7-10 millióval többet, mert azt mondták, hogy »megnőtt a tér«, entrópia, vagy mi, megnőtt a tér! [24]

A Piac Kft-nek tagi kölcsöne van, azt sem bírja visszafizetni. Másodjára lettek módosítva a visszafizetés feltételei. A tagi kölcsön a felújításra adta a város, jelképes kamattal, ami az inflációt sem éri el, de így sem fogja visszakapni. [29]

Többen beszéltek arról, hogy a felújítás során **lecsökkent a Mars téren az árusításra szolgáló terület** és túlságosan megnövekedett a parkoló területe, amely akadályoz egyes kereskedőket az asztalhoz jutásban. Egyfajta trade-offról van szó, hiszen a Mars tér autóval való könnyű megközelítése és a tágas árusítóterület között kellett választania és egyensúlyt találnia a tervezőnek. Az interjúalanyok úgy értékelték, hogy az árusító terület rovására elmozdult ez az egyensúly.

Kicsi az aktív terület a 40 ezer m²-ről 8 ezer m²-re zsugorodott. Már nem a piacnak van parkolója, hanem a parkolónak piaca. [1]

Parkoló kialakítása miatt, most negyedére csökkent a piac területe. [6]

Leszűkült az árusterület, 200-300 kereskedő ki lett rekesztve. [30]

Hátránya a Mars térnek, hogy nagyon korlátozott a bővítési lehetőség. Kicsi az árusok számára, a vevők számára is. Korlátozott, mert ott a börtön és a buszpályaudvar, amelyet nem lehet mozgatni. [29]

Ezzel szemben olyan vélemény – habár kisebb számban – is megjelent, hogy a Mars tér tulajdonképpen nincs kihasználva. A kereskedők nem töltik fel a rendelkezésre álló helyeket az asztalos piacon.

Az üzletek tekintetében nincs gond, tulajdonképpen sorban állás van a bérleti jogért. Az asztalok tekintetében nincs annyi kistermelő, aki itt tudna árulni. [2]

Szerintem lehetőségei alatt működik a piac, nem verekednek az asztalokért. [28]

Sokszor említett átváltási tényező **az őstermelőkkel kapcsolatos országos és helyi szabályozás** problémája. Többen említették a szabályozás, ellenőrzés hiányát, az őstermelők túlzott pozitív diszkriminációját, amely versenyhátrányba kényszeríti azokat, akik nem őstermelők, és megakadályozza a vevőket abban, hogy hiteles forrásból származó termékeket tudjanak vásárolni a Mars téren. Az interjúalanyok szerint a Mars téren tartott őstermelői piac, vagy „Tanyasi termékek piaca”, ahol az őstermelők ingyen jutnak asztalhoz nem éri el a célját. Abban többnyire egyet értettek az interjúalanyok, hogy az őstermelőket valamilyen módon segíteni kell, a termelő és a vevő közötti közvetlen, bizalmi kapcsolat egyre fontosabb, azonban a jelenlegi szabályozás ennek a kialakításához nem megfelelő.

A legnagyobb probléma, hogy kereskedők és termelők együttesen árulnak. [...] Szerintem legalább jelzésértékszerűen kellene megkülönböztetni őket. És ha valaki visszaél ezzel, akkor szankcionálni kellene. [...] A mostani rendszer átverés. Nagyon sok kereskedőből termelő lett: ezt is azt is árulnak, mint egy zöldséges a Belvárosban. Sok kereskedő átveri így a vevőket, kihasználja őket. [...] Olyanok is árulnak, akik még életükben disznót nem vágtak [7]

Az őstermelői piac baromság. Piacos napokon sokkal jobban megéri kimenni. Lehet, hogy akkor drágább, de a bevételből bőven visszajön a bérleti díj. Az őstermelői piac önmagában nem vonz ki olyan tömeget. Látható is volt, hogy nem működik. [30]

Kereskedők (olyan asztalosok, akik nem csak saját termést árulnak) tönkre tették az üzleteket, alig van zöldség-gyümölcs üzlet. De nem lehetett nem megengedni, hogy mást is áruljanak. [10]

Egyik legnagyobb probléma az, hogy az őstermelők nincsenek versenyeztetve. Hogy néz ki az, hogy valaki ingyen árul a Mars téren, van aki nem? Ez pont a piac negatív képe. [10]

Tulajdonképpen nem is normális, hogy a termelő árul. Arra van a kereskedő. A termelők legtöbbször utálják piacra járni, a termelő az termel. A kereskedelem is egy szakma. [9]

Az őstermelőket nem ellenőrzik, tulajdonképpen utazócirkusz az egész. Nem vizsgálja a NAV, az ÁNTSZ. Azzal egyet értek, hogy legyenek tanyák, ahová ki lehet menni. Ne a piacon legyenek kiváltságosak, de a kormány hozza őket helyzetbe. [10]

Mennyiben őstermelői piac az kérdéses. Nem nagyon ellenőrzik, ki az őstermelő. [25]

A buszpályaudvar és az Árkád bevásárlóközpont közelsége jelentősen befolyásolja a Mars téren való vásárlást. A buszpályaudvar pozitív tényezőként került említésre, mert lehetővé teszi, hogy Szeged bármely pontjáról, illetve Szeged környező településeiről könnyen elérhető legyen a piac. Azért is kapott kiemelt jelentőséget, mert nyilvánosságra hoztak olyan terveket is, amelyek szerint a buszpályaudvar elköltözne a Mars térről. Az Árkád ezzel szemben akadályozó tényezőként lép fel, mert a két háztömbnyire lévő bevásárlóközpontban ingyenes a parkolás, ezzel szemben a Mars téren csak egy óra ingyenes. Ennek keresletelszívó hatása van, mert a vevőknek így kényelmesebb az Árkádban lévő szupermarketben bevásárolni, mint átmenni a Mars térre zöldséget, gyümölcsöt venni.

A Mars téri buszpályaudvar kérdése nyitott. A lehetséges változatok a teljes kiköltözéstől a részleges kiköltözésen át a téren való maradásig terjednek. A téren való

*maradás esetén a fejlesztési koncepciók mértéke és iránya is különböző. A Mars téri kereskedők egységesen kiállnak a pályaudvar Mars téren való maradása mellett.*⁸⁶

Ha a buszpályaudvart áthelyeznék a vasútállomás mellé, az forgalomelszívó hatással lenne. Politikai állóháború alakulna ki és az első olyan eset lenne, hogy a Mars téri kereskedők összefognának egy közös cél érdekében. A város a saját vállalkozói rétegével volna ki, de ezt nem akarja megérteni a város.[2]

Az átkosban jól tették, hogy a buszpályaudvart a piac mellé telepítették, mert így válhatott a Mars tér Szeged éléskamrájává [6]

A piacot megölnék, ha kivinnék a buszmegállót a Mars térről.[31]

Az Árkád versenytársat jelent, mert ott ingyen lehet parkolni, ezért már a Mars téren is egy órára igénybe lehet venni ingyen a parkolást. [22]

Ahogy az előző két esettanulmány kapcsán is felmerült, a Mars tér használatát, mint kereskedői, mint vásárlói oldalról jelentősen befolyásolja a szegediek **jövedelmi helyzete**.

Jó néhány kereskedő abbahagyta. Magasabb lett a bérleti díj, a forgalom nem nőtt. Rosszul jártak a város lakói is, mert a magasabb bérleti díj az árak emelkedésében érezhető. [1]

Most ha 5 Ft-al kevesebb a paradicsom, odamegy a vásárló, mert csak azt engedheti meg magának [2]

Sok kereskedő banki hiteltől fizette ki a magas bérleti díjakat és most a csőd szélén áll. Sokan csalni, trükközni kénytelenek, döbbenetes, mi van ott. [6]

Túl magasak a bérleti díjak, több kereskedőt lehetne beengedni a területre. [29]

Átváltási tényezőként jelenik meg a **tervezési folyamat átláthatatlansága**. Ez kétféle átváltási tényezőt takar. Egyrészt egyénit, abban az értelemben, hogy az átlagos szegedi nincs teljesen birtokában minden jogszabály ismeretének. Másrészt intézményi átváltási tényező abban az értelemben, hogy a tervezésért felelős intézmény nem megfelelően kommunikálja a tervezéssel kapcsolatos folyamatot és az érintettek ezzel kapcsolatos lehetőségeit. A Mars tér esetében több interjúalany illetve civil szervezet is sérelmezte, hogy többféle terv látott napvilágot a fejlesztés során, amely zavart okozott számukra.

---

⁸⁶ Üzemeltetési szempontrendszer, Piac Kft. é. n.

[A]z önkormányzat számtalan egyéb tervet is lebegtetett ezen öt év alatt – még mintegy fél évvel a jelenlegi időpont előtt is. A tervek, illetve az egész tervezési folyamat ily módon történő „lebegtetése” ugyanis teljességgel átláthatatlanná teszi a tervezési folyamatot (még az adott ügyet folyamatosan érdeklődve követők számára is), amely nagyban korlátozza a társadalmi részvétel lehetőségeit, majd ezen átláthatatlan folyamat után nyúl vissza egy sok éves, jogerős koncepcióhoz, nem adva lehetőséget az érintetteknek a vélemény-nyilvánításra. [...] A helyzetet még kínosabbá és zavarosabbá tette, hogy a további építkezésekkel kapcsolatban a legkülönbözőbb elképzelések láttak napvilágot: a buszpályaudvar elköltöztetése (ebből az alapkövetelmény sikeresen megvalósult), SZEVIÉP rendezvényház létrejötte, kiállítási csarnok felújítás utáni lebontása, majd megtartása, az árusító helyek szűkítése, bővítése és további számos egymásnak is ellentmondó terv.⁸⁷

Terváradat volt egy darabig. [10]

Szinte havonta változtak a tervek azzal kapcsolatban, hogy nézzen ki a Mars tér [1]

Nem várható el egy egyszerű mars téri kereskedőtől, hogy a Ptk.-val a hóna alatt rohángáljon. [6]

Figyelemre méltó **értékválasztási különbség jelent meg azzal kapcsolatban, hogy melyik szereplő mit gondol a piac funkciójáról.** Egyesek szerint a piac olyan, mint egy multi: nagy bevásárlóközpont, ahol mindent lehet kapni, amire csak az egyénnek szüksége van. Egy másik értékelés szerint a piacnak multibevásárlóközpontoktól eltérő speciális szerepe van az emberek életében. Elsősorban azért, mert a „piacra járás” egyfajta életérzés, egész napos program, ahol az ember nem csak rohanva bevásárol, hanem tipikus piaci ételeket eszik (kürtös kalács, tárcsán sült hús stb.), és elbeszélget a kereskedőkkel. Ez az értékválasztás azért is fontos, mert befolyásolni tudja a piacon elérhető lehetőségeket. Például ha a piac vezetősége a multikkal akar versenyezni, akkor beengedi a csarnokba a bútorbolt-hálózatot, míg ha nem tartja versenytársnak a multikat, akkor a kürtös kalácsot és kézműipari termékeket fogja támogatni.

A multicégekkel kell versenyeznünk. Tulajdonképpen választékdúsabb egy multi, de nincs olyan terméktípus, amit ne lehetne kapni nálunk. Mi is ilyen irányba szeretnénk fejlődni, hogy

---

⁸⁷ Mars téri változtatások véleményezése, Védegylet, é.n.

a multikkal versenyezni tudjunk, inkább ide jöjjenek az emberek. Nyilván erősebbek vagyunk élelmiszerhez kapcsolódó termékekben. [...] Tulajdonképpen csak meg kellene szokniuk, nem csak alapvető élelmiszerek vannak itt, hanem ruházat, a JYSK áruházzal már bútorok, fürdőszoba-felszerelés stb. is. A főzés alapvető termékeit lehet kapni, csak a fejekben kellene átállni, hogy ide is lehet jönni. [...] Mi nem piac vagyunk, hanem mini bevásárlóközpont, ahová vissza kellene szoktatni az embereket. [2]

Piac nagy hátránya a multikkal szemben, hogy csak délelőtt van nyitva. Például március 15-e előtt pénteken a multikban nagy sorokban állt a tömeg, ha nyitva lett volna a Mars tér, biztosan lett volna bevétele. Lehetne délutáni piac, lezárva, egy kisebb területen, leszűkített részen, szerintem lenne rá kereslet. [7]

Most versenyképes a hipermarketekkel. [28]

Régen egész napos program volt a piac, az minden piacra érvényes volt, nem csak a szegedire. [2]

Van aki a piac hangulatáért jön ide, lángosért, palacsintáért. De ezt az életérzést újra fel kellene ismerni. Ez már nem az a piac, ami 10 évvel ezelőtt volt. [2]

Nem konkurencia az Árkád, vagy a multik, [6]

Sokat számítana, ha változna a vezetőség hozzáállása, ha tényleg igényes termelői piac lenne, ami program is egyúttal, például kürtös kalácsot lehetne enni. Angliában ez így működik. De itt nem engedik sütni a tárcsán a húst, pedig ez bevonzaná a vevőket. [7]

Nagy fájdalmam a megmaradt U-pavilon. Rengetegen jöttek, hogy szeretnék bérelni, de mi rendezvényre alakítottuk ki, ezért mindenkit elküldtünk. Erre az új vezető kiadta aprópénzen, hogy ők milyen jót tettek, mert nem jött senki, aki szerette volna. Ráadásul másodbérlésbe. Most pedig az a rettenetes JYSK áruház van benne. [10]

Zárt és látható cselekvési térnek tekinthetőek a **közgyűlési döntések**, amelyek befolyásolták a piac fejlesztésének folyamatát. Az interjúalanyok beszámolója és a közgyűlési jegyzőkönyvek alapján nem volt vita arról, hogy szükséges-e a Mars tér fejlesztése.

Nem lehet kérdéses, hogy milyen volt a Mars tér, feltétlenül kellett egy felújítás. [2]

A piac nagyon leamortizálódott volt, az ÁNTSZ is sürgette a változásokat. Drasztikus volt a különbség a piac és a multik között. [3]

Bódéváros volt már, nem felelt meg a kor követelményeinek. [22]

A Mars tér régi problémája volt a városnak, korhadt fabódék, alatta virulens patkánycsaládok, amely tulajdonképpen csak az ÁNTSZ kegyelméből működhetett. [28]

Az interjúalanyok szerint több terv látott napvilágot a Mars tér rekonstrukciójáról a 90-es évek közepétől kezdve. Az egyik legelső egy emeletes piacot tartalmazott⁸⁸, egy másik 2004-ben kelt terv mérsékelt átalakítást, felújítást tartalmazott⁸⁹, és amelyet 2004. szeptemberében végül elfogadott a közgyűlés, az tartalmazta a két kiscsarnok és a nagycsarnok tervét (680/2004.(IX.10.) Kgy. sz. határozat). Hogy végül miért ez a terv valósult meg, visszakövethetetlennek tűnik, az interjúalanyok sem tudtak erre érdemi választ adni.

Fontosabb közgyűlési döntés volt 2005-ben a Mars téri beruházással kapcsolatban a költségek emelkedésének elfogadása és több önkormányzati forrás hozzárendelése (407/2005. (VI.24.) Kgy. sz. határozat). A költségek emelkedésének kapcsán kisebb vita keletkezett a közgyűlésben a költségek emelkedésének okáról és a kereskedők fejlesztésben való szerepéről, azonban érdemi eredménye nem lett ennek a vitának. 2008 és 2009 folyamán elfogadták és benyújtották a Városrehabilitáció I. nevű projektet, amely Szeged városközpontjának funkcióbővítő fejlesztését célozta, többek között a Mars tér felújítását (8259/2009. (V.15.) Kgy. számú határozat).

Nagyobb vita két esemény körül alakult ki. Először, amikor 2009. november 29-én az építkezés folytatása érdekében elbontották a Mars térről a még ott lévő pavilonokat. Egyes közgyűlési képviselők kiálltak a pavilontulajdonosok mellett és felháborítónak tartották a pavilonok körüli jogszabályi viták ilyen rendezését; mások úgy interpretálták az eseményeket, hogy néhány követelődő kereskedő zsarolja a várost és akadályozza a közcél (Mars tér fejlesztése) elérését. Különböző sajtótájékoztatókon, alpolgármesteri közleményekben, még parlamenti napirend előtti felszólalásban is hangot kaptak ezek a nézetek (delmagyar.hu 2009).

Másik hasonló vitát kavaró esemény az volt, amikor kiderült, hogy az NFÜ nem hajlandó aláírni a támogatási szerződést, amíg a Mars térrel kapcsolatos perek nem rendeződtek. A vita ezzel kapcsolatban akörül folyt, hogy végül tulajdonképpen melyik párt tagjai győzték meg az NFÜ-t, hogy bizonyos feltételek kitűzésével de végül megkösse a támogatási szerződést. Mindenesetre a támogatási szerződés hiánya miatt tagi kölcsönt kapott a Piac Kft. a fejlesztés folytatásához 2010 októberében, amelyet mind a mai napig törleszt (Szegedma.hu 2011a)

---

⁸⁸ Rekonstrukciós terv, Piac Kft.

⁸⁹ Szeged M.J.V. Önkormányzatának megbízásából A Mars téri piac rekonstrukciójának terve (NOS Szeged Kft.)

(480/2010. (X. 27.) Kgy. sz. határozat). Az NFÜ feltétele volt a támogatási szerződés aláírásához, hogy a Közgyűlés különítsen el 30 millió Ft-ot a kereskedők esetleges kártérítésére, amelyet 2010 decemberében meg is tett (516/2010. (XII.10.) Kgy. sz. határozat). A feltétel teljesítésével végül aláírták a támogatási szerződést a Városrehabilitáció I. projektre.

Az interjúalanyok a következőképpen értékelték a helyi képviselők és a közgyűlés szerepét ebben a folyamatban:

Nem a szükséges és lehetséges terv valósult meg, hanem az volt a döntő, hogy minél nagyobb legyen az összeg, mert akkor nagyobb összeget lehet mindenféle célra elvonni. [1]

Az önkormányzat erőpozícióból dolgozott. [1]

Elsősorban hiúsági kérdés volt, hogy melyik terv valósult meg. [1]

Forrásbevonás volt az egyértelmű cél. [6]

Nem készült olyan hatástanulmány, amely környezeti és társadalmi szempontból értékelte volna a Mars teret, például azt, hogy ugyan a Mars tér nagyon szennyezi a Belvárost, de a piac számára előny, hogy közel van a buszállomás. [8]

Teljes koncepciótlanság, ha jön valaki egy kis pénzzel, feküdjünk le neki. [17]

Különböző politikai csatározások színtere volt a Mars téri fejlesztés. [22]

Nem sikerült hatni a városvezetésre. Megfélemlítések voltak, a polgármesteri hivatal nyomást gyakorolt a kereskedőkre. [6]

Leginkább a »város-torony alja« befolyásolta az egészet. Szerintem a képviselőknek fel kellene írniuk legalább százszor, hogy »képviselő«, hogy tudják mi a dolguk. Leszarták a városlakókat. [10]

2010-es önkormányzati kampány előtt adták át, kár, hogy ilyen politikai színezete volt a dolognak. Politikai mocsok vette körül. [24]

A Piac Kft. mindenkori igazgatója zárt és látható cselekvési térben mozoghatott a fejlesztés során, a beszámolók szerint jelentős szerepe volt abban, hogy milyenné alakult végül a Mars téri piac. Ahogy már említettem, a mindenkori igazgató multikkal és piaccal kapcsolatos értékválasztása befolyásolta, hogy milyenné alakul a piac.

A tervezőt a Piac Kft. szerezte, velük egyeztetett a konkrét elképzelésekről. Az igazgató remekül kordában tartotta a dolgokat, a tervezővel is együtt tudott dolgozni.[5]

Azonban többen megfogalmaztak kritikákat a jelenlegi piacvezetéssel szemben.

A problémát abban látom, hogy milyen a vezetőség hozzáállása. [6]

A jó asztalok évekre előre le vannak foglalva. Az üzleteknél sok a korrupció. Nem lehet bérleti jogot venni, csak bérleti díjért bérelni. A Piac Kft. addig csúri-csavarja, amíg jól nem járt. [7]

Egyik legnagyobb bánatom, hogy egy így kiosztott rendszerbe az új vezető betett még 30 asztalt. Mi ez, ha nem a piaci szempontok megcsúfolása? [10]

Szerintem az új piacvezetés nem jól használja, üzletpolitikát nem fogják. [28]

A közgyűlésen és a Piac Kft.-n kívül a Mars téri piac fejlesztésére más intézményi szereplők is jelentős befolyással bírtak. Ilyen volt az **NFÜ és a DARFÜ** a pályázati források elosztása, a támogatási szerződés aláírása és az ütemterv betartása kapcsán. De ide sorolható az **ÁNTSZ** is, aki az egészségügyi előírásokat tartatta be.

Az NFÜ és a DARFÜ felülről belenyúlt, mert megijesztette őket a per. [3]

Heti kooperációk vannak, jegyzőkönyvvel. Szemmel volt tartva az ütemterv, hogy bizonyos százaléknak el kell készülnie. Rendkívül szoros határidőkkel dolgoztunk, folyamatosan ellenőrizték a műszaki ellenőrök. A DARFÜ nagyon segítőkész volt. [5]

Szerintem itt a világon a legnagyobb az egy főre jutó WC-k száma. ÁNTSZ-el, a többi hatósággal rengeteg konfliktus volt, mert nagyon kemény feltételeket írtak elő. [10]

Zárt és rejtett csoportot képviselnek a projekt menedzselésével megbízott Fejlesztési Iroda munkatársai. Ők voltak azok, akik előkészítették a közgyűlés elé kerülő dokumentumokat, illetve felügyelték a projekt menetét, költségeit tehát meghatározták a döntéshozatal kereteit.

A tulajdonképpeni közgyűlés, a központi közbeszerzés, önkormányzati szabályozások beleszóltak a dologba. Szakbizottságok is. Le kellett nyomnunk a költségeket a közgyűlés torkán. [3]

Akkor már úgy voltunk vele, hogy végig kell vinni, most vagy soha és a közgyűlést szavazásra bírni. Az akkori közgyűlés konszenzussal el is fogadta. [4]

A fejlesztés során a piacvezetés által hívott szereplők voltak a Mars téri kereskedők. Több lakossági fórum és megbeszélés történt az alábbi időpontokban:

2004. szeptember 6.	Lakossági Fórum a kereskedőkkel.
2004. november 22.	Bérlőket nyilatkozhatnak, be tudnak-e szállnia a piac fejlesztésébe. A nyilatkozatra 2 hét határidejük volt.
2005 április	Kereskedők bejelölhetik a számukra kedvező helyeket a csarnokokban.
2008. október 9.	II. ütem megbeszélése a kereskedőkkel.
2009. június 22.	Asztalbérlők Fóruma.
2010. június 21.	Asztalkiosztás. ⁹⁰

2005. június 20-án tartott közgyűlés előterjesztése így ír erről a folyamatról:

2004 októberében elkezdődtek az egyeztető tárgyalások a kereskedők érdekképviselőivel. Ezeken a tárgyalásokon körvonalazódtak a kereskedői elképzelések, ami alapján elkészült a rekonstrukció megvalósításának koncepciója. Az egyeztetéseket követően december-január folyamán minden Mars téri kereskedő kézhez kapott egy ismertető anyagot, amelyből részletesen megismerkedhetett a rekonstrukciós elképzelésekkel. A több ízben meghosszabbított nyilatkozattételi határidő alatt a Szeged Vásár és Piac Üzemeltető Kft. munkatársai több mint száz egyéni és csoportos megbeszélést folytattak le. A határidő elteltével a mintegy 70 db, 100 üzlethelyiségre vonatkozó szándéknyilatkozatból maradéktalanul kitöltve feltételek és kikötések megjelölése nélkül csupán 40 db érkezett vissza (4102-15/2005 sz. Kgy. előterjesztés).

Az alábbi idézetek alapján az egyeztetési folyamatokkal a legtöbb szereplő nem volt elégedett:

A kereskedők döntő többsége komolyan aggódik az átalakítás miatt, félti jövőbeni egzisztenciális lehetőségeit és emiatt erősen opponálja a tervezett átalakítást.⁹¹

Folyamatosan különböző tervekkel közelítettek hozzánk, megbeszélések voltak ezekről. Ha szakosított területek lettek volna, bele is mentünk volna a változtatásba. [...] 2003-04-ben

⁹⁰ Vállalati dokumentumok, meghívók alapján.

⁹¹ Védegyelet elemző tanulmánya é.n.

Botka összehívott egy fórumot, nagyon hangulatos volt. Elmondták mit szeretnének, mi áldásunkat adtuk. Azt mondták, hogy figyelembe veszik a kereskedők kapacitását, hogy mivel tudnak hozzájárulni a pavilonok felhúzásához. [6]

A kereskedők mindent támadtak, de amikor megkérdeztük őket, hogy akkor milyet akarnak nem tudtak semmit sem mondani. [...] A kereskedők nem akarták aláírni az 1. szerződést. 1000 kereskedő, hogy legyenek egyszerre partnerek? Kiscsoportos beszélgetések voltak, lakossági fórum volt, kérdőíveztünk, leveleztünk. [10]

A Mars tér társadalmában volt néhány kulturált kereskedő, akik húzóerőként funkcionáltak. Azért sem volt egyszerű az egyeztetés, mert a kereskedőknek be kellett szállniuk 50%-al az üzletek építésébe. [9]

Valamilyen egyeztetések voltak, de nem voltak hatékonyak. [29]

A helyeket árverésen osztottuk ki. [...] Az első asztal 3 millióért kelt el, az utolsó 5 ezerért. Olyan, mint a világ. Mindenki örült, mindenki megtalálta a helyét. Utána még néhány napig a kereskedők cserélhettek egymás között, de csak néhány volt, aki ezt megtette. A licitbevételt a bérleti díjba visszaforgattuk. [...] A régi kereskedők közül mindenki, aki akar, kapott helyet, cserélődött kb. 10-15%-a a kereskedőknek négyzetméterre és darabra. [10]

A jelenlegi egyeztetési folyamatokról a következőképpen nyilatkoztak az interjúalanyok:

Nem nagyon lehet beszélni a piacvezetéssel, mert mindenre van kifogás. Egyszer a piacvezetéssel, az Agrárkamarával és 20-25 kistermelővel összeültünk, de nem volt semmi haszna. [7]

Rövid pórázon kell tartani a kereskedőket, hogy olyan minőség legyen, amelyért megéri. [3]

Nincs igény arra, hogy legyen egyeztetés, ha volna szólnának. De én nem is látom értelmét. 88 db üzlet van, ami 88 különböző érdeket jelent. Testületileg még soha nem álltak össze. [2]

Hívott és rejtett szereplők voltak a piac átalakításának **tervezői**, akik a piacvezetéssel dolgoztak együtt.

Kettőnk között mindig harc volt az esztétikum és a praktikum között. Ő képviselte az esztétikumot, én a praktikumot. [...] Ő bontott téglából akarta megcsinálni egyes részeit, de

nagyon drága volt, aztán megegyeztünk, hogy olcsó téglából építjük, hogy úgy nézzen ki, mintha bontott téгла lenne. [...] A betűkiírásig mindenben vitakoztunk. [10]

A Mars téri fejlesztés során konfliktus keletkezett **a mars téri kereskedői pavilonok elbontása** körül. A folyamat nehezen átlátható bírósági, közigazgatási eljárásokat eredményezett, amelyben a fejlesztés mielőbbi folytatása és a pavilonok jogi státusza körül volt a probléma. A hozzám eljutott dokumentumok, sajtóanyagok és interjúk alapján a következőképpen tudom rekonstruálni az eseményeket:

2005-ben született egy jegyzői határozat, hogy a Mars téren található kereskedői pavilonok tűzveszélyesek és el kell bontani azokat (Dobó 2010b). Majd még ugyanebben az évben készült a Katasztrófavédelmi Igazgatóság értékelése, amely alapján a pavilonok nem tűzveszélyesek.⁹² Így az Építési Iroda is visszavonta a bontási határozatot a nem tűzveszélyes pavilonokkal kapcsolatban.⁹³

2006-ban jegyzői birtokvédelmi határozatot kérnek a mars téri kereskedők a pavilonokra.⁹⁴ Ugyanebben az évben az egyik kereskedő pert veszít a Piac Kft.-vel szemben a pavilon bontásáról.⁹⁵

2007-ben született egy bírósági ítélet, hogy a pavilonok nem számítanak ingóságnak. Későbbiekben erre hivatkoztak a Mars téri kereskedők, amikor a pavilonok elbontása körül kialakult a vita.⁹⁶ 2008-ban egy bírósági ítélet kötelezte a pavilonok tulajdonosait, hogy bontsák le a pavilonokat és adják birtokba a területet. Indoklás a következő volt: a bérleti szerződések felmondása megtörtént, a felépítmények ideiglenes jellegű ingók.⁹⁷ A per után a mars téri kereskedőket képviselő ügyvéd egyezség iránti javaslatot küld a Piac Kft.-nek és az önkormányzatnak⁹⁸, azonban egyezség nem születik.

2009. októberében a Csongrád Megyei Bíróság a 2008. októberben lezárt per kapcsán az elsőfokú bíróságot a per újabb tárgyalására kötelezi eljáráshiba miatt.⁹⁹ Ennélfogva az alpolgármester megkereste a kereskedőket megegyezés céljából és a kereskedők vállalták,

⁹² Csongrád Megyei Katasztrófavédelmi Igazgatóság 3406/2005 számú szakvéleménye.

⁹³ Építési Iroda: 38636-7/2005 iktatószámú határozat.

⁹⁴ 03-4999-14/2006. számú jegyzői határozat.

⁹⁵ Csongrád Megyei Bíróság 4.Pf.22.163/2006/4. számú ítélete

⁹⁶ Csongrád Megyei Bíróság 4.Pf.20.198/2007/4 számú végzés.

⁹⁷ Csongrád Megyei Bíróság 37.Pf.21.453/2007/53. számú végzés

⁹⁸ Kereskedőket képviselő ügyvéd által írt levél, amelynek címzettjei városi tisztségviselők.

⁹⁹ Csongrád Megyei Bíróság 4.Pf.20.366/2009/23. számú végzés

hogyan megegyezés esetén 15 napon belül elbontják a pavilonjaikat, de megegyezés ekkor sem született.

2009. november 24-én a Csongrád Megyei Bíróság ítélete született, amely szerint a pavilonok nem építmények.¹⁰⁰ Egy napra rá Szeged M.J.V. Közgyűlésének Jogi, Ügyrendi és Közbiztonsági Bizottsága határozatával kimondta, hogy a bérleti szerződéssel nem rendelkező pavilonok áthelyezhetőek a piac egy másik részére.¹⁰¹

2009. november 29-én a Piac Kft. vezetője tájékoztatót ad ki a pavilonok áthelyezéséről:

*Mars téri kereskedők ügyében két jogerős bírósági döntés született arról, hogy a téren lévő bódék ingóságnak minősülnek. Ugyanezt a döntést támasztotta alá Szeged Megyei Jogú Város Jogi-, Ügyrendi és Közbiztonsági Bizottságának állásfoglalása is. Az ingóság áthelyezhető, s mivel ezek az ingóságok a jelenlegi helyükön a közérdeket – nevezetesen a Mars téri piac rekonstrukciója során az új nagycsarnokban üzletbérleteket és asztalbérleteket igénylő mintegy 500 kereskedő érdekét – súlyosan sértik, ezért áthelyezésük a piac egy másik területére, a mai napon jogszerűen megkezdődött.*¹⁰²

Még ugyanazon a napon az esti órákban megkezdődött a mars téri pavilonok elbontása (delmagyar.hu 2009). A helyi sajtóban és a mars téri kereskedők áthelyezésre reagáló nyílt levelében így jelent meg az esemény:

Tegnapelőtt Szeged városában a Mars téri árusok részére eljött, megérkezett a városvezetés, dózerek, daruk, flexek és őrző-védők személyében. (Dobó 2009c)

Az ingóság úgy van definiálva jogilag, hogy sérülés nélkül áthelyezhető! Minek nevezhető a felfeszített ajtó, a leszedett tető, stb., ha nem sérülésnek? Ha már erre hivatkozva hajtották végre az „áthelyezést”, akkor sem jogilag megfelelően. Ezek után mindenki vigyázzon, mert, ha útba van az ingósága (gépjármű, stb.), akkor ezek alapján rendőri támogatással bárki felfeshítheti és arrébb viheti!!!!!!”¹⁰³

A legtöbb bódé megadta magát abban a pillanatban, ahogy a gép hozzáért. A Szegedi Vásár és Piac Kft.-nek most újra össze kell állítania a szerkezeteket, deszkáról deszkára, mint

¹⁰⁰ Csongrád Megyei Bíróság 5.K.20.345/2006/126. számú végzés

¹⁰¹ 17509-172/2009. (XI.25) JÜKB számú határozat.

¹⁰² Piac Kft. tájékoztató levele.

¹⁰³ Mars téri kereskedők nyilatkozata.

a legót, hogy átadhassa a tulajdonosoknak [...] Úgy tudjuk, vasárnap estétől hétfő hajnali 5 óráig dolgoztak a Mars téren. Miért az éj leple alatt mozdították el az ingóságokat? – ez foglalkoztatja az embereket azóta is. Miért nem értesítették a tulajdonosokat? (delmagyar.hu 2009)

A bontás hírére a mars téri kereskedők rendőrségi védelmet kértek a felépítményekre, a rendőrség kivonul majd a Legfelsőbb Bíróság ítélete¹⁰⁴ alapján nem avatkoztak be, mert e szerint a pavilonok nem ingatlanok és nem elbontás, hanem áthelyezés történik¹⁰⁵

Az esemény az akkori ellenzék köreiben nagy felháborodást keltett. Sajtótájékoztatót tartottak, amelyben elítélik ezt az eseményt és az egyik országgyűlési képviselő a parlamentben is felszólalt a kereskedők mellett (Dobó 2009c; delmagyar.hu 2009). Erre válaszul az alpolgármester sajtóközleményt adott ki, amelyben elítéli a Mars téri kereskedők és az ellenzék tevékenységét.¹⁰⁶

Közvetlenül ez után a mars téri kereskedők többféle eszközzel próbálkoztak, hogy érvényt szerezzenek a követeléseiknek. Demonstrációt tartottak a polgármester háza előtt (Dobó 2009b), nyílt levelet írtak az alpolgármesternek és az egyik helyi sajtóorgánium szerkesztőségének.¹⁰⁷

az éj leple alatt a Mars téri piacon, véleményünk szerint bűncselekmény gyanús körülmények között, a Televíziós kamerák kereszttűzébe, sajtómunkatársak, rendőrök jelenlétében, minket, pavilontulajdonosokat kizártak tulajdonunk megvédéséből. Némelyikünk több milliós árukészletét, magándolgainkat, pénztárgépeinket, bizonylatainkat a lezárt pavilonokat feltörve, és oda behatolva ismeretlen személyek kihordták és a mai napig ismeretlen helyre szállították¹⁰⁸

A nyílt levélben több ponton hazugsággal vádolták az alpolgármestert: bérleti szerződésekről, kártalanítás követeléséről, a pavilonok ingóságnak titulálásáról.

2010 januárjában a Bács-Kiskun Megyei Rendőrfőkapitányság vizsgálta a mars téri bontás kapcsán rongálás, magánlaksértés és önbíráskodás bűncselekményekre történt

---

¹⁰⁴ Pfv.VIII.21.475/2007/5 számú ítélet.

¹⁰⁵ Rendőrségi jelentés, 2009.11.29. Ügyszám: 06010/7377/2009/bü.

¹⁰⁶ Sajtóközlemény szövege.

¹⁰⁷ Nyílt levél szövege.

¹⁰⁸ Nyílt levél szövege.

feljelentést (Szegedma.hu 2010e). A nyomozást még januárban beszüntették azzal az indoklással, hogy a cselekmény nem bűncselekmény.¹⁰⁹

2010 nyarán a pavilontulajdonosok az NFÜ-höz fordulnak és előadják a pavilonbontással és peres eljárásokkal kapcsolatos ügyüket (Szegedma.hu 2011a), majd nyílt levelet írnak a Piac Kft. igazgatójához (Szegedma.hu 2010d).

2010 augusztusában egy helyi sajtóközlemény szerint a következőképpen állt a helyzet:

A megismételt eljárás során a felperesi Önkormányzat a keresetétől – mely eredetileg terület birtokba adására irányult – elállt, az alperesek azonban nem járultak hozzá a per megszüntetéséhez, sőt többirányú viszontkeresetet terjesztettek elő.

Az alperesek viszontkeresetei akként összegezhetők, hogy azok elsődlegesen az eredeti állapot helyreállítására irányulnak, ennek elutasítása esetére annak megállapítását kéri, hogy a felépítmények a peres eljárás időtartama alatt jogszerűtlenül kerültek elbontásra. Egyes alperesek viszontkeresetükben kéri annak megállapítását is, hogy a pavilonok tulajdonosait földhasználati jog illette meg, illetve, hogy a pavilonok birtoklására, rendeltetésszerű használatára és az elfoglalt terület használatára a jogosultságuk fennáll. Az egyik alperes viszontkeresetében annak megállapítását is kéri, hogy a felperes a pavilon rendeltetésszerű használatának megakadályozásával folyamatosan birtoksértést követett el, és kéri, hogy a bíróság ettől a jövőre nézve a felperest tiltsa el. (Szegedma.hu 2010a)

2010 októberében a közgyűlés tagi kölcsönt szavazott meg a Piac Kft.-nek, mert a polgári perek miatt az NFÜ nem egyezett bele a támogatási szerződés aláírásába (Szegedma.hu 2011a) (480/2010. (X. 27.) Kgy. sz. határozat).

2010 novemberében a mars téri kereskedők így nyilatkoztak:

a perben lévő Szeged Mars téri felépítmény-tulajdonosok és Szeged Önkormányzata között a mai napig semmilyen hivatalos peren kívüli egyeztetési, egyezségi eljárás nincs, és nem is tudunk arról, hogy folyamatban lenne. Az ügyben a híresztelésekkel ellentétben hivatalosan nem keresett meg bennünket az Önkormányzat, annak ellenére sem, hogy erre nyitottak vagyunk.

---

¹⁰⁹ 03060/20/2010. bü. ügyszámú határozat.

Tájékoztatom egyben a Sajtó munkatársait, hogy üzleteink 1969-70-ben állandó jelleggel épültek, minden hatósági engedélyezési eljárás megtörtént. Ezzel ellentétes jogerős bírósági döntés nem született.

Az Önkormányzat lassan egy éve olyan pertársunk 25 m²-es felépítményéért fizetett tudomásunk szerint 25 millió Ft-ot peren kívül, akinek az üzlete az engedélyezési eljárásokban nem vett részt, ezért az 1990-es évek elején fennmaradási engedélyt kellett kiadni számára.

Bár hivatalos megkeresés nem történt, árajánlatot sem az Önkormányzat, sem mi nem tettünk, az EU-s Támogatási Szerződés létrejötte érdekében mi e perben lévő társunknak kifizetett összegnél többet nem óhajtunk követelni. (Szegedma.hu 2010b)

2010. novemberében az új eljárás elsőfokú ítélete szerint kereskedőket nem illeti meg tulajdonjog, pavilonok nem földhivatalban bejegyzett ingatlanok, azonban az elbontás jogellenesen történt (Szegedma.hu 2011b).

2010. decemberében a közgyűlés elkülönít 30 millió forintot a kereskedők esetleges kártérítésére (516/2010. (XII.10.) Kgy. sz. határozat). Ez volt a feltétele annak, hogy az NFÜ aláírja a támogatási szerződést a Városrehabilitáció I. pályázatban, amelyet később meg is tett.

2012. októberében született döntés az önkormányzat mars téri kereskedőkkel szembeni perében (Szegedma.hu 2012), amelyet mindkét fél nyertes perként interpretált az interjúkban. Az általam birtokolt információk szerint a pavilontulajdonosok nem kaptak kártalanítást. Az interjúalanyok a következőképpen kommentálták az eseményeket:

A kereskedőket mondvacsínált indokokkal kirúgták a területről [1]

Bírósági ítélet 1,5 év alatt született meg, ez sok gondot okozott, mert addig nem lehetett szerződést kötni a támogatóval és nem lehetett lehívni a pályázati forrásokat. [4]

Bozótharcot folytattunk a kereskedőkkel. [3]

A kereskedők nagyobb csoportja elfogadta a változásokat, csak egy kisebb csoport, akik nem akartak belemenni. Végül a bódék áthelyezésre kerültek. [5]

8 kereskedő állt másik 24-el szemben, zsigerelték őket. De ilyenekkel együtt kell élni. [4]

2005-ben a pavilonok lebontására szólított fel minket a polgármesteri hivatal, engedély nélküli építés miatt. Én kikutattam a helyzetet a földhivatalban és levéltárban. Tulajdonképpen jogilag ezek mobil szerkezetű pavilonok, amelyeknek legfeljebb csak az áthelyezését lehetett volna kérni. Természetes, hogy nem volt építési engedélyük, mert nem is

kell nekik építési engedély. 2009-ben a bíróság megállapította, hogy nem lehetett a bontást kiadni. [6]

Aztán beütött a krach: egy éjszaka alatt kipakolták és elszállították a pavilonokat. Emiatt azóta is büntetőeljárás folyik a cég ellen. [6]

2009 óta nem tudjuk, hogy ki nyomoz, fektetik az aktákat. Mert ha bűncselekmény történt, akkor kártérítést kérhetnénk. [6]

A bódéperek olyan károkat okoztak, de még a bíróság is. A másodfokú eljárás után olyan ítéletet hozott a bíróság, hogy a bódék nem ingóságok, de nem is ingatlanok. Összesen 110 bódé volt, abból 10-15 bolt pereskedett. Volt egy bíró, aki nyerészkedett az egészen. [10]

Intézkedtem a bódésok ügyében, hogy kapjanak valami kártalanítást, holott jogilag nem járt volna nekik. Bele is mentek volna, a többiek elfogadták volna. A polgármester a perek miatt nem ment bele, így hoppon maradtak. [10]

A bíróság azt az ítéletet mondta ki, hogy a bérlet felbontható, de az épületet el kell helyezni, mert a terület az önkormányzat tulajdona. Így a repülőtéren bal kéz felől helyezték el ezeket a bódékat, amelyek sokszor jobban jártak az áthelyezéssel, mert rendesen össze lettek rakva. A gond a fix alapozású, ruházati cikket áruló bérletekkel volt, de velük meg lehetett egyezni egy becsült összegért és az önkormányzat kisajátíthatta a területet. [22]

Nehezen áttekinthető perek sokasága született arról, hogy jogsértően kerültek elbontásra a bódék, ami egészen tettelegességig fajult. 2008 decemberében bezárták és rendőrségi biztosítással elbontották. Néhány per még most sincs lezárva. Elhúzódó csata volt. [25]

A bódétulajdonosokról objektívnek lenni nehéz. Politikai érdek miatt 12 kereskedő pereskedni kezdett, de csak egynek volt tulajdonában a terület, a többinek csak területhasználati joga volt. Érzelmi alapon értem őket, de hát ezt meg kell érteni, hogy kell a fejlesztés. [27]

1 évet veszített a fejlesztés a bódék miatt. Kamatfizetést jelentett a városnak. [27]

A városnak az a dolga, hogy végigvigye a beruházást, a bódétulajdonosok pedig megzsaroltak egy közpénzből zajló beruházást.[...] Repülőtérre vitték a bódékat, talán még ott vannak [28]

A Védegylet 2009 február és május folyamán aláírásokat gyűjtött a Mars téri piac bejárata előtt annak érdekében, hogy ne csökkenjen a piac területe a felújítás során. A Védegylet emellett véleményezte is a Mars tér átépítésének akkori tervét. Az egyik interjúalanyom a következőképpen jellemezte az aláírásgyűjtés eredményét:

Nem látszott, hogyan forogtak be az aláírásgyűjtésből keletkezett dokumentumok. Csak nyomtak rá egy „átvettem” bélyegzőt, de aztán betették a fiókba, nem volt rá reakció, visszacsatolás. [8]

5.4.4. Mars téri piac felújításának összefoglalása

A Mars téri piac felújítása melletti legfontosabb érv annak lerobbant állapota volt. A hosszadalmas felújítási folyamat elérhetővé tette a modern, kényelmes, higiénikus körülmények közötti vásárlást és a közösségi tér használatát. Azonban itt is talákoztam lehetőségzágokkal. Egyes társadalmi csoportok kiszorultak a piac használatából elsősorban azért, mert megemelkedtek a bérleti díjak. Vagy egyes társadalmi csoportok emberhez nem túlságosan méltó körülmények közötti használatra kényszerülnek, mint például az asztalokért hajnalban versenyt futó nyugdíjasok. Az interjúalanyok közül többen hiányolták az „igazi piaci hangulatot”. Úgy tűnt, hogy az igazi piaci hangulat megteremtésében a mindenkori piaci igazgatónak nagy szerepe van, mert az ő értékválasztása arról, hogy a piacra multibevásárlóközpontként, vagy a multiktól eltérő piacként tekint jelentősen befolyásolja a piacon rendelkezésre álló lehetőségeket. Itt is felmerült a nem megfelelő társadalmi részvétel a tervezésben és kivitelezésben. Többször előkerült az is, hogy a piac funkciójának nem felel meg, szűk, használatlan terek vannak benne, rossz minőségű anyagokból épült. Átváltási tényezőként jelent meg a leszűkült árusító terület, amely egyeseket kiszorított a piac területéről. Befolyásoló tényező az őstermelőkkel kapcsolatos helyi és nemzeti szintű szabályozások, amelyek megpróbálják helyzetbe hozni az őstermelőt, de az interjúalanyok véleménye szerint rosszul. Átváltási tényezőt jelent a Mars téri piachoz a buszpályaudvar és az Árkád közelsége. Mindkettő a piac elérhetősége miatt fontos: a buszpályaudvar könnyebben elérhetővé teszi, az Árkádban elérhető ingyenes parkolás pedig elszívja a keresletet. Az eddigiekhez hasonlóan átváltási tényező a szegediek jövedelme. A tervezésben való részvételt elsősorban a jogszabályok ismeretének hiánya és a tervezés átláthatatlansága akadályozta. A Piac Kft. önkormányzat felé való tartozását – hasonlóan a Napfényfürdőhöz – szintén a közvagyon elherdálásaként értelmezték az interjúalanyok.

A Mars téri piac folyamat szerinti aspektusa megmutatta, hogy zárt és látható, illetve rejtett térben született a legtöbb Mars teret érintő kérdés. A közgyűlés, a Piac Kft. igazgatója, vezetősége a két legfontosabb szereplő ebben. De ebbe a körbe tartozik az NFÜ, a DARFÜ, az ÁNTSZ és a Fejlesztési Iroda, akiknek inkább rejtett cselekvési lehetőségük volt abban az

értelemben, hogy jelentősen befolyásolták a döntéshozatal kereteit, a döntéshozó fórumok elé kerülő opciókat. Hívott szereplők a tervezők és a kereskedők. A Mars téri piac kapcsán a legbonyolultabb helyzet a szerzett térben volt: a pavilonokkal kapcsolatos polgári perek jelentősen befolyásolták a fejlesztés folyamatát. Szerzett térnek számít még a Végegylet véleményezése és aláírásgyűjtése is.

5.5. „Szegedi esettanulmányok elemzése – Árkád, Napfényfürdő, Mars téri piac” című fejezet összefoglalása, esettanulmányok összehasonlítása

Az alábbi két táblázatban (5. és 6. táblázat) látható a három projekt lehetőség szerinti aspektusának és folyamat szerinti aspektusának összefoglalása. A lehetőség szerinti aspektusban a képességeket, a lehetőséghezágokat és az átváltási tényezőket emeltem ki.

5. táblázat Esettanulmányok lehetőségek szerinti aspektusa

	Árkád építése	Napfényfürdő építése	Mars tér felújítása
Képességek	Modern, kényelmes üzletközpontban való vásárlás lehetősége Belvároshoz közeli parkolás Közösségi tér	Élményfürdés, úszás	Vásárlás, kereskedelem lehetősége Közösségi tér
Lehetőséghezág	Kiskereskedelem folytatása a Belvárosban Átlagos jövedelmű szegediek, nyugdíjasok kimaradnak a használatából Ipari műemléki értékek megőrzése Tiszta levegő Részvétel a tervezés folyamatában	Partfürdő használata Nincs uszoda Egységes városkép, Tisza hagyományainak ismerete Egyeztetés hiánya	Kiszorult társadalmi csoportok: nyugdíjasok, alacsonyabb jövedelműek Piaci hangulat Részvétel hiánya Nem megfelelő felépítés, funkciójának nem felel meg
Átváltási tényezők	Jövedelem Szabályozás, koncepció hiánya	Jövedelem Köztvagyon elherdálása Koncepció hiánya	Jövedelem Köztvagyon elherdálása Kicsi terület Östermelőkkel kapcsolatos szabályozások Buszpályaudvar, Árkád Jogsabályok ismerete Tervezés átláthatatlansága

Forrás: saját szerkesztés

A folyamat szerinti aspektus a hatalomkocka tér dimenziója szerint mutatom itt be: a zárt, hívott és szerzett terek szerint csoportosítom az eredményeket.

6. táblázat Esettanulmányok folyamat szerinti aspektusa

	Árkád	Napfényfürdő	Mars tér
Értékek	Gazdasági hatékonyság versus műemléki értékek, önhibáján kívül kerül-e valaki rossz gazdasági helyzetbe?	Műemléki érték, közvagyonnal kapcsolatos értékek	Piac funkciójával kapcsolatos értékek (bevásárlóközpont vagy hagyományos piac), „őstermelő” intézményének megítélése
Zárt	Közgyűlés döntései, beruházó döntései, beruházó PR akciói.	Közgyűlés döntései, beruházó döntései, beruházó PR akciói	Közgyűlés döntései, a működtető Kft. igazgatója, NFÜ, DARFÜ, ÁNTSZ.
Hívott	Tervezők, kivitelezők, beruházó kapcsolattartása a Városvédő Egyesülettel, helyi sajtó.	Ingatlanszakértők, építészek, vízügyi szakértők.	Fejlesztési Iroda munkatársai, tervezők, kereskedőkkel folytatott egyeztetések.
Szerzett	Civil összefogás a Kenderfonóért, belvárosi kereskedők petíciója.	Védegylet aláírásgyűjtése, civil feljelentés, Ligetfürdő Civil Munkacsoport sajtótájékoztatói, Szegedi Civil Fórum tevékenysége.	Mars téri pavilonokkal kapcsolatos polgári perek, Védegylet aláírásgyűjtése.

Forrás: saját szerkesztés

Összefoglalva, a három esettanulmányról elmondható, hogy összetett hatású jelenségek. Mindhárom esettanulmány elérhetővé tett képességeket, de meg is szüntetett másokat. A megszüntetett lehetőségek általában a hívott, vagy a szerzett térben merültek fel: a civil kezdeményezések hívták fel a figyelmet ezekre. Például a Védegylet a Napfényfürdő kapcsán a sportcélú úszási lehetőségek hiányára. Ha fel is merültek ezek a problémák a közgyűlésen, úgy tűnt, nem befolyásolják a döntést és nincs rájuk reflexió, nem keresnek rájuk megoldást.

Tipikus átváltási tényező volt a jövedelem hiánya, amely kizárt egyes csoportokat az eszközök használatából. Ez a triviálisnak tűnő kijelentés azonban felveti azt az igazságossági kérdést, hogy mennyiben szoríthatóak ki a szegediek a részben közvagyonból épült eszközök használatából. Ugyanakkor az is felmerül, hogyha egy eszközt nem, vagy csak kevésbé tudnak

a helyiek használni (gondoljunk például a külföldiek nagy számára a Napfényfürdőben), akkor kinek fejlesztenek a szereplők? Vagyis értékválasztásként merül fel a jövedelemtermelés és a szegediek számára elérhető lehetőségek létrehozása közötti választás.

Másik tipikus átváltási tényező volt az egységes városi koncepció hiánya, amely befolyásolta az egységes, élhető városkép kialakítását. Nagyon sok interjúalany megemlítette, hogy minden másképp lenne, ha határozott jövőképpel rendelkezne a város, a város tereinek lenne meghatározott funkciója, amelyet nem lehet átírni egy beruházás kedvéért (gondoljunk például az építési szabályzatok projektek érdekében történő változtatására). Elmondható tehát, hogy ezekre a fejlesztésekre is igaz a metaelemzésben felmerült projekt-logika, amely elsősorban az eszköz létrehozására irányul, de nem, vagy csak alig veszi figyelembe a befolyásoló tényezőket, az emberek számára értékesnek tartott tevékenységeket/létállapotokat.

A folyamat szerinti aspektusra jellemző, hogy a legfontosabb döntések zárt és látható, vagy zárt és rejtett terekben zajlanak. Vagyis általában egy szűk csoport – közgyűlés, beruházó cég vezetősége – hozza a legfontosabb döntéseket az erőforrások allokálásáról. Úgy gondolom fontos szerepe van a zárt és rejtett tereknek, azoknak a szereplőknek, akik meghatározzák a döntéshozatal kereteit, a döntéshozatal asztalára kerülő témákat, opciókat. Erre az a tény utal, hogy magán a közgyűléseken kevés vita volt az egyes döntésekről, a közgyűlés tagjai sokszor hivatkoztak azokra a szereplőkre, akik előkészítették a döntéseket. A közgyűlésben lévő vita hiányára utal az is, hogy a közgyűlés egyes tagjai inkább más csatornákat kerestek, többször magánakciókba kezdtek és véleményüknek egy-egy egyesület tagjaként próbálták meg érvényt szerezni.

A projektek során előforduló civil részvétel mindig szerzett terekben zajlott. Az egyes projektek érintettjeivel való kapcsolattartás kimerült az információ-átadásban: lakossági fórumban, webes tájékoztatókban. Ahogy a Mars téri piac tervezésének kapcsán látható volt, ez az információáramlás sem mindig hiánytalan. A civil szereplők különböző fórumokon próbáltak meg maguknak teret szerezni: sajtótájékoztatón, aláírásgyűjtés, petíció, tüntetés, nyílt levél stb. Ezek tulajdonképpen a hatalom változatos formáit testesítik meg a láthatatlantól a látható felé. Egy sajtótájékoztató tipikusan az értékek, vélemények megváltoztatására irányul, így láthatatlan formának gondolom, az aláírásgyűjtés és a petíció pedig valahol a látható és a rejtett között helyezkedik el, mert ugyan formális, nyilvánvaló kereteket használnak, de abból a célból, hogy befolyásolják a döntéshozatal kereteit, a döntéshozatal elé kerülő témákat.

A civil részvételre két dolog volt számomra feltűnően jellemző. Egyrészt annak megkésettsége, amely mindhárom projekt esetében felmerült. A láthatóbb civil részvétel (aláírásgyűjtés, petíciók, sajtótájékoztatók) akkor születtek, amikor már szinte késő volt érdemben cselekedni. Például a Vársoképvédő Egyesület akkor szerzett magának nagyobb nyilvánosságot, amikor már javában bontották a Kenderfonó tömbjét, a közvagyon elherdálása miatt akkor tüntettek, amikor már régen aláírták az együttműködési megállapodást, a pavilontulajdonosok is akkor kezdtek el egységesen fellépni, amikor a bontási határozattal kopogtattak az ajtajukon.

Másik nagyon tipikus jellemzője a vizsgált projektek kapcsán felmerülő civil kezdeményezésekre a civilek közötti egyeztetés, összefogás hiánya. Csak nagyon ritka esetben fordult elő, hogy két vagy több civil szervezett *közösen* lépett fel egy cél érdekében. Például a belvárosi kereskedőknek és a Városképvédő Egyesületnek ugyanúgy érdeke volt az Árkád építésének megakadályozása, vagy legalábbis valamilyen mértékben korlátozása, azonban összefogás nyomát nem találtam a kutatásomban. Másik példa: a mars téri kereskedők sem szálltak be a Védegylet Mars térrel kapcsolatos aláírásgyűjtésébe, vagy a vélemény megformálásába. Előfordult ugyan, hogy együtt tüntettek bizonyos szervezetek valami mellett, de aktív összefogásnak nem volt nyoma.

6. Következtetések, összefoglalás

Az alábbiakban kutatási eredményeimet foglalom össze tézisszerűen. Disszertációmban öt tézisem közül egyet elméletileg (karosszékből), négyet empirikusan támasztottam alá.

1. tézis: A helyi gazdaságfejlesztés konvencionális modelljei szűkebb információs bázisra támaszkodnak, mint a helyi gazdaságfejlesztés normatív modellje.

Információs bázison azokat az információkat értem, amelyekre a döntéshozók támaszkodnak a helyi erőforrásokról szóló döntéseik során. Kutatásaim azt mutatták: a helyi gazdaságfejlesztés konvencionális és versenyképesség alapú modelljeinek szűk az információs bázisa. Ez azt jelenti, hogy a döntéshozatal számos olyan információt figyelmen kívül hagy, amelyek relevánsak lennének egy fejlesztés jól-létre gyakorolt hatásának vizsgálatában.

Ennek egyik okát a következőben látom: a versenyképesség alapú modellek egyértelmű pozitív kapcsolatot feltételeznek a reáljövedelem növekedése és a térség jól-létének növekedése között. Ezzel viszont kizárnak egy sor olyan információt, amelyek arra vonatkoznak, hogy az egyén a reáljövedelmét jól-létre tudja-e váltani. Ezek az (ignorált) információk szólhatnak különböző társadalmi intézményekről, környezeti tényezőkről, társadalmi normákról, viszonyítási különbségekről és egyenlőtlenségekről.

A másik oka a jól-lét fogalmával kapcsolatos. Ha nem haszonelvű alapon határozzuk meg egy térség jól-létét, hanem például az alapvető javak elmélete, vagy a képességszemlélet alapján, akkor azonnal világossá válik: a haszonelvű megközelítés olyan releváns információkat hagy figyelmen kívül, mint az emberek értékeivel kapcsolatos tények, értékválasztási dilemmák, alapvető emberi jogok, működő demokrácia és társadalmi részvétel fontossága stb. Azt állítom tehát: a bevett és megkérdőjelezetlen haszonelvű szemlélet az oka annak, hogy leszűkül azon információk köre, melyeket egy fejlesztési projekt előkészítése során figyelembe kellene venni.

A tézisem melletti harmadik érvem disszertációmban előadott metaelemzésem eredményeiből következik. Az esettanulmányok többségére jellemző a „projekt-logika” szemlélete. Ezek a fejlesztési projektek elsősorban jövedelemtermelésre, a lakosság eszközökkel való ellátására koncentrálnak, és nem vizsgálják, hogy milyen társadalmi

közegben, milyen módon tudják az emberek ezeket az eszközöket használni és értékes tevékenységeket/létállapotokat végezni/elérni.

Ha a helyi gazdaságfejlesztés stratégiájának megalapozását preskriptív keretbe foglaljuk – ahogy azt tettem a képességszemlélet alapján a disszertációmban –, annak több előnye is van. Egyrészt nyilvánvalóvá válnak az értékválasztási dilemmák. A konvencionális helyi gazdaságfejlesztés, amely a reáljövedelemre és a foglalkoztatottság növelésére helyezi a hangsúlyt, értéksemlegesnek tünteti fel magát, holott nem az. Megvan a maga értékrendszere, csak épp nem válik explicitté, megkérdőjelezetlen marad. Ha azonban az értékek megválasztásával, explicitté tételével kezdődik a helyi gazdaságfejlesztési stratégia megalapozása, akkor elkerülhető az a gyakori eset, hogy a közösség olyan célokat kövessen, amelyek eredményét esetleg nem is tartja fontosnak. Például egy jövedelemtermelésre fókuszáló keretben a sportuszoda felújításával szemben támogatandónak tűnik a modern fürdőkomplexum építése, mert a turizmus révén jövedelmet vonz a térségbe. De olyan keretben, amely az értékek meghatározásával indít, könnyen kiderülhet, hogy a helyi közösség számára fontosabb a sportuszoda és a szabadstrand felújítása, mint a jövedelmet bevonzó fürdőkomplexum, melynek használatából a magas árak miatt egyébként is kimaradnak egyes szereplők.

A normatív jól-léti koncepció másik előnye: az előzetesen meghatározott jól-lét fogalmából levezethető, hogy milyen információs bázisra van szüksége a helyi döntéshozatalnak. A képességszemlélet alapján megfogalmazott helyi gazdaságfejlesztésnek például szüksége van az érintett laikusok ismereteire is mind a közösség tagjainak értékekről vallott nézetéről, mind azokról a befolyásoló tényezőkről, amelyek gátolhatják egyes eszközök használatát.

A képességszemléletre alapozott normatív jól-léti koncepció harmadik előnye, hogy az elemzésbe beilleszthetővé válnak olyan környezeti, társadalmi szempontok, amelyek a konvencionális modellekben csak kiegészítő szerepet játszanak.

Tézisem részletes alátámasztását a disszertációm második, harmadik és negyedik fejezetében adtam elő.

2. *tézis:* Az jellemző a vizsgált gazdaságfejlesztési projektekre, hogy elérhetővé tesznek, de egyúttal meg is szüntetnek lehetőségeket a helyben élők számára.

Az általam vizsgált mindhárom gazdaságfejlesztési projektre igaz a fentebbi tézis. Az Árkád esetében lehetővé vált ugyan a modern bevásárlóközpontban való vásárlás, de a Kenderfonó elbontásával megszűnt az ipari műemlék megőrzésének képessége. A Napfényfürdő esetében noha elérhetővé vált az élményfürdőzés képessége, megszűnt a lehetősége a Partfürdő használatának, mivel annak kútjait apportálták a Napfényfürdő projektcégebe. A Mars téri piac felújítása lehetővé tette a modern, higiénikus körülmények közti vásárlást, de megszüntette az „igazi piaci hangulatot”, amelyet kürtös kalácsot, tárcsán sült húst, a földről tojást, virágot és petrezselymet egyaránt áruló nyugdíjas nénik és bácsik, valamint a kereskedő és a vevő közötti bizalmas kapcsolat jellemzett.

Mindhárom esetben olyan lehetőség szűnt meg, amely a közösség minden egyes tagjára vonatkozik. Vagyis, függetlenül attól, hogy valaki értékesnek tartja-e vagy sem ezeket a képességeket. Nyilvánvaló, hogy ezek nem szándékolt hatásai az egyes fejlesztési folyamatoknak (elég valószínűtlen, hogy például az Árkád beruházójának kifejezett céljai között szerepelt volna az ipari műemlék lerombolása), hanem mintegy melléktermékként keletkeztek a folyamat során.

Ugyancsak mindhárom projektet jellemzi, hogy az elveszett lehetőségek felismerése a projekt befejezésekor történt, és ezek esetleges pótlása egyáltalán nem merült fel a helyi döntéshozatal diskurzusában.

3. *tézis:* A vizsgált gazdaságfejlesztési projektekre az jellemző, hogy egy fejlesztés által elérhetővé tett eszközök (Árkád, Napfényfürdő, Mars téri piac) használatát és a fejlesztési folyamatban való részvételt tipikusan az egyének jövedelmi szintje, az egységes városi koncepció hiánya és az átláthatatlan közigazgatási folyamatok befolyásolják.

Az interjúk és a helyi dokumentumok vizsgálata során az derült ki, hogy mindegyik fejlesztési folyamatban szerepet játszott a jövedelem és az egységes városi koncepció hiánya, illetve az átláthatatlan közigazgatási folyamatok, mint átváltási tényezők. Az Árkád esetében a kevésbé tehetős vásárlók és kereskedők kiszorultak az Árkád használatából, mert nincs elég jövedelmük az Árkád árainak és bérleti díjainak megfizetésére. A Napfényfürdő esetében hasonló a helyzet: az árak túl magasak egy átlagos szegedi családnak. A Mars téren a felújítás

után megemelkedtek a bérleti díjak, melyeket már nem minden kereskedő tudott kigazdálkodni.

A három beruházás elemzése során az is kiderült: mind az adott eszköz diszfunkcionalitása, mind az, hogy a beruházások nem illenek az egységes városképbe, a koncepciótlan várostervezés eredménye. Fontos szerepet játszó átváltási tényezőként jelent meg a közigazgatási folyamatok átláthatatlansága. Többek között a Mars térrel kapcsolatos tervezetek sokfélesége, bonyolult jogi helyzetek, műemlékvédelmi hivatal eljárásai stb. akadályozták mindhárom esetben a fejlesztési folyamatok átláthatóságát.

Az egyének jövedelmi szintje és a közigazgatási folyamatok átláthatatlansága miatt egyes társadalmi csoportok kimaradnak az eszköz (Árkád, Napfényfürdő, Mars téri piac) használatából. Vagyis nem mindenki fér hozzá egyenlően ezekhez az eszközök által biztosított képességekhez és nem mindenki nem tudott/tud érdemben részt venni a fejlesztési folyamatban. Például, aki nem tudja megfizetni, nem fogja használni a Napfényfürdőt, és aki nem rendelkezik a megfelelő jogi ismeretekkel, nem fogja érteni a fejlesztési folyamatokat. Ezért úgy gondolom elmondható: ezek a tényezők, ha nem is kőbe vésnek, de erősítik a már meglévő társadalmi egyensúly hiányát.

4. tézis: A vizsgált gazdaságfejlesztési projektekre az jellemző, hogy a helyi gazdaságfejlesztési döntések zárt és rejtett terekben zajlanak.

Az interjúk és a helyi dokumentumok folyamat szerinti vizsgálata alapján elmondható: a főbb gazdaságfejlesztési döntések zárt és rejtett terekben zajlanak. Ez azt jelenti, hogy a fontosabb erőforrás-allokáló döntéseket egy szűk, zárt csoport végzi. Ilyen zárt csoportok szereplői tipikusan a beruházó, fejlesztő cég vezetői, és a helyi politikai döntéshozatal. Az is elmondható – elsősorban a közgyűlési jegyzőkönyvek alapján –, hogy a fontosabb kérdések eldöntése inkább rejtett terekben zajlik és nem látható terekben. Vagyis nem a döntéshozatal látható csatornáin (közgyűlés, bizottsági döntés) formálódnak és dőlnek el a legfontosabb kérdések. A döntést azok a szereplők befolyásolják leginkább, akik meghatározzák azokat az opciókat, amelyek közül azután a formális döntéshozatal választ. Így a döntéshozatal valós választásai lehetőségeit azokra az opciókra korlátozzák, amelyeket ők tárnak eléjük. Például a Fejlesztési Iroda munkatársai meghatározták a Mars térrel kapcsolatos döntések keretét, vagy az Árkád beruházójával tárgyaló önkormányzati munkatársak meghatározták a beruházóval

kötött településrendezési szerződést. A közgyűlési jegyzőkönyvekből is az jól látszik, hogy magán a közgyűlésen kevés az érdemi vita.

A lakosság fejlesztési folyamatokba való bevonása teljesen egyoldalú: szinte kizárólag információ-átadásból áll, ami történhet akár lakossági fórumokon, akár különböző PR tevékenységeken keresztül. A hívott terekben elsősorban szakértők, közvetlen érintettek szerepelnek (építészek, vízügyi szakemberek, ingatlanszakértők, kereskedők) és csak a legritkább esetben vannak jelen civilek, laikusok.

5. *tézis:* A vizsgált gazdaságfejlesztési projektek esetében a fejlesztéshez kapcsolódó civil tevékenységek szerzett és rejtett térben zajlanak, jellemző rájuk a megkésett reagálás.

Mindhárom gazdaságfejlesztési projekt esetén volt civil kezdeményezés. Az Árkád esetében a Védegylet, a Szegedi Hagyományőrző és Városképvédő Egyesület, a belvárosi kereskedők, a Napfényfürdő esetében a Ligetfürdő Civil Munkacsoport, a Szegedi Civil Fórum a Védegylet, a Mars tér esetében pedig a Mars téri kereskedők egy csoportja és a Védegylet tettek lépéseket. A legfontosabb tevékenységek a következők voltak: aláírásgyűjtés, petíció, tüntetés, feljelentések, véleményírás, nyílt levelek. E civil csoportok elérték ugyan, hogy részt vehessenek a helyi döntéshozatallal kapcsolatos diskurzusban, de legtöbbször nem voltak a meghívott szereplők között.

Mindhárom projekt esetében jellemző a civil részvételre a megkésettség: a civilek ugyan felhívták a figyelmet bizonyos lehetséghézagokra, de már későn; amikor már nem volt mit tenni ezek ellen. Például akkor emelték fel a szavukat a Városvédők, amikor már bontani kezdték a Kenderfonó épületét, vagy egyes civil szereplők akkor tüntettek a közvagyon megóvásáért, amikor már régen aláírták az együttműködési szerződést. Kutatásom során nem volt lehetőségem arra, hogy megvizsgáljam, milyen tényezők (például hiányos információszolgáltatás, gyenge érdekérvényesítő képesség, hiányzó civil attitűd, sajátos társadalmi normák stb.) okozták ezt a jelenséget, mindenesetre ez a kép rajzolódik ki az esettanulmányok elemzése során.

Disszertációmát annak a jól ismert jelenségnek a leírásával kezdtem, hogy számos helyi gazdaságfejlesztési projekt félresiklik. Felépül egy irodaház – üresen kong. Létesül egy öntözőrendszer – a lakosság lerombolja.

Kutatásaim során arra a kérdésre kerestem a választ, hogy miért sikertelenek bizonyos helyi beruházások, és egyáltalán mi a kritériuma annak, hogy egy fejlesztés sikeres legyen.

Összességében azt mondhatom: leggyakrabban azért sikerülnek félre helyi gazdaságfejlesztési projektek, mert a folyamat túl szűk információs bázison alapul. Nem tudja megragadni az adott társadalmi helyzet komplexitását, a fejlesztésben részt vevők által képviselt értékeket, vagy azokat a tényezőket, amelyek azt befolyásolják, hogyan tudják az érintettek az eszközöket a saját céljaiknak megfelelően felhasználni.

Kutatásaimra alapozva azt gondolom: a képességszemlélet a legalkalmasabb arra, hogy értékelési keretként szolgáljon a helyi gazdaságfejlesztési projektek számára. Azaz: amikor bizonyos projektek sikerességét kell megítélnünk, akkor azt a szempontot kell elsősorban mérlegelnünk, hogy az adott fejlesztés mennyiben járult vagy nem járult hozzá az érintettek képességeinek kiterjesztéséhez.

7. Felhasznált irodalom

- Ahmad E. – Dreze J. – Hills J. – Sen A., szerk. (1991): *Social Security in Developing Countries*. Oxford University Press, Oxford.
- Alkire S. (2002): Dimensions of Human Development. *World Development* 30 (2):181-205.
- Alkire S. (2007): Why the Capability Approach? *Journal of Human Development* 6 (1):115-135.
- Alkire S. – Qizilbash M. – Comim F. (2008): Introduction. In *The Capability Approach - Concepts, Measures and Applications*, S. Alkire, M. Qizilbash and F. Comim (szerk.) Cambridge University Press, Cambridge.
- Andersen J. – Siim B. (2004): Introduction. In *The politics of Inclusion and Empowerment: Gender, Class and Citizenship*, J. Andersen and B. Siim (szerk.) Aalborg University.
- Arisztotelész. (1997): *Nikhomakhoszi etika*. Európa Kiadó, Budapest.
- Arnstein S. R. (1969): A Ladder of Citizen Participation. *Journal of American Planning Association* 35 (4):216-224.
- Arrow K. (1950): A Difficulty in the Concept of Social Welfare. *Journal of Political Economy* 58 (4):328–346.
- Babbie E. (2008): *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Balassi Kiadó, Budapest.
- Bajmócy Z. (2011): *Bevezetés a helyi gazdaságfejlesztésbe*. JATEPress, Szeged.
- Bajmócy Z. (2014): Freedom for agency - Stakeholder participation in urban planning in Hungary. Konferenciaelőadás EAEPE, 2014.november 6-8, Ciprus, Nicosia.
- Bajmócy Z. – Gébert J. (2013): Arguments for Deliberative Participation in Local Economic Development Theories. *Acta Oeconomica* 64 (3):313-334.
- Bajmócy Z. – Gébert J. (2014): The outlines of innovation policy in the capability approach. *Technology in Society* 38:93-102.
- Bajmócy Z. – Málovics G. – Gébert J. (2013): On the Informational Basis of Regional Innovation Policy: From Growth to Capabilities. *European Planning Studies* 22 (7):1325-1341.
- Berlin I. (1990): *Négy esszé a szabadságról*. Európa Kiadó, Budapest.
- Biggeri M. – Ferrannini A. (2014): Opportunity Gap Analysis: Procedures and Methodes for Applying the Capability Approach in Development Initiatives. *Journal of Human Development and Capabilities* 15 (1):60-78.
- Blaikie N. (2000): *Designing Social Research*. Wiley, Cambridge.
- Burchi F. – De Muro P. (2012): A conceptual framework for measuring human development in a high-income country. Konferenciaelőadás 24th Annual Conference of the European Association for Evolutionary Political Economy (EAEPE), 2012/10/18-20, Krakkó.
- Capriati M. (2013): Capabilities, freedoms and innovation: exploring connections. *Innovation and Development* 3 (1):1-17.
- Carnap R. (1931/1972): A metafizika kiküszöbölése a nyelv logikai elemzésén keresztül. . In *A Bécsi Kör filozófiája*, A. Ferenc (szerk.) Gondolat Kiadó, Budapest.
- Castillo M. R. M. (2014): Development Projects from the Inside Out: Project Logic, Organizational Practices and Human Autonomy. *Journal of Human Development and Capabilities* 15 (1):79-98.
- Cohen G. A. (1989): On the Currency of Egalitarian Justice. *Ethics* 99:906-944.
- Cornwall A. (2002): Making Spaces, Changing Places: Situating Participation in Development. *IDS Working Paper* 170.

- Cotula L. (2008): The Property Rights Challenges of Improving Access to Water for Agriculture: Lessons from the Sahel. *Journal of Human Development* 9 (1):5-22.
- Crocker D. A. 2003. Participatory Development: The Capabilities Approach, and Deliberative Democracy. School of Public Affairs, University of Maryland.
- Csanádi G. – Csizmady A. – Kőszeghy L. (2010): Nyilvánosság és részvétel a településtervezési folyamatban. *Tér és Társadalom* 24 (1):15-36.
- De Muro P. – Contu G. (2012): A family of multidimensional well-being indices at territorial level for Italy. Konferenciaelőadás 24th Annual Conference of the European Association for Evolutionary Political Economy (EAEPE), Krakko.
- Dworkin R. M. (2000): *Sovereign virtue: the theory and practice of equality*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
- Easterlin R. A. (1974): Does Economic Growth Improve the Human Lot? Some Empirical Evidence. In *Nations and Households in Economic Growth: Essays in Honour of Moses Abramowitz*, P. A. David and M.W.Reder (szerk.) Academic Press, New York, London.
- ESDP. 1999. European Spatial Development Perspective. Towards Balanced and Sustainable Development of the Territory of the European Union. edited by I. C. o. Ministers. Potsdam: Informal Council of Ministers.
- Fekete K. (2006): Árkád a kenderfonó helyén. *Délmagyar*, http://www.delmagyar.hu/szeged_hirek/arkad_a_kenderfono_helyen/132144/.
- Feng Y. (2003): *Democracy, Governance, and Economic Performance*. MIT Press, Cambridge, Mass.
- Frediani A. A. (2007): Amartya Sen, the World Bank, and the Redress of Urban Poverty: A Brazilian Case Study. *Journal of Human Development* 8 (1):133-152.
- Frediani A. A. (2010): Sen's Capability Approach as a framework to the practice of development. *Development in Practice* 20 (2):173-187.
- Frediani A. A. – Boni A. – Gasper D. (2014): Approaching Development Projects from a Human Development and Capability Perspective. *Journal of Human Development and Capabilities* 15 (1):1-12.
- Friedman M. (1955): What All is Utility? *The Economic Journal* 65:405-409.
- Fukuyama F. (1994): *A történelem vége és az utolsó ember*. Európa, Budapest.
- G.Fekete É. (2006): Hátrányos helyzetből előnyök? - Elmaradott térségek felzárkózásának esélyei az Észak-magyarországi régióban. *Földrajzi Közlemények* 1-2:55-66.
- G.Fekete É. (2008): A fejlődés és versenyképesség értelmezése kevésbé fejlett térségekben. In *Kérdőjelek a régiók gazdasági fejlődésében*, I. Lengyel and M. Lukovics (szerk.) JATEPress, Szeged.
- Garai L. (2003): *Identitásgazdaságtan : gazdaságpszichológia másképpen*. Tas, Budapest.
- Garami E. (2009): A humán erőforrás területi különbségei. *Területi Statisztika* 49:281-298.
- Gasper D. (2007): What is the capability approach? Its core, rationale, partners and dangers. *The Journal of Socio-Economics* (36):335-359.
- Gasper D. (2010): Is Sen's Capability Approach an Adequate Basis for Considering Human Development? *Review of Political Economy* 14 (4):435-461.
- Gaventa J. (2006): Finding the spaces for change: a power analysis. *IDS Bulletin* 37 (6):23-33.
- Gébert J. (2015): Képességek vagy eszközök? - Városfejlesztési dokumentumok elemzése.
- Gébert J. – Málovics G. – Fáskesti Z. (2012): The Limits of Well-Being Measurement at Sub-regional Level. *Regional Statistics* 52 (2):45-57.
- Goldin C. (2013): A Grand Gender Convergence: Its Last Chapter.

- González A. H. – Aristizábal A. B. – Díaz R. M. (2008): Potentialities of the capability approach in impact assessment of technology-based development aid projects: the case of micro hydro power in Andean Bolivian communities. Konferenciaelőadás 5th Annual Conference of the HDCA, 2008/09/10-13, New Delhi, India.
- Greenwood D. T. – Holt R. P. F. (2010): *Local Economic Development in the 21st Century*. M.E. Sharpe, Armonk, London.
- Guiso L. – Sapienza P. – Zingales L. (2006): Does Culture Affect Economic Outcomes?
- Hands D. W. (2009): The Positive-Normative Dichotomy and Economics. In *Philosophy of Economics*, U. Maki (szerk.) Elsevier, Amsterdam.
- Hartono M. D. (2012): The Synergy of a Capability Approach and a Human Rights-based Approach to the Post-disaster Reconstruction: case of Mt. Merapi's Eruption in Indonesia. Konferenciaelőadás 9th Annual Conference of HDCA, Jakarta, Indonesia.
- Hausman D. – McPherson M. (1997): *Economic Analysis and Moral Philosophy*. Cambridge University Press, Cambridge.
- HDR. 2013. Human Development Report. United Nations Development Program.
- Hibbing J. R. – Theiss-Morse E. (2002): *Stealth Democracy: Americans' Beliefs About How Government Should Work*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Hodgett S. (2008): Sen, Culture and Expanding Participatory Capabilities in Northern Ireland. *Journal of Human Development and Capabilities* 9 (2):165-183.
- Hume D. (1739/1976): *Értekezés az emberi értelemről*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Hunt E. K. (2002): *History of economic thoughts: a critical perspective*. M. E. Sharpe, Armonk, New York.
- Ibrahim S. (2006): Individual to Collective Capabilities: The Capability Approach as a Conceptual Framework for Self-help. *Journal of Human Development and Capabilities* 7 (3):397-416.
- Jeney L. – Kulcsár D. – Tózsá I., szerk. (2013): *Gazdaságföldrajzi tanulmányok közgazdászoknak*. BCE Gazdaságföldrajz és Jövő kutatás Tanszék, Budapest.
- Jolly R. (2002): Human Development and Neo-Liberalism: Paradigms Compared. In *Readings in human development: concepts, measures and policy for a development*, S. Fukuda-Parr and A. K. S. Kumar (szerk.) Oxford University Press, New Delhi.
- Kerstenetzky C. L. – Santos L. (2009): Poverty as Deprivation of Freedom: The Case of Vidigal Shantytown in Rio de Janeiro. *Journal of Human Development and Capabilities* 10 (2):189-211.
- Kesby M. (2005): Retheorizing Empowerment-through-Participation as a Performance in Space: Beyond Tyranny to Transformation. *Journal of Women in Culture and Society* 30 (4):2037-2065.
- King G. – Keohane R. O. – Verba S. (1994): *Designing Social Inquiry, Scientific inference in qualitative research*. Princeton University Press, Princeton.
- Krémer S. (2004): *Etikai alapvetés*. JATEPress, Szeged.
- Kuklys W., szerk. (2005): *Amartya Sen's Capability Approach: Theoretical Insights and Empirical Applications*. Springer Verlag, Berlin.
- Kymlicka W. (2002): *Contemporary Political Philosophy*. Oxford University Press, Oxford.
- Lajos V. (2013): A modernitás eleganciája - A kritikai szembenzés társadalomtudományi gyakorlatának néhány aspektusa. *Kultúra és Közösség* 4 (4):43-49.
- Landreth H. (1976): *History of economic theory*. Houghton Mifflin Company, Boston.
- Layard R. (2006): *Happiness: Lessons from a New Science*. Penguin, London.
- Lelkes O. (2003): A pénz boldogít? A jövedelem és hasznosság kapcsolatának empirikus elemzése. *Közgazdasági Szemle* 50:383-405.

- Lelkes O. (2014): Boldog-boldogtalan - a közpolitika szerepe. *Közgazdasági Szemle* 61:1381-1396.
- Lengyel I. (2000): A regionális versenyképességről. *Közgazdasági Szemle* 12 (962-987).
- Lengyel I. (2004): The Pyramid Model: Enhancing Regional Competitiveness in Hungary. *Acta Oeconomica* 54 (3):323-342.
- Lengyel I. (2010): *Regionális gazdaságfejlesztés. Versenyképesség, klaszterek és alulról szerveződő stratégiák*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Lessmann O. – Rauschmayer F. (2013): Re-conceptualizing Sustainable Development on the Basis of the Capability Approach: A Model and Its Difficulties. *Journal of Human Development and Capabilities* 14 (1):95-114.
- Lukes S. (1974): *Power: A Radical View*. Mcmillan, London.
- Malatyinszki S. (2008): A települési szintű emberi erőforrás fejlettségi mutató (SHDI) kialakulása és jelentősége.
- Max-Neef M. (1993): *Human scale development: Conception, appliacion, and further reflections*. Apex Press, London.
- Mayo M. (2004): Exclusion, Inclusion and Empowerment: Community Empowerment? Reflecting on the Lessons of Strategies to Promote Empowerment. In *The politics of Inclusion and Empowerment : Gender, Class and Citizenship*, J. Andersen and B. Siim (szerk.) Aalborg University.
- Mezei C. (2006): A helyi gazdaságfejlesztés fogalmi meghatározása. *Tér és Társadalom* 20 (4):85-96.
- Mill J. S. (1859/1980): *A szabadságról, Haszonelvűség*. Translated by P. Mária. Magyar Helikon, Budapest.
- Moore G. E. (1903/1981): Principia Ethica. In *Tények és értékek. A modern angolszász etika irodalmából*, L. Mária (szerk.) Gondolat Kiadó, Budapest.
- Nieto P. B. – Munoz I. (2012): A step towards development and freedom for the Peruvian rural highlands: the case of Sierra Productiva. Konferenciaelőadás 9th Annual Conference of the HDCA, 2012/09/5-7, Jakarta, Indonesia.
- Nussbaum M. (2000): *Woman and Human Development: The Capabilities Approach*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Nussbaum M. (2011): *Creating capabilities: the human development approach*. Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- Olsaretti S. (2005): Endorsement and freedom in Amartya Sen's capability approach. *Economics and Philosophy* 21 (1):89-108.
- Oosterlaken I. (2009): Design for Development: A Capability Approach. *Design Issues* 25 (4).
- Oosterlaken I. (2011): Inserting technology in the relational ontology of Sen's capability approach. *Journal of Human Development and Capabilities* 12 (3):425-432.
- Oosterlaken I. – Hoven J. v. d. (2012): *The Capability Approach, Technology and Design*. Edited by P. E. Vermaas. Vol. 5, *Philosophy of Engineering and Technology*. Springer, Heidelberg, New York, London.
- Pataki G. (2004): Bölcs "laikusok". *Civil Szemle* 4 (3-4):144-156.
- Pellissery S. – Bergh S. I. (2007): Adapting the Capability Approach to Explain the Effects of Participatory Development Programs: Case Studies from India and Morocco. *Journal of Human Development* 8 (2):283-302.
- Putnam H. (2002): *The Collapse of the Fact/value Dichotomy*. Harvard University Press.
- Rauschmayer F. – Omann I. – Frühmann J., szerk. (2010): *Sustainable Development: Capabilities, Needs, and Well-being*. Routledge.
- Raventós D. (2007): *Basic income: the material conditions of freedom*. Pluto Press.

- Rawls J. (1971): *A Theory of Justice*. Oxford University Press, Oxford.
- Reed M. S. – Graves A. – Dandy N. – Posthumus H. – Hubacek K. – Morris J. – Prell C. – Quinn C. H. – Stringer L. C. (2009): Who's in and why? A typology of stakeholder analysis methods for natural resource management. *Journal of Environmental Management* 90:1933-1949.
- Robbins L. (1935/1952): *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science*. Macmillan and Co., London.
- Robeyns I. (2005): The Capability Approach: a theoretical survey. *Journal of Human Development and Capabilities* 6 (1):93-117.
- Robeyns I. (2006): The Capability Approach in Practice. *The Journal of Political Philosophy* 14 (3):351-376.
- Samuelson P. A. – Nordhaus W. D. (2009): *Közgazdaságtan*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Schischka J. – Dalziel P. – Saunders C. (2008): Applying Sen's Capability Approach to Poverty Alleviation Programs: Two Case Studies. *Journal of Human Development* 9 (2):229-246.
- Searle J. R. (1964/1981): Hogyan vezethető le a „kell” a „van”-ból? . In *Tények és értékek. A modern angolszász etika irodalmából*, L. Mária (szerk.) Gondolat Kiadó, Budapest.
- Sen A. K. (1977): Rational Fools: A Critique of the Behavioral Foundations of Economic Theory. *Philosophy and Public Affairs* 6 (4):317-344.
- Sen A. K. (1979): Equality of What? Konferenciaelőadás The Tanner lectures on human values, May 22, 1979, Stanford University.
- Sen A. K. (1981a): *Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation*. Oxford University Press, Oxford, New York.
- Sen A. K. (1981b): Public Action and the Quality of Life in Developing Countries. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics* 43 (4):287–319.
- Sen A. K. (1993): Capability and Well-Being. In *The Quality of Life*, M. Nussbaum and A. K. Sen (szerk.) Oxford University Press, Oxford.
- Sen A. K. (1995): *Inequality Reexamined*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Sen A. K. (1999a): Democracy as a universal value. *Journal of democracy* 10 (3):3-17.
- Sen A. K. (1999b): *Development as Freedom*. Oxford University Press, Oxford.
- Sen A. K. (2002): *Rationality and Freedom*. Belknap Press, Cambridge, MA.
- Sen A. K. (2003): *A fejlődés mint szabadság*. Európa Kiadó, Budapest.
- Sen A. K. (2005): *On Ethics and Economics*. Blackwell Publishing, Oxford.
- Sen A. K. (2008): Capabilities, Lists, and Public Reason: Continuing the Conversation. *Feminist Economics* 10 (3):77-80.
- Sen A. K. (2009): *The Idea of Justice*. Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge.
- Sen A. K. (2013): The Ends and Means of Sustainability. *Journal of Human Development and Capabilities* 14 (1):6-20.
- Sivák J. – Szemlér T. – Vígvári A. (2013): *A magyar államháztartás és az Európai Unió közpénzügyei*. Complex Kiadó, Budapest.
- Stevenson C. L. (1963/1981): Az etikai kifejezések emotív jelentése. In *Tények és értékek. A modern angolszász etika irodalmából*, L. Mária (szerk.) Gondolat Kiadó, Budapest.
- Stewart F. (é. n.): *Planning to Meet Basic Needs*. Macmillan.
- Stiglitz J. – Sen A. K. – Fitoussi (2009): *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*.
- Streeten P. (1979): From growth to basic needs. *Financial Development* 19 (3):28-31.

- Swinburn G. – Goga S. E. – Murphy F. (2006): *Local Economic Development: A Primer. Developing and Implementing Local Economic Development Strategies and Action Plans*. The World Bank, Washington.
- Szirmai V. – Szépvölgyi Á. (2007): Település és fejlesztés. A közszolgáltatások hatékonyságának növelése a településfejlesztésben. In *Település és fejlesztés. A közszolgáltatások hatékonyságának növelése a településfejlesztésben*, J. Rechnitzer (szerk.) Magyar Közigazgatási Intézet, Budapest.
- Takács D. (2005): A pénz (nem) boldogít(?). *Közgazdasági Szemle* 52 (szeptember):683-697.
- Vas Z. – Bajmócy Z. (2012): Az innovációs rendszerek 25 éve. *Közgazdasági Szemle* 9:1233–1256.
- Vizard P. – Burchardt T. (2007): Developing a capability list: final Recommendations of the Equalities Review Steering Group on Measurement.
- Williams A. (2002): Dworkin on Capability. *Ethics* 113 (1):23-39.
- Williams B. – Sen A. K. (1982): Introduction. In *Utilitarianism and Beyond*, B. Williams and A. K. Sen (szerk.) Cambridge University Press, Cambridge.

Esettanulmányokhoz forrásként felhasznált újságcikkek:

- Bakos A. (2008): 2010 őszén nyithat meg a szegedi Árkád. http://www.delmagyar.hu/szeged_hirek/2010_oszen_nyithat_meg_a_szegedi_arkad/2067345/.
- Délmagyar. (2005): Szegeden is lesz Árkád. *delmagyar.hu*, http://www.delmagyar.hu/szeged_hirek/szegeden_is_lesz_arkad/109357/.
- Délmagyar. (2007): Kultúrát is hoz az Árkád - interjú Christoph Augustinnel. *Délmagyar*, http://www.delmagyar.hu/szeged_hirek/kulturat_is_hoz_az_arkad_-_interju_christoph_augustinnel/2025896/.
- Délmagyar. (2008): Idén már építenék az Árkádot a nagykorúton. *Délmagyar*, http://www.delmagyar.hu/szeged_hirek/iden_mar_epitenek_az_arkadot_a_nagykoruto_n/2053346/.
- Délmagyar. (2009): 27 millió 57 négyzetméterért? *Délmagyar*, http://www.delmagyar.hu/szeged_hirek/27_millio_57_negyzetmeterert/2113577/.
- Délmagyar. (2010): Gutenberg utca: két hét múlva átadják. *Délmagyar*, http://www.delmagyar.hu/szeged_hirek/gutenberg_utca_ket_het_mulva_atadjak/2186588/.
- Délmagyar. (2011a): ÁRKÁD Szeged - a Napfény városának új bevásárlóközpontja. *Délmagyar*, http://www.delmagyar.hu/pr/arkad_szeged_-_a_napfeny_varosanak_uj_bevasarlokozpontja/2210942/.
- Délmagyar. (2011b): Kapcsolattartás és élmények megosztása. *Délmagyar*, http://www.delmagyar.hu/szeged_hirek/kapcsolattartas_es_elmenyek_megosztasa/2243096/.
- Délmagyar. (2011c): Nyílt nap április 3-án az Árkádban. *Délmagyar*, http://www.delmagyar.hu/szeged_hirek/nyilt_nap_aprilis_3-an_az_arkadban/2211256/.
- Délmagyar. (2012): Három Építőipari Nívódíj Csongrád megyében. *Délmagyar*, http://www.delmagyar.hu/gazdasag/harom_epitoipari_nivodij_csongrad_megyeben/2311359/.

- delmagyar.hu. (2008): Lakossági fórum az újszegedi fürdőfejlesztésről. *Délmagyar*, http://www.delmagyar.hu/szeged_hirek/lakossagi_forum_az_ujszegedi_furdofejleszte_srol_/2058536/.
- delmagyar.hu. (2009): Újabb vihart kavart a Mars téri bódék átpakolása. *Délmagyarország*, http://www.delmagyar.hu/szeged_hirek/ujabb_vihart_kavart_a_mars_teri_bodek_atpakolasa/2128429/.
- delmagyar.hu. (2010): Átadták a szegedi Napfényfürdőt. *Délmagyar*, http://www.delmagyar.hu/szeged_hirek/atadtak_a_szegedi_napfenyfurdot/2148657/.
- Dobó C. (2009a): Akció és reakció Ligetfürdő-ügyben. *szegedma.hu*, <http://szegedma.hu/hir/szeged/2009/03/akcio-es-reakcio-ligetfurdo-ugyben.html>.
- Dobó C. (2009b): Botka háza előtt demonstrálnak vasárnap a civilek. *Szegedma.hu*, <http://szegedma.hu/hir/szeged/2009/12/botka-haza-elott-demostrálnak-a-civilek-2.html>.
- Dobó C. (2009c): A Parlamentben a Mars téri bontás ügye. *szegedma.hu*, <http://szegedma.hu/hir/szeged/2009/12/a-parlamentben-a-mars-teri-bontas-ugye.html>.
- Dobó C. (2010a): Csak a buli, semmi pancsi. *szegedma.hu*, <http://szegedma.hu/hir/szeged/2010/07/csak-a-buli-semmi-pancsi.html>.
- Dobó C. (2010b): Mars tér – még mindig EU-s támogatás nélkül? *szegedma.hu*, <http://szegedma.hu/hir/szeged/2010/08/mars-ter-%E2%80%93-meg-mindig-eu-s-tamogatás-nelkul.html>.
- Dobó C. (2010c): Újjáépítik a kenderfonó falát? *Szegedma.hu*, <http://szegedma.hu/hir/szeged/2010/06/ujjaepitik-a-kenderfono-falat.html#more-69760>.
- Dobó C. (2010d): Védett volt a kenderfonó – de 2010-ben visszavonták. *Szegedma.hu*, <https://szegedma.hu/hir/szeged/2010/07/vedett-volt-a-kenderfono-%E2%80%93-de-2010-ben-visszavontak.html>.
- Dobó C. (2011): Egy belvárosi koncepció mentheti meg a Kárász utcát? *Szegedma.hu*, <http://szegedma.hu/hir/szeged/2011/10/egy-belvarosi-koncepcio-mentheti-meg-a-karasz-utcat.html>.
- Fekete K. (2007a): Árkád bevásárlóközpont a szegedi Londoni körúton. *Délmagyar*, http://www.delmagyar.hu/szeged_hirek/arkad_bevasarlokozpont_a_szegedi_londoni_koruton/2017838/.
- Fekete K. (2007b): Jövőre már épül az Árkád. *Délmagyar*, http://www.delmagyar.hu/szeged_hirek/jovore_mar_epul_az_arkad/2034690/.
- Fekete K. (2008): Tavasszal kezdik majd építeni az Árkádot. *Délmagyar*.
- Fekete K. (2010a): 2011 őszén nyit a szegedi Árkád. *Délmagyar*, http://www.delmagyar.hu/szeged_hirek/2011_oszen_nyit_a_szegedi_arkad/2158340/.
- Fekete K. (2010b): Kinőtt a földből az Árkád. *Délmagyar*, http://www.delmagyar.hu/szeged_hirek/kinott_a_foldbol_az_arkad/2188043/.
- Gát L. (2010): LMP: Kampánycélra használja a gyereket az önkormányzat. *szegedma.hu*, <http://szegedma.hu/hir/szeged/2010/03/lmp-kampanycelra-hasznalja-a-gyereket-az-onkormanyzat.html>.
- Gonda Z. (2011): Megnyílt az Árkád, de miért van ma iskola? *Délmagyar*, http://www.delmagyar.hu/szeged_hirek/megnyilt_az_arkad_de_miért_van_ma_iskola/2243285/.
- Márton G. (2009): Elkészült a plébánia. *Délmagyar*, http://www.delmagyar.hu/szeged_hirek/elkeszult_a_plebania/2116909/.

- Márton G. (2010): Újabb feljelentést tesz a Ligetfürdő Munkacsoport. *szegedma.hu*, <http://szegedma.hu/hir/szeged/2010/03/ujabb-feljelentest-tesz-a-ligetfurdo-munkacsoport.html>.
- Pintér L. (2008a): Fidesz: sumák privatizáció és panama a Ligetfürdő körül. *Délmagyar*, <http://szegedma.hu/hir/szeged/2008/05/fidesz-sumak-privatizacio-es-panama-a-ligetfurdo-korul.html>.
- Pintér L. (2009a): Civil összefogás a Mars téri piacért. *Szegedma.hu*, <http://szegedma.hu/hir/szeged/2009/03/civil-osszefogas-a-mars-teri-piacert.html>.
- Pintér L. (2009b): Egyre szélesedik a civil összefogás a kenderfonóért. *delmagyar.hu*, <http://szegedma.hu/hir/szeged/2009/05/egyre-szelesedik-a-civil-osszefogas-a-kenderfonoert.html>.
- Pintér L. (2009c): Fürdőügy: a civilek szerint 200 millióval alábecsülték a kutakat. *szegedma.hu*, <http://szegedma.hu/hir/szeged/2009/09/furdougy-a-civilek-szerint-200-millioval-alabecsultek-a-kutakat.html>.
- Pintér L. (2009d): Kenderfonó-Árkád: tárgyalna a beruházó, nem enged az ellenzék. *Szegedma.hu*, <http://szegedma.hu/hir/szeged/2009/07/kendefono-arkad-targyalna-a-beruhazo-nem-enged-az-ellenzek.html>.
- Pintér L. (2009e): A kenderfonó a soros – Folytatódó várospusztítás Szegeden. *Szegedma.hu*, <http://szegedma.hu/hir/szeged/2009/04/a-kenderfono-a-soros-%E2%80%93-folytatodo-varospusztitas-szegeden.html>.
- Pintér L. M. (2008b): Eltűnő emlékeink – a kendergyárak. *szegedma.hu*, <http://szegedma.hu/hir/szeged/2008/07/eltuno-emlekeink-%E2%80%93-a-kendergyarak.html>.
- szegedcafe.hu. (2014): NEM LESZ 350 FORINT A FÜRDŐBELÉPŐ, KÉT ÉVET KAPOTT A TISZA VOLÁN. *SzegedCafé*, <http://szegedcafe.hu/2014/06/27/kozgyules-varosi-cegvezetokrol-dontenek/>.
- Szegedma.hu. (2010a): A bíróság alelnöke a Mars téri perekről. *szegedma.hu*, <http://szegedma.hu/hir/szeged/2010/08/a-birosag-alelnoke-a-mars-teri-perekrol.html>.
- Szegedma.hu. (2010b): A Mars tériek a perről és az önkormányzatról. *szegedma.hu*, <http://szegedma.hu/hir/szeged/2010/11/a-mars-teriek-a-perrol-es-az-onkormanyzatrol.html>.
- Szegedma.hu. (2010c): Napfényfürdő: átadás és körbetartozás? . *szegedma.hu*, <http://szegedma.hu/hir/szeged/2010/05/napfenyfurdo-atadas-es-korbetartozas-hang.html>.
- Szegedma.hu. (2010d): Nyílt levelet intéztek a Mars téri kereskedők a piacigazgatóhoz. *szegedma.hu*, <http://szegedma.hu/hir/szeged/2010/07/nyilt-levelet-inteztek-a-mars-teri-kereskedok-a-piacigazgatohoz.html>.
- Szegedma.hu. (2010e): Nyomoznak a Mars téri „kilakoltatás” miatt. *szegedma.hu*, <http://szegedma.hu/hir/szeged/2010/01/nyomoznak-a-mars-teri-%E2%80%9Ekilakoltatas%E2%80%9D-miatt.html>.
- Szegedma.hu. (2011a): Döntött az NFÜ – aláírható a Mars téri csarnok beruházásának támogatási szerződése. *szegedma.hu*, <http://szegedma.hu/hir/szeged/2011/01/dontott-az-nfu-%E2%80%93-alairhato-a-mars-teri-csarnok-beruhazas-tamogatasi-szerzodese.html>.
- Szegedma.hu. (2011b): Jogerősen pert nyert a szegedi önkormányzat a Mars téri kereskedőkkel szemben. *Szegedma.hu*, <http://szegedma.hu/hir/szeged/2011/02/jogerosen-pert-nyert-a-szegedi-onkormanyzat-a-mars-teri-kereskedokkel-szemben.html>.

- Szegedma.hu. (2011c): Petíciót adnak át a belvárosi kereskedők a városvezetésnek. *Szegedma.hu*, <http://szegedma.hu/hir/szeged/2011/09/peticiot-adnak-at-a-belvarosi-kereskedok-a-varosvezetesnek.html>.
- Szegedma.hu. (2011d): A városháza elé vonultak a belvárosi kereskedők. *Szegedma.hu*, <http://szegedma.hu/hir/szeged/2011/10/a-varoshaza-ele-vonultak-a-belvarosi-kereskedok.html>.
- Szegedma.hu. (2012): Döntött a Kúria a Mars tér ügyében. *Szegedma.hu*, <http://szegedma.hu/hir/szeged/2012/10/mar-ter-ugyben-dontott-a-kuria.html>.
- Szegedma.hu. (2013): Kiürült szegedi üzlethelyiségek – tüntető belvárosi kereskedők. *Szegedma.hu*, <http://szegedma.hu/hir/szeged/2013/04/kiurult-szegedi-uzlethelyisegek-tunteto-belvarosi-kereskedok.html>.
- Tóth G. R. (2009): Kendergyár: porfelhőben élnek a lakók. *Délmagyar*, http://www.delmagyar.hu/szeged_hirek/kendergyar_porfelhoben__elnek_a_lakok/2110381/.

8. Melléklet

Interjúfonál

Kutatásunk arról szól, hogy...

Ha valaki több esettanulmányban is érintett érdemes esettanulmányonként haladni és először a sorrendet tisztázni.

1. Kérem segítsen nekem kronológiát felállítani/sorra vehetnénk-e a legfontosabb eseményeket a Mars tér/Árkád/Napfényfürdő fejlesztése során?

Bemelegítő kérdés. Mikor került először szóba, mikor került kapcsolatba a projekttel? Stb.

2. Hogyan zajlottak ezek az események? Mi a véleménye a ..... helyzetről/konfliktusról?

Mars tér	Árkád	Napfényfürdő
Bódébontás	Kendergyár eltűnése	Tulajdonlás
Aláírásgyűjtés	Zöldfelületek hiánya	
Tervek különböző verziói		
Tér kialakult területe/asztalok száma		
Szeviép becsődölése		
Piac Kft. mostani működése		
Projekt finanszírozása		
Buszpályaudvar elhelyezése		

I. Blokk: lehetőségek, avagy miket tesz lehetővé, miket zár ki a projekt?

3.Ön szerint megfelelően ellátja a belvárosi piac/bevásárlóközpont/fürdő funkcióját?

Mik a legfontosabb előnyei és hátrányai? Kik használják leginkább? Kinek jó a jelenlegi helyzet? Milyen várt, vagy nem várt hatással volt/van a városra? Milyen közvetlen, vagy közvetett hatással volt/van? Mi az, ami nem valósult meg a tervezettből? Hogyan lehetett volna jobb a projekt? Kiket ért kár a kivitelezés során? Mi ennek az oka? Kik azok, akik kimaradnak a használatából/száma hátrányos? Mi akadályozza őket ebben?

4. Ön vásárol a Mars téren/Árkádban, használja a Napfényfürdőt? Mit szeret a legjobban benne? (Ha kereskedő Árkádban/Mars téren: szeret itt dolgozni?)

Az interjúalany projekttel kapcsolatos érzéseire vagyok kíváncsi.

5. Ön szerint mit lehetett volna még kezdeni a területtel?

Elvesztett lehetőségekre kérdezek rá. Említi-e a Partfürdőt, Kendergyárat stb. Saját vélemény, vagy valaki másét közvetíti? (pl.: a városvédők úgy gondolták...)

II. Blokk: folyamat, avagy milyen volt a tervezési/döntési/kivitelezési folyamat?

6. Mik voltak a legfontosabb szempontok a tervezés során?

Hogyan zajlott a döntési/kivitelezési folyamat? Mely csoportok érdekei érvényesültek leginkább? Kik vettek aktívan részt a folyamatban? Kik voltak a domináns szereplők? Informálták-e, bevonták-e a lakosságot? Milyen módszerekkel? Mi volt ennek az eredménye? Ha politikus: volt-e vita belőle a közgyűlésben? Milyen pró és kontra érvek hangzottak el?

7. Hogyan értékeli a civil részvételt?

Volt-e egyáltalán? Mi lett az eredménye? Mit gondol, egy átlagos szegedi polgár átlátta-e a tervezési és kivitelezési folyamatot? Kinek a véleménye maradt ki? Milyen szempontok maradtak ki? Hogyan lehetett volna jobb a tervezés/kivitelezés?

Záró kérdés:

8. Ön szerint mi lesz a Mars tér/Árkád/Napfényfürdő jövője? Milyen projekteket tart még fontosnak a jövőben a város számára?

Az interjúalany értékeire, preferenciáira, világnézetére vagyok kíváncsi

**+1.Kit tudna még ajánlani, kinek a véleményét lenne érdemes meghallgatni?
(ELÉRHETŐSÉG)**